

AZ INTERCISA MÚZEUM
ÉVKÖNYVE V.

AZ INTERCISA MÚZEUM ÉVKÖNYVE V.

2021.

2021.

Az Intercisa Múzeum Évkönyve 5

Intercisa Múzeum

Dunaújváros, 2021

Az Intercisa Múzeum Évkönyve 5

Felelős kiadó: Farkas Lajos

Szerkesztő: Buza Andrea, Keszi Tamás

A kiadvány megjelenését támogatta:

Dunaújváros Megyei Jogú Város

© Intercisa Múzeum

© Buza Andrea et al., 2021

Minden jog fenntartva

ISSN 2498-6380

Intercisa Múzeum

Dunaújváros, 2021

TARTALOM

Előszó

Tanulmányok

Prohászka Péter: Egy dunapentelei római szarkofág és mellékletei a 20. század elejéről	9
Szabadváry Tamás: Ismeretlen fénykép az 1922-es dunapentelei cserkészásatásról	20
Visy Zsolt: Újabb kutatások Intercisa castellumban és az INT-5. őrtoronyban	24
Keszi Tamás: Megjegyzések a Jánoshida-tótkérpusztai tűtartó feliratának legújabb olvasatához	50
Váczai Virág: A népi műemlékek építészeti és társadalmi vizsgálata Sukorón	68

A hónap műtárgya 2020

Kronászt Margit: Propaganda kerámiák az I. világháborúból	83
Buza Andrea: Balsamariumok Dunaújvárosból	87
Buza Andrea: Venust ábrázoló csont hajtúk Intercisából	90
Nagyné Hodik Mónika: Muki, a Vidám Park vasparipája	93
Kronászt Margit: Családfakutatás családi iratokon keresztül	96
Debnár Lilla: Hímzett falvédő Dunaújvárosból	101
Keszi Tamás: Bronzkori fejpánt Dunaújvárosból	104
Keszi Tamás: Dea Syria istennőt ábrázoló ruhadísz Dunaújvárosból	107
Nagyné Hodik Mónika: „Szól a rádió...”	110
Kronászt Margit: Képes levelezőlap történelem	113
Kiss Rebeka: Szakajtó	117
Keszi Tamás: Római szarkofág Intercisából	120

Beszámoló az Intercisa Múzeum 2020. évi tevékenységéről

Buza Andrea: A Dunaújvárosi járás területén elvégzett régészeti szakfeladatok 2020-ban	124
Kiss Rebeka: Beszámoló a Néprajzi gyűjteményben végzett munkáról	127
Kronászt Margit: Gyűjteménygyarapodás az Intercisa Múzeumban 2020-ban	128
Léhi Krisztina: Műtárgyvédelem az Intercisa Múzeum 2020-as évében	129
Pongrácz Brigitta: Az Intercisa Múzeum időszaki kiállításai 2020-ban	133
Pongrácz Brigitta: Az Intercisa Múzeum múzeumpedagógiai tevékenysége 2020-ban	136

Előszó

Farkas Lajos, igazgató
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
intercisa@gmail.com

Általában úgy szoktam kezdeni az évkönyvünk bevezetőjét, hogy büszke vagyok arra, hogy közösen megérhettük az Intercisa Múzeum következő évkönyvének a megjelenését. Az ötödik kiadványban az előzőkhöz hasonlóan, most is megpróbáljuk bemutatni az intézmény szakmai működését, tudományos eredményeit, illetve rendezvényeinket. Azonban közbe szólt a világjárvány. Ez a fránya vírus tönkre tette állami és egyházi ünnepeinket, társadalmi szokásainkat, egymáshoz való viszonyunkat. Az emberek bezárkóztak a négy fal közé, a kulturális intézmények – közöttük a múzeum is – pedig nem fogadhatott látogatókat. Nekem ez fájt legjobban, számomra egy múzeum egyet jelent a látogatóval, ha nincs, aki bejöjjön és értékelje mindazt, amit mi itt hosszú hónapok alatt elvégzünk, akkor szerintem valahogy elértéktelenedik a munkánk. Egy templomhoz szoktam összehasonlítani a tevékenységünket, ha Isten házában nincsenek hívek, akkor az ottani munkának nincs sok értelme, ha egy múzeumot nem látogatnak, valahogy elvész az a szerepe, amire kitalálták. A járvány okozta zárlat alatt azonban munkatársaim továbbra is megfeszített erővel dolgoztak, a régészek naponta többször is régészeti megfigyeléseket végeztek, a restaurátorok, mivel a vegyszereket nem lehet kivinni az épületből továbbra is napi 8 órában az intézményben voltak és dolgoztak, akárcsak a többi munkatárs, mert a leltárkönyvektől kezdve az adminisztrációs eszközökön át, ezeket csakis az Intercisa Múzeumban lehet használni. Ennek ellenére nekem, mint konzervatív intézményvezetőnek nagyon hiányoztak a látogatók!

2020-ban mindössze 5 hónapig voltunk nyitva, elmaradtak a szokásos előadások, kiállítások, zenés rendezvények, mindössze 2 időszak kiállítást nyitottunk meg, de a járvány ekkor is közbeszólt, a tervezettnél hamarabb voltunk kénytelenek ezeket is bekezeszteni. Egy könyvbemutatót és két dunaújvárosi történelemmel foglalkozó előadást még sikerült megrendeznünk, de utána ismét jött a Covid-19.

Ezért tartom nagyon fontosnak, hogy a nehézségek ellenére, mégis sikerült kiadnunk az Intercisa Múzeum immár ötödik évkönyvét, ezért külön köszönettel tartozom munkatársaimnak, akik a legnehezebb órákban is velem és az intézménnyel voltak! Mindig is büszke voltam rájuk, most pedig különösképpen, hiszen szakmailag magas színvonalon állnak és egyben remek emberek is.

Az évkönyvben az előzőkhöz hasonlóan, most is olyan programokat igyekszünk bemutatni, melyek kultúrtörténeti értékeket képviselnek és Dunaújváros vonatkozásában nagy jelentőséggel bírtak, de természetesen nem maradtak el a tudományos publikációk sem.

Bízom benne, hogy néhány hónap múlva erre a járványra csak, mint egy rossz álomra fogunk emlékezni és visszazökkenünk a régi, megszokott kerékvágásba. Továbbra is az szerepel az elképzelésünkben, hogy minél szélesebb kört tudjunk megszólítani, ezért a klasszikus múzeumi rendezvények mellé a későbbiek folyamán is igyekszünk olyan

programokat beiktatni, melyek megpróbálják bevonni azokat is, akiket a klasszikus múzeumi tevékenységek nem érdekelnek különösebben.

Azt már tapasztaltuk, hogy a múzeumi események fokozatosan beépültek a dunai városi emberek köztudatába és az itt élők várják a folytatást, ezt a vágyat csak felerősítette a járvány okozta bezártság.

Most is azzal fejezem be a köszöntőt, hogy helyesen döntöttünk, amikor munkatársaimmal együtt elhatároztuk, hogy évente kiadunk egy új, a múzeumunkhoz kötődő könyvet, erről azonban az előzőkhöz hasonlóan a végső szót ismét Önök, a múzeumlátogatók és a könyv olvasói mondják ki.

Tanulmányok

Egy dunapentelei római szarkofág és mellékletei a 20. század elejéről

Prohászka Péter
SzTA Nyitrai Régészeti Intézete, Akademická 2, 94925 Nitra, Szlovákia
prohaszkapeter1975@gmail.com

Bevezetés

A 19. század utolsó harmadában Magyarországon megkezdődő építkezések és az egyre intenzívebbé váló földművelés számos római település maradványait érintették. Így Aquincum és Brigetio mellett Intercisa – Dunapentele területén is egyre másra kerültek elő a római múlt különféle emlékei. Nagy részüket az élelmes helyi lakosok régiségkereskedőknek, gyűjtőknek adták el, míg kisebb részük a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott (PAULOVICS 1927, 14-17). Ezen esetekben is inkább a szerencsés véletlen játszott szerepet és nem a földtulajdonosok jóakarata. Ez történt az alább ismertetésre kerülő római szarkofágtemetkezéssel is, amely annak köszönhetően került a Nemzeti Múzeumba, hogy megtalálásakor Hattyuffy Dezső (1851-1914), vármegyei tisztviselő és a Fejérmegyei és székesfejérvár város történelmi és régészeti egyletének a titkára, éppen a településen időzött. Szerencsére felkereste a lelőhelyet és igyekezett a leleteket és a szarkofágot a múzeum számára megszerezni. A sír mellékletei között volt balzsamárium és két strigilis azóta is a különféle kiállítások kiemelt tárgya. Míg e remekművű bronz eszközökkel számos esetben foglalkoztak, addig a sír előkerülési körülményeire csupán Bónis Éva tért ki egy tanulmányában (BÓNIS 1968, 46), jöllehet az egyéb mellékletek közlését ő sem végezte el. A tanulmányban ő tett említést Hattyuffy Dezső Hampelhez intézet leveléről, amelyhez két fényképet is mellékeltek az előkerült tárgyakról illetve a szarkofágról. A levél jelentősége számára abban rejlett, hogy kétségtelenül tisztázta a több név alatt beletárolt leletek összetartozását. Az Archaeológiai Értesítőben közölt 1900. első negyedévi gyarapodási jelentés a következők tartalmazza a pentelei sírről és mellékleteiről (HAMPEL 1900, 181): „Duna-Pentelén római sarkophagban lelt tárgyakat részben Hattyúfy Dezső ajándéka gyanánt, részben pedig vétel útján lehetett megmenteni. Az elhunytak bőrsarútalpai, egy agyagmécses, kettősfülű mázaskorsó két strigilis, fedeles bronzüst s maga a föliratnélküli, de ép kősírláda is a n. múzeumba jutott. Ugyancsak Duna-Penteléről hozott a n. múzeumnak ajándéku római tárgyakat s ugyancsak küldött két cseréptálat Tiszuczky Károly tanító.”

A múzeum leltárkönyvében a következőképpen lettek leltározva a megvásárolt tárgyak a 21/1900 leltári szám alatt:

1. Fedeles kősarkophag, felirat nélkül, a tető lejtős lapjait imbrexek tagozzák, a feliratnak szánt s keretbe foglalt mező két oldalán egy-egy egymással szemben álló, lehajtott fejfel a fáklyára támaszkodó genius van ábrázolva. H: , sz: , m: fedél m:

Vétel Sati Móricztól 20 koronáért

2. Bronzedény, kerek talppal, akasztóval, melynek fölhajtott végei ötágú levelet ábrázoló lemezzel ellátott fülekbe vannak akasztva. Gömbalakú, merőlegesen rovátkolt felülettel, kerek száját, mely csuklón járó koronggal lefedhető, kidudorodó gyűrűtag szegi, melyet préselt tojássor díszít. M: 13 cm.

3-4. Vakarókések, strigiles, bronzból, az egyik fogantyúja csonka.

5. Agyagkorsó, két fülel, felülete vörös mázzal van bevonva. M: 20 cm.

Vétel Tiszuczky Károlytól 56 koronáért.

6-8. Bőrtalpak, nem egészen egyforma nagyságban, egyik vagy másik végükön sérültek, elül szélük az ujjak végei szerint van kivágva, a szélekkel párhuzamosan s a közepütt megszakításokkal egy sor lyuk van, melyeken át szalag volt fűzve.

9. Nagyobb bőrtalp eleje, a minő az előbbieik.

10. Agyagmécs, fenekén FORTIS bélyeggel.

Hattuyff Dezső (Székesfehérvár) ajándéka.

A szarkofágot és a mellékleteket Sati Mórictól, Tiszuczky Károlytól vásárolta meg a múzeum, míg pár lelet Hattuyff ajándékaként került a gyűjteménybe. Az előkerülés körülményeit és a leletek összetartozását az ő levele segít tisztázni, amely két fénykép társaságában az Érem- és Régiségtár egyik aktájában található (Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár 160/1900).

Hattuyff Dezső levele és fényképei a szarkofágról és mellékleteiről

Hattuyff 1900 február 28-án kelt levelében tájékoztatta Hampel Józsefet a Régiségtár igazgatóját a szarkofág előkerüléséről, kérve további intézkedések fogantatását az előkerült leletek megszerzésére

Igen tisztelt Igazgató Úr!

Hosszú idők óta nem volt szerencsém személyesen találkozni – ismét egy lelet alkalmából jelentkezem régi Generalisomnál.

Mult hetekben Dunapentelén voltunk kinn, hol arról értesítettek, miszerint ott egy római sírt találtak illetve koporsót. Azonnal a helyszínre mentünk, hol a koporsó az út mellé volt már állítva, ugy mint a levelező lapon van. Teljesen ép, felírás nincs rajta. A koporsó keletről-nyugati irányban feküdt, amint mondják két ásónyomra a föld alatt.

A koporsó beltartalmára nézve az oda jövő emberektől, kik ezt felnyitották a következőket tudtam ki: teljes ép csontváz volt benne, melynek koponyáját – ősi paraszt szokás szerint azonnal agyonütötték.

S. Beutela II/22. 1900

Kedves Derrőm!

Míg a Lótti képet elküldtem s postán beküldtem, műtatóba küldöm a lelet egy rézűcs fényképét.

Sivélyes udvarlással tisztelettel híved

Hallás

35 ft

Kedves Derrőm!

S. Beutela II/22. 1900

A fiatal felvételnél a kemény kőre megpernyelt, a balpélőli gerincsnél látható feksza falt sérüléstől eredt erőt az felvétel képeket. udvarlással híved Hallás

15 ft

Hattyuffy Dezső leveléhez mellékkelt fényképek (Magyar Nemzeti Múzeum, Adattár)

Benne volt azon bronz bográcsféle, mely a második levelezőlapon volt legfelül, teljesen épp úgy látták aranyozva volt. Benne volt azon két bronz kampó féle is mely azon levelező lapon van, úgy a nagyobb terra sigillata korsó, a kisebb, melynek feje látszik összetörött, de az nem terra sigillata, hanem közönséges sima cserép. Benne volt azon mécses mit természetben küldök, alján felíráttal Venio nunc.

Midőn a tényállás kiderítése végett a parasztokat vallattam, elmondták hogy mik voltak benne két bronz pénz is, jelenleg eczetben vannak nálam, nagyon rosszak, egyik valószínűleg Aelius, másik Hadrianus császártól.

Azután elmondták, hogy a lábaknál két bocskor féle volt, azokat azonban kidobálták, éppúgy mint a koponyát, megjegyzendő különben, hogy a mi ott volt, azt mindjárt eladták annak a ki vette s így a levelező lapon levő darabokat is mi már nem a helyszínén láttuk hanem egyik tanítónál.

A bocskor iránt érdeklődvén elmondták, hogy annak maradványait kik szedték össze s azonnal felkeresésére siettünk, meg is találtuk – tőle én azonnal megvettem. Értékét nem sokra becsülvén 20 krt adtam érte. Ebből vettem meg a mécses is.

Az általam megvett dolgokat küldöm.

Megjegyzem, hogy mai nap újra eljött az én emberem s a gyufa tartóban levő gyöngyszemet hozta, melyre én azt mondtam, hogy a leányok viselik. Az hiszem ezzel már beakart csapni.

Ime ez az én jelentésem az kedves volt Generalisomnak. A papucs romokat azzal küldöm, hogy ha az valami különlegesség volna hajlandó vagyok a nemzeti muzeumnak átengedni, ha nem kell a mi muzeumunknak szántam. A mécses azt hittem nem ritkaság, ha nem szükséges ott ezt kérem vissza.

Megjegyzem, hogy Dunapentelén a régi római telep telkén most forgatják a szőlőket s igen sok mindenfélét találnak – ha valaki rá érne nem ártana le rándulni vasuton le lelehet menni reggel indul este 7 órára vissza ugy, Dunapentele vasutállomás. Feleségem unokabátyja Kollár Kálmán ottani birtokos szívesen látja és kalauzolja.

A bronz bogrács s többiekért Lichtnecker 35 ftot ígért – azonban az én közbenjárásomra ő csak akkor kapja meg, ha a nemzeti muzeumnak nem kell. Kisuczki nevű tanítónál vannak.

Legjobb lenne lerándulni valakinek.

A koporsót 15 ftra taksál ha anemzeti muzeumnak nem kell, mi talán megvesszük.

Mély tisztelettel maradtam

Őszinte híve

Székesfehérvár, 1900. febr. 28.

Hattyúffy Dénes.

I. képen: Dpentele II/21. 1900.

Míg a többi képet elkészítem a postán beküld velem, mutatóba küldöm a lelet egy részének fényképét.

Szívélyes üdvözlettel

Tisztelő híved

Kollár

II. DaPentele II/20. 1900

Kedves Dezsőm!

A fenti felvételnél a lemez kissé megsérült, a balfelöli geniusnál látható fekete folt sérüléstől ered, erről új felvételt készítek.

Üdvözöl híved

Kollár

Hattyuffy és a Nemzeti Múzeum fellépése hatásos lehetett, mivel már 1900. március 6.-án beletárolták a megvásárolt és ajándékozott tárgyakat.

A leletek katalógusa

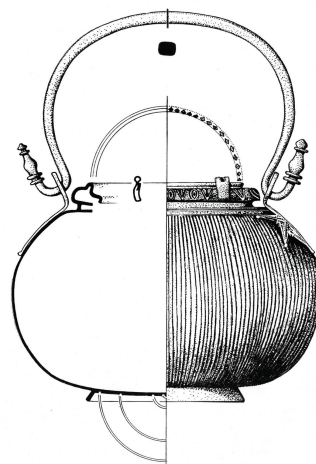
Hattyuffy levelében foglaltak és a múzeumi leltárkönyv alapján a következő tárgyak tartoztak a római sírhoz.

1. Fedeles kőszarkofág. A tető lejtős lapjait imbrexek tagozzák. A szarkofág oldalán a feliratnak szánt s keretbe foglalt mező üres. Ennek két oldalán egy-egy felül ívesen záródó fiúkében egymással szemben egy-egy fiatal eros áll lehajtott és keresztbe tett lábakkal. Egyik kezükben fejfelé fordított fáklyára támaszkodva, míg másik kezük a vállukon nyugszik. (MNM 21/1900.1)

A kőszarkofág

2. Bronz balzsamárium. A gömbalakú, kerek talpú edény oldalát merőlegesen rovátkolás borítja. Kerek száját kidudorodó gyűrűtag szegélyezi, melyet préselt tojássor díszít. A száj koronggal lefedve zárható. Az edény füle két végén felhajtva gyöngyformájú, bordázott díszítésekben végződik. E fölthajtott végei a két oldalán a nyakrész alatt ötágú levelet ábrázoló lemezzel ellátott fülekbe vannak beakasztva. M: 12.5 cm, hasátm: 15.5 cm, talpátm: 7.7 cm (MNM 21/1900.2)

A bronz balzsamárium

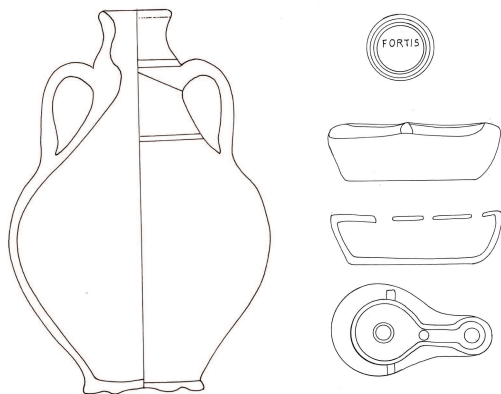
3. Vakarókés (strigilis) a belül üres négyszögletes nyél íves kanálban végződik. A kanál külső felületén a két többszörös rovátka között függőleges bordadísz van, melynek két oldalán ezüstberakással vonalas és spirális díszítések. A nyél felé beponcolt hal, valójában delfint utánzó, alak van. H: 22.8 cm, sz a kanálnál: 3 cm, nyélh: 9.5 cm, nyélsz: 1.7 cm (MNM 21/1900.3)

A bronz strigilisek

4. Vakarókés (strigilis) bronzból, az egyik fogantyúja csonka. A belül üres nyélhez tartozó kanál külső felületén két többszörös rovátka között függőleges bordadísz, melynek két oldalán növényi indát stilizáló spirális díszítés fut végig. A nyél felé beponcolt hal, valójában delfint utánzó, alak van. H: 16 cm, sz a kanálnál: 3 cm, nyélsz: 1.8 cm (MNM 21/1900.4)

5. Vörösre égetett hasas agyagkorsó, két fülel, melyek a hasat a nyakkal kötik össze. Enyhén kihajló peremmel, a fülek fölött és a nyakon körbefutó gyűrűvel. M: 20 cm, szátm: 3.5 cm, tátm: 6 cm. (MNM 21/1900.5)

Kétfülű agyag korsó

Agyag mécses

6. Különféle méretű bőrtalpak, ma már nincsenek meg (MNM 21/1900.6-9)

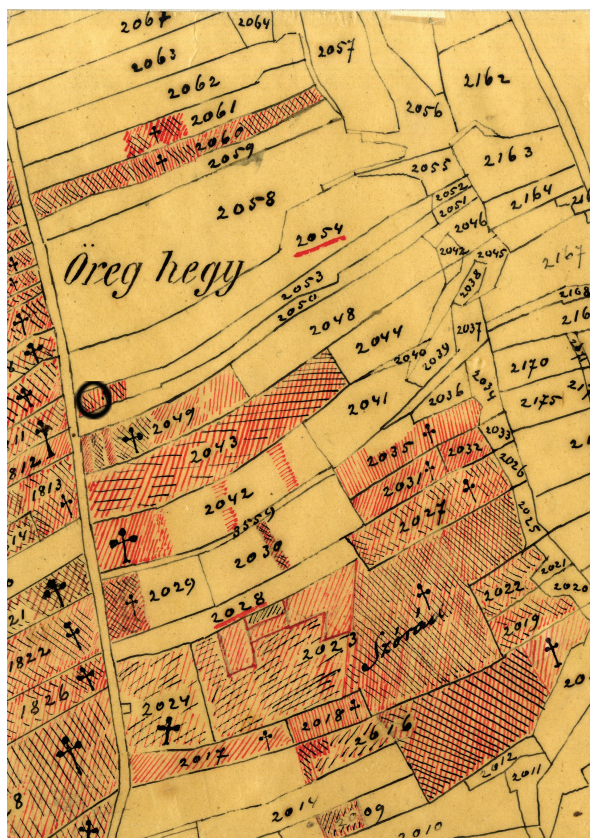
7. Vörösre égetett agyagmécs, fenekén FORTIS bélyeggel. A formája alapján Loeschcke X típusba tartozik. H: 8.75 cm, sz: 6.25 cm, m: 3 cm (MNM 21/1900.10)

8. Agyagkorsó száj- és nyakrésze, törött (nem került a múzeumba)

9. „Aelius” és Hadrianus egy-egy bronz érme (nem kerültek a múzeumba)

A lelőhely

A szarkofág lelőhelyéről Hattyúfy csupán annyit árul el, hogy a szarkofág az út mellett volt, amikor a helyszínre érkezett. Szerencsére a leltárkönyvbe bejegyezték, hogy „Duna-Pentele Sumlitz Jánosné szölejéből”. A lelőhely pontos beazonosítását Mahler Ede által készített térkép tette lehetővé, aki 1906 júniusában a dunapentelei kataszteri térképről másolatot készített, amelyen szerepelt az adott telek helyrajzi száma és a telektulajdonos neve (SZABADVÁRY 1919, 12-13). A térképet a Nemzeti Múzeum Adattára őrzi (MNM RA 32.D.I) és igen fontos forrása a terület régészeti topográfiájának. Ugyanis részben feljegyzésre került rajta a Nemzeti Múzeumba jutott tárgyak leltári száma a lelőhelyként szereplő adott helyrajzi számnál. Az 1900 évi leletek a 2052-2053 helyrajzi számú telken kerültek elő, amelynek főút melletti részét Mahler kereszttel temetőként jelölte. Ez pedig az Öreghegytől délre, a főút keleti oldalán volt (BARKÓCZI 1954, 14-15; VISY 1977). Míg az Öreghegy északi részén a cohors tábor és vicus maradványai kerültek elő a feltárások során, addig attól délre az út mindkét oldalán különféle korú római temetkezéseket figyeltek meg, melyek egy nagyobb temetőre utalnak (BARKÓCZI 1954, 14-15; SÁGI 1954, 83-84; FITZ 1962, 12).

A szarkofág lelőhelye Mahler Ede térképén

A temetkezési rítus

A temetkezési rítus tisztázását szerencsére lehetővé teszi Hattuyffy levele, ugyanis kikérdezte a találókat az előkerülés körülményeiről: „A koporsó keletről-nyugati irányban feküdt, amint mondják két ásónyomra a föld alatt.”. A szarkofág tájolása megegyezik a tartományban megfigyelt csontvázas temetkezéssel földsírok egy részével (SÁGI 1954, 93; LÁNYI 1990, 248). Maga a szarkofágba való temetkezés, az igen költséges kivitelezés miatt, csupán kis számban fordul elő Pannoniában. A gazdagabb közösségekben azonban gyakoribb, ugyanakkor gyakran újra temetkeznek a korábbi kőkoporsókba. E temetkezési szokás a 2. században kezdődik, virágzása a 3. század első felére tehető, illetve a későcsászárságkorban is jelentkezik a már említett újbóli felhasználások következtében (SÁGI 1954, 99; LÁNYI 1990, 249). Az 1900. évi szarkofágos temetkezés a kőfaragás és a mellékletek alapján nem másodlagos volt, hanem akinek készült, az nyugodott benne.

A szarkofág

Hattuyffy intézkedésének köszönhetően a kőszarkofág is a Nemzeti Múzeumba került, bár egy ideig nem tudták azonosítani a gyűjteményben (ERDÉLYI-FÜLEP 1954, 300. Nr. 145). Szerencsére nem semmisült meg és így a kutatás rendelkezésére áll. Ugyan a szarkofág oldalán a feliratnak szánt s keretbe foglalt mező felvételére került, azonban az elhunyt vonatkozó feliratot valamely okból nem vették fel. Díszítése nem egyedülálló, ugyanis több tucatnyi hasonló díszítéssel bíró darabról állnak rendelkezésre adatok Pannoniából (POCHMARSKI 1998, 182-190). A jellemző díszítmény a feliratos mező két oldalán található felül ívesen záródó fülkében egymással szemben álló egy-egy fiatal eros áll lehajtott és keresztbe tett lábakkal. Egyik kezükben fejjel lefelé fordított fáklyára támaszkodva, míg másik kezük a vállukon nyugszik. Utoljára Erwin Pochmarski gyűjtötte össze őket és próbálta meg a feliratos darabok alapján kronológiai besorolásukat elvégezni (POCHMARSKI 1998). Amint arra rámutatott az eros alakok a szarkofágokon Septimius Severus uralkodása alatt jelentkeznek először, míg a korakra a gyermekszerű pufók alakok jellemzőek, ez követve tűnnek fel az ábrázolásokon a fiatalkorú, vékonyabb alakú erosok, melyek Caracalla uralkodása alatt teljesen leváltják a másik típust (POCHMARSKI 1998, 199). E tekintetben az intercisai szarkofágot a 3. század első harmadára datálhatjuk.

Mellékletek

Bronztárgyak

A szarkofágban talált tárgyak közül kétségtelenül a balzsamárium és a két strigilis kapta legtöbb figyelmet, köszönhetően annak, hogy Radnóti Aladár már 1957-ben közölte őket (RADNÓTI 1957, Pl. XLI, 1, 5 és XLVIII, 5). Radnóti szerint a fémedényben kenőcsöt, zsírt vagy más szépítőkezelőszert tároltak, melynél fontos volt az edény

zárhatósága. Egy pantikapaioni példány alapján feltételezte esetleges pontusi vagy balkáni származását és készítésének idejét a 3. század elejére tette (RADNÓTI 1957, 190-191). Később Szabó Klára foglalkozott az edény besorolásával, melyet a 7. típusba sorolva, annak párhuzamai között említve egy mursai darabot, ugyancsak a 3. század első felére datált fenntartva annak keleti származását (SZABÓ 1984, 101). Ugyancsak behatóan foglalkozott a vakarókanál párral Bónis Éva, aki számos pannoniai párhuzamot gyűjtött össze a díszítés és kivitelezés szempontjából (BÓNIS 1968, 48). Így szinte hasonló darabok voltak a nagytétényi és a zsámbéki kocsi sírokban, egy brigetioi temetkezésben, melyeket a 3. század elejére datált az további mellékeltek alapján (BÓNIS 1968, 56).

Kerámia

A szarkofágban több kerámia volt, melyek közül csak a kétfülű korsó és a mécses jutott a múzeumba. Egy másik korsónak törött száj- illetve nyakrésze látható a fényképen, azonban ennek besorolását nem lehetett elvégezni.

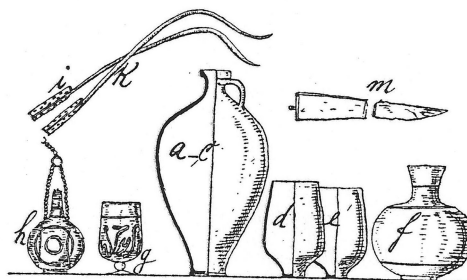
A firmabélyeges vörösre égetett mécses a Pannoniában igen gyakori Loeschcke X típusba tartozik, melynek fenékbélyege a FORTIS. E típus a 2-3. században volt széles körben a használatban a római tartományokban, amit Pannoniában is gyártottak a fazekasműhelyek (IVÁNYI 1935, 16-19; ALRAM-STERN 1989, 41-43).

A vörös színű kétfülű agyagkorsó a hasas kialakításával az amforákat próbálja utánozni és italok, olajok tárolására szolgálhatott. A formakincs egy vagy két füllel a rajnai és dunai tartományok kerámianyagában egyaránt előfordul (GOSE 1984, Taf. 29-40). A forma a 2. századtól jelenik meg és terjed el eltérő kisebb eltérésekkel a szájnyílás kialakításánál és a fülek elhelyezésénél (BRUKNER 1981, 44-45).

Érmek

A szarkofágban Hattyuffy beszámolója alapján két érmet találtak. Az egyik „Aelius”, míg a másik Hadrianus bronz érme volt. Sajnos az érme nem jutottak a múzeumba, így meghatározásuk nem végezhető el. Ugyanakkor a római korszakban szokásos gyakorlatot követve bronz és nem nemesfém érmeiket helyeztek túlvilági útravalóul a sírba (LÁNYI 1990, 249).

37

42

Kölni szarkofág temetkezések mellékletei
(POPPELREUTER 1906, Taf. XXIII, 37 és XXIV, 42)

Értékelés

Az 1900 februárjában előkerült szarkofág a benne talált sírmellékletek alapján a 3. század első harmadára keltezhető. Sajnos a szarkofágra nem vésték fel az eltemetett személy adatait, amely miatt számos kérdés merült fel vele kapcsolatban. Mivel a strigiliseket elsősorban az atlétákkal hozták kapcsolatba, így már Bónis Éva is felvetette annak lehetőségét, hogy esetleg a Severusok alatt divattá vált atlétikai versenyek egyik intercisai szereplője/szervezője nyugodhatott a sírban (BÓNIS 1968, 56-57). A strigilisek és a velük együtt sírba helyezett bronz illetve kerámia tárolóedények azonban a római testkultúra eszközei is voltak és egyaránt jelentkeznek férfiak és nők sírjaiban a köztársaság korától kezdve (OTA 2016, 125-132). Sírba helyezésük hátterében így sokkal inkább kereshetjük tisztálkodó/szépítkező eszköz szerepüket, semmint egy különleges foglalkozás jelölőit. A császárkorban ugyanis a testkultúra a fürdők kiépülésével együtt egyre komolyabb szerepet játszott. Míg azonban Pannoniában kis számban fordulnak elő strigilisek sírmellékletként (BÓNIS 1968, 56-57), addig Moesia Inferiorban több tucatnyi ilyen temetkezésről állnak rendelkezésünkre adatok. Ezek értékelése során mutatott rá arra Radu Ota, hogy nagy részük a mellékletek alapján a magas társadalmi helyzetű személyekkel áll kapcsolatban (OTA 2016, 130-132). Így ezen tárgyak és kiegészítőik nem csupán mint személyes használati eszközök, hanem mint a szociális státusz jelzői lettek a sírba helyezve. A jelenség azonban nem egyedül a dunai illetve a balkáni tartományokban figyelhető meg, ugyanis a 20. század elején Köln város területén folytatott feltárások számos az intercisaihoz hasonló mellékletű temetkezést hoztak a felszínre (POPPELREUTER 1906), melyek a 2. század végén, a 3. század elején kerültek a föld alá. Ezek között ráadásul számos szarkofág temetkezés is volt (POPPELREUTER 1906, 362-363). Így e tekintetben az intercisai szarkofágban nyugvó személy is a helyi társadalmi elithez tartozhatott, amelyre a szarkofág mellett a mellé helyezett mellékletek ugyancsak utalnak. Sajnos a rendelkezésre álló adatok alapján nemét nem tudjuk meghatározni. Az intercisai temetkezések és a leletanyag vizsgálata jól mutatja, hogy a Severusok uralma milyen komoly fellendülést és gazdagságot hozott e településen is (FITZ 1962, 13-14). Ennek egyik csendes tanúja az Öreghegytől délre 1900 februárjában kiásott szarkofágtemetkezés, melynek mellékletei Hattyuffy Dezsőnek köszönhetően a Magyar Nemzeti Múzeumba jutottak.

Bibliográfia

ALRAM-STERN, E. 1989: Die römischen Lampen aus Carnuntum. Der römische Limes in Österreich 25. Wien.

BARKÓCZI, L. 1954: Lager und Wohnsiedlung. In: Intercisa I. (Dunapentele- Sztálinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Archaeologica Hungarica 33. Budapest, 11-60.

BÓNIS, É. 1968: Emaillierte Palästra-Geräte aus Brigetio. Folia Archaeologica 19, 25-58.

- BRUKNER, O. 1981: Rimska keramika u Jugoslovenskom delu provincije donje Pannonije. *Dissertatione et Monographiae* 24. Beograd.
- ERDÉLYI, G.-FÜLEP, F. 1954: Katalog der Steindenkmäler In: *Intercisa I. (Dunapentele- Sztálinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Archaeologica Hungarica* 33. Budapest, 277-332.
- FITZ, J. 1962: *Intercisa. PWRE Suppl. IX. Sonderdruck. Stuttgart*, 1-20.
- GOSE, E. 1984: Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland. Köln.
- HAMPEL, J. 1900: A Nemzeti múzeumi Régiségtár gyarapodása az 1900 év első negyedében. *Archaeológiai Értesítő* 20, 181-182.
- IVÁNYI, D. 1935: Die pannonischen Lampen. *Dissertationes Pannonicae* II/2. Budapest.
- LÁNYI, V. 1990: Temetkezés. In: Lőrincz B. (szerk.): *Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest*, 243-250.
- OTA, R. 2016: Graves in Moesia Inferior with Strigils as Grave-Goods. In: *Moesica et Christiana. Studies in Honour of Professor Alexandru Barnea. Brăila*, 125-137.
- PAULOVICS, I. 1927: A dunapentelei római telep (Intercisa). – Die römische Ansiedlung von Dunapentele (Intercisa). *Archaeologica Hungarica* 2. Budapest.
- POCHMARSKI, E. 1998: Überlegungen zur Chronologie der pannonischen Sarkophage. In: Koch G (Hrsg.): *Akten des Symposiums »125 Jahre Sarkophag-Corpus« Marburg, 4.-7. Oktober 1995. Sarkophag-Studien* 1. Mainz 1998, 182-200.
- POPPELREUTER, J. 1906: Die römischen Gräber Kölns. *Bonner Jahrbücher* 114-115, 345-378.
- RADNÓTI, A. 1957: Gebrauchsgegenstände und Gegenstände aus Bronze. In: *Intercisa II. (Dunapentele- Sztálinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Archaeologica Hungarica* 36. Budapest,
- SÁGI, K. 1954: Temetők. In: *Intercisa (Dunapentele - Sztálinváros) története a római korban I. Archaeologica Hungarica* 33. Budapest, 43-100.
- SZABADVÁRY, T. 2019: Dunaújváros-Öreghegy régi kataszteri térképei. *Az Intercisa Múzeum Évkönyve* 3, 9-15.
- SZABÓ, K. 1984: Balsamares en bronze provenant de la Pannonie. *Alba Regia* 21, 99-114.
- VISY, Zs. 1977: *Intercisa. Dunaújváros in der Römerzeit. Budapest.*

Ismeretlen fénykép az 1922-es dunapentelei cserkészásatásról

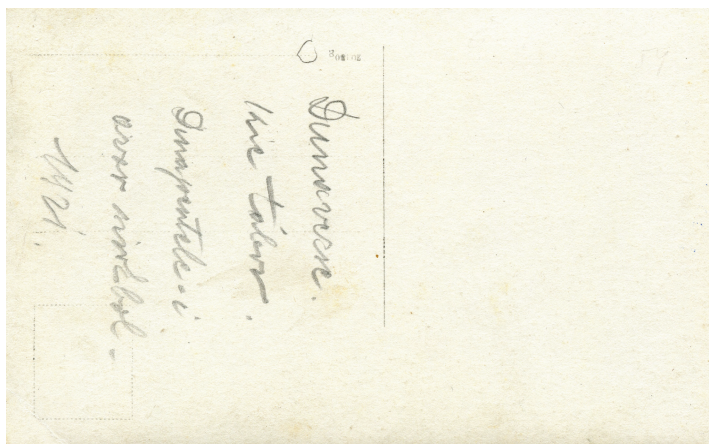
Szabadváry Tamás

Seuso Kutatási Projekt –Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Budapest,
Múzeum krt. 14-16. tamas.szabadvary@gmail.com

Egykori régészeti feltárások elveszettek hitt vagy teljességgel nem ismert dokumentációi akár hatalmas kincset is érhetnek a mai kor kutatása számára. Egykori kontextusok, jelenségek vagy leletek értelmezhetősége új megvilágításba kerülhet, az adatok relevanciája emelkedik. Rövid közlésünkben egy olyan dunaújvárosi vonatkozású ásatáson készült fényképről kívánunk értekezni, mely tudomásunk szerint eddig teljesen ismeretlen volt.

1922-es dunavecsei cserkész táborozást ábrázoló fénykép

1922-es dunavecsei cserkész táborozást ábrázoló fénykép hátlapja

A Dunapentele-Öreghegy területén elterülő római *Intercisa* auxiliáris táborának, a hozzátartozó vicusnak és temetőnek a Mahler Ede és Hekler Antal vezette (Magyar Nemzeti Múzeum, Érem- és Régiségtár = MNM-ÉR) 10 évnyi kutatása az első világháború kitörésekor megszakadt. Újabb lehetőség csak a katasztrófa után nyílhatott már, ugyancsak a MNM kezdeményezésére. A frissen alapított *Magyar Cserkész* havi folyóirat 1921. májusi számának bevezető tanulmánya egy különleges cserkészprogram lehetőségét vetette fel. A szerző Oroszlán Zoltán (1891–1971), a múzeum segédőre, aki egyben a *Magyar Cserkészövetséget* számos ponton támogató *Budapesti Református Keresztény Ifjúsági Egyesület* (= BRKIE) tevékeny tagja és a *Református Szemle* kultúrrovatának szerkesztője volt. A felhívás komoly hangsúllyal fejtegeti a cserkészek régészeti terepi munkákban való alkalmazását, természetesen a gyermekek (14–18 év között) teherbíró képességéhez mérten. (OROSZLÁN 1921, 83–84; OROSZLÁN 1920-1922, 93) A kapcsolódás úgy volna kivitelezhető, ha cserkész táborozások összeköthetőek lennének egy adott feltárás helyszínével, így a cserkészek könnyű szerrel, önkéntes alapon, tudnak részt venni a munkában. Erre legfőképpen azért volna szükség, mert a súlyos gazdasági helyzetben, a közgyűjtemények csak nehezen tudnak napszámos béreket hosszabb távon finanszírozni, így az ásatások folyamata bénult. Oroszlán Zoltán szavait egy éven belül tett követte. Zsinka Ferenc (1889–1930), MNM Országos Széchenyi Könyvtárának múzeumi segédőre, egyben a BRKIE vezetőségi tagja hathatós segítségével a tervek megvalósulni látszottak. A hazai cserkészlet akkori rövid történetének egyik legnagyobb vállalkozása zajlott: a dunavecsei táborozás (1922. július) előkészítése (NÉV NÉLKÜL 1922, 248). A dunapentelei ásatásra 1922. július 8–31. között került sor, mely látszólag a sajtó érdeklődését is felkeltette rendkívüli, új állományával. Oroszlán Zoltán hangsúlyozta, hogy a kutatások az 1913-ban megszakadt feltárásokhoz közvetlenül illeszkednek, tehát Szórád János öreghegyi telkén folytatódnak a késő római kori ún. délkeleti temető zónájában (OROSZLÁN 1920-1922, 93; 22646. lh. környezete (?) ~ 2023. hrsz.: MNM-KAD-RA 32.D.I.; Szórád János haszonbérleti szerződésére vonatkozóan: MNM-KAD-IT 105/1922.).

Az egyértelmű területi behatárolástól függetlenül, a későbbi hitelesítő ásatások eredményei több pontban sem egyeztek az elmondottakkal, az ásatási jelentésben említett épület azonosítása ma is kérdéses. A feltárásról két fényképet a *Magyar Cserkész* közölt, mely egyértelműen mutatja a temetőrészen végzett munkát, valamint a közelben felállított cserkészsátrakat (NÉV NÉLKÜL 1922, 248–249, képek sz. n.). Ezen kívül, egy üvegnegatív ismert a MNM-KAD-Fotógyűjteményéből, mely bizonyíthatóan Oroszlán Zoltánt ábrázolja egy kérdéses azonosságú cserkész jelenlétében (lásd alább), miközben a sátrak előtt felállított kis asztalon éppen késő római ólomházas kerámiát és fal-festmény- és/vagy stukkókat (?) szemlélnek (MNM-KAD-FGy R.10789.).¹ Itt lép elő az általunk bemutatni kívánt fénykép jelentősége.

Az éles, viszonylag jó minőségű felvétel (H = 13,7 cm; M = 8,6 cm; Tömeg = 2,00 g) egy online árverésen bukkant fel 2021 első felében, pontos eredete nem ismert. Hátlapja jelzés nélküli, egy grafitceruzával írt bejegyzés látható csak rajta: „Dunavecse. / Kie

1 Ezúton is szeretnénk hálás köszönetet mondani Debreczeni–Droppán Bélának, Szende Lászlónak, Komiszár Szilviának, Kondorosy Szabolcsnak (MNM Központi Adattár), Mráv Zsoltnak (MNM Régészeti Tár Római Gyűjtemény) és Hajnal Zsuzsannának (MNM Régészeti Tár Népvándorláskori Gyűjtemény) valamint Schilling Lászlónak (MNM Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság) akik kutatásunkat segítették.

[= K(eresztyén) i(fjúsági) e(gyesület)] *tábor. / Dunapentele-i. / avar sírokból. / 1921.*" Az ismeretlen jegyző bizonyos adatokban tévedett, a táborozásra 1922-ben került sor, az „*avar sírokból*”-al nagy valószínűséggel a cserkészek előtt és a sátorcsúcson (!), részben „kalóz emblémaszerűen” elhelyezett emberi csontokra és koponyákra utalhat. Az 1922-es ásatás során avar kori leletek és emberi maradványok nem kerültek elő ugyan, azonban vannak arra utaló jelek, hogy Hekler Antal 1912. évi kutatásai közben esetleg már teljesen megbolygatott lovastemetkezéseket találtak a nagy kiterjedésű Szórád János-féle telken. Avar temetkezések emléke sokakban élehetett, hiszen 1908-ban, kisebb szenzáció keretei között, szintén Hekler Antal feltárásán láttak napvilágot gazdag, 7. század legvégére keltezhető sírok (MNM-RN 73/1908.171–429. ltsz. alatt; GARAM 1994–1995, 131–154). A csontok extrém jellegű vizionlátása nem mindennapi konstelláció, egyben szomorú tanulsága az antropológiai anyag korabeli kezelésének, mely így mondhatni „játékká” vált. A kép nem feltétlen az ásatás helyszínén készült, hanem ténylegesen a táborban, miként ezt a jegyző is írta. A leletekből talán bemutató is készült a munkában részt nem vevő cserkészek számára, miként tudunk arról, hogy a kiemeltebb tárgyakat egy kiállításra akarta kölcsönözni a *Magyar Cserkészszövetség* 1923-ban (MNM-KAD-F 104/1923), jól lehet ez ismeretlen okból nem jött létre. Felmerül a kérdés, ki a fényképen látható hat férfi? Erre sajnos jelenleg nem tudunk egyértelmű választ adni, összehasonlításként, a fentebb említett üvegnegatív jöhet segítségünkre. Az Oroszlán Zoltán társaságában látható cserkész azonos a fényképünkön bal szélén álló személlyel, így nagyobb valószínűséggel ő a dunavecsei táborozást szervező Molnár László cserkészparancsnok lehet. Van adatunk arról, hogy az ásatást és a táborozást megtekintette Zsinka Ferenc is, azonban a fiatalon elhunyt múzeumi segédorról a MNM-KAD, illetve a Történeti Fényképtár nem rendelkezik fényképpel (Zsinka Ferenc úti számlája [jelenleg lappang]: MNM-KAD-IT 189/1922).² Van tudomásunk arról, hogy Dunavecseire már számos külföldi diák is érkezett, ezek közül Oroszlán Zoltán berlini és charlottenburgi cserkészeket említ, akik a munkában részt vettek, lehetséges, hogy az „illusztris” vendégek előjáróit is megörökítették, azonban ehhez további kutatások szükségesek.

Szakmai körökben a cserkészásatás hatása nem érte el a kívánt célt. Varjú Elemér (1873–1945), az MNM-ÉR igazgatóőre már Oroszlán Zoltán cikkét is egy viszonylag elmarasztaló lábjegyzettel látta el, melyben kételyeit fejezi ki az ilyen jellegű munkák további folytatását illetően, sem az eredmények, sem pedig a költségek csökkentése nem igazolódtak véleménye szerint (OROSZLÁN 1922, 93, 1. jegyz.). Az agilis ásatásvezető tettvágyát látszólag nem törte meg a negatív visszajelzés, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak jelentést adott le (MNM-KAD-IT 190/1922). Sajnos az eredeti dokumentum jelenleg lappang, ellenben véleményünk szerint ez azonos lehetett annak a xerox fénymásolatnak a tartalmával, mely jelenleg a MNM-KAD-RA-ban van (MNM-KAD-RA XXXIV.263/183). A beszámoló aligha közelíti egy régészeti jelentés tartalmát (így gyakorlatilag nem rendelkezünk valós dokumentációval az ásatásról), leginkább a cserkészmunka hasznosságát és jövőbeni folytatását kívánja eszközölni hivatalos úton. Cserkészek feltárásokon való alkalmazása ténylegesen nem nyert tért az elkövetkezendő években, ha sor is került rájuk, ez inkább esetleges volt. Oroszlán Zoltán 1923-ban távozott a MNM-ból, a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményében folytatta pályáját.

2 Az információt Kiscsatári Annamáriának köszönjük. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Arckép 1214. ltsz. alatt rendelkezik egy portréval Zsinka Ferencről, azonban a mostani, rendkívüli járványhelyzet miatt ezt ellenőrizni nem tudtuk.

Irodalom- és forrásjegyzék

GARAM É. 1995: A dunapentelei avar sírok katalógusa – Katalog der awarenzeitlichen Gräber in Dunapentele. ArchÉrt 121-122 (1994-1995) 131-154.

MNM-KAD-F: Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattár, Főigazgatóság

MNM-KAD-IT: Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattár, Irattár

MNM-KAD-RA: Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattár

NÉV NÉLKÜL 1922: A dunavecsei cserkésztábor. Magyar Cserkész 3/12 (1922.12.01.) 248-249.

OROSZLÁN Z. 1921: Pro patria integra! Magyar Cserkész 2/5 (1921.05.01.) 83-84.

OROSZLÁN Z. 1920-1922: A Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának ásatása Dunapentelén 1922. július havában. ArchÉrt 39 (1920-1922) 93-96.

Újabb kutatások Intercisa castellumban és az INT-5. őrtoronyban

Visy Zsolt

Az NKA pályázati támogatásból, valamint a Miniszterelnökség kiegészítő támogatásából végzett kutatás két részből állt. Az Ecthelion Kft (Bertók Gábor) geofizikai méréseket végzett a megadott objektumok kijelölt részein¹, míg a régészeti feltárás metszetárok nyitásával a római katonai objektumok pontos elhelyezkedését igyekezett tisztázni. A régészeti kutatásra 2016. április 6 – május 6. és július 28 – augusztus 3. között került sor. A munka sikeresen és eredményesen lezajlott².

Geofizikai kutatás

A felméréseket végezte: Ecthelion Bt., 7627 Pécs, Bokor utca 45.

A felmérés célja: A római kori limes egyes objektumainak azonosítása

Helyszínek: Dunaújváros – Intercisa római erőd, Kisapostag – Intercisa 5. őrtorony

Műszerek:

Malå Geoscience földradar 250 MHz-es, árnyékolt antennával. Kiértékelés Malå Easy 3D szoftverrel. Alkalmazott szűrők: lineáris erősítés, FIR szűrő, átlagolás, amplitúdóra redukálás

Gemsys GSM 19 GW magnetométer gradiométeres összeállításban (www.gemsys.ca)

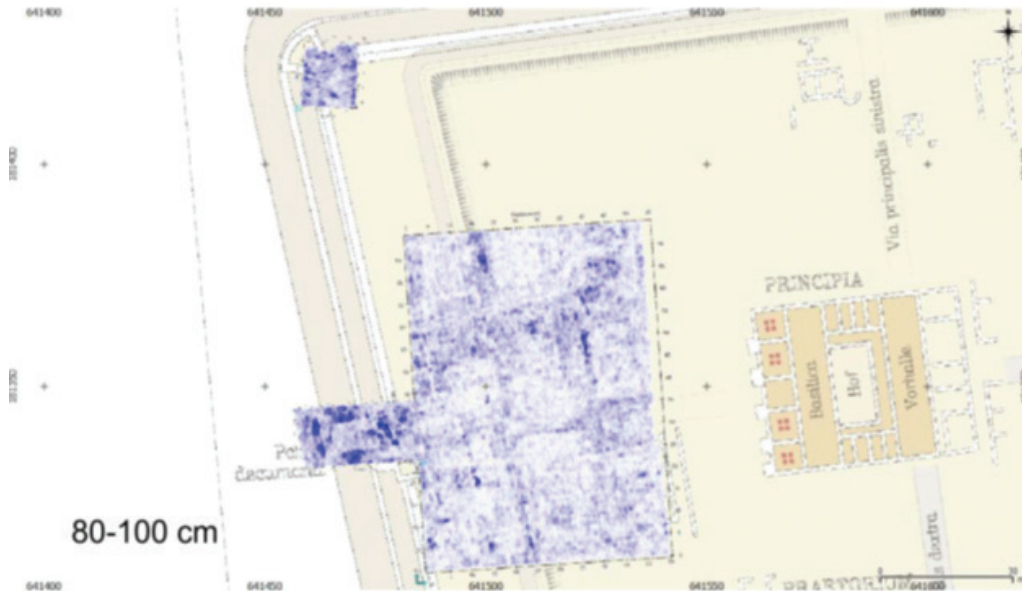
Dunaújváros – Intercisa földradaros felmérése

A felmérést a római kori erőd nyugati felében, 3 területen végeztük Mala Geoscience földradarral (RAMAC monitor, XV 15 vezérlő, 250 MHz-es árnyékolt antenna). A felméréseket 0.5 méteres sávokban, sávonként 5.7 cm-enkénti mérésekkel. A területek gyepvel voltak fedettek.

Intercisa castellumának az északnyugati részét kellett pontosan meghatározni. A talajradar mérései ezt pontosan kirajzolták, így a tervezett 4 metszetárok helyett csak kettőnek a kijelölése és feltárása történt meg. A szintezés kiindulási pontja a 4 HP 45-164 a castellum ÉNy-i részén (felfalazott geodéziai pont), szintje Balti t. felett 142,46 m.

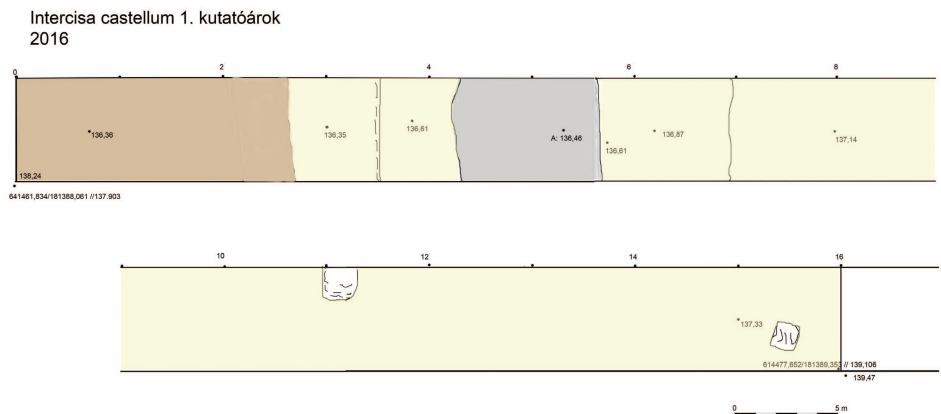
1 Bertók Gábor kutatási jelentésének idézett részletei *dőlt betűvel*.

2 Az ásatás résztvevői Fábrián Boglárka, Fodor Fanni régészek, Fajka Szilárd, Lisztes Ádám és Varga Éva (utóbbi egyetlen napon) régészhallgatók. Munkájukat ezúton is köszönöm.

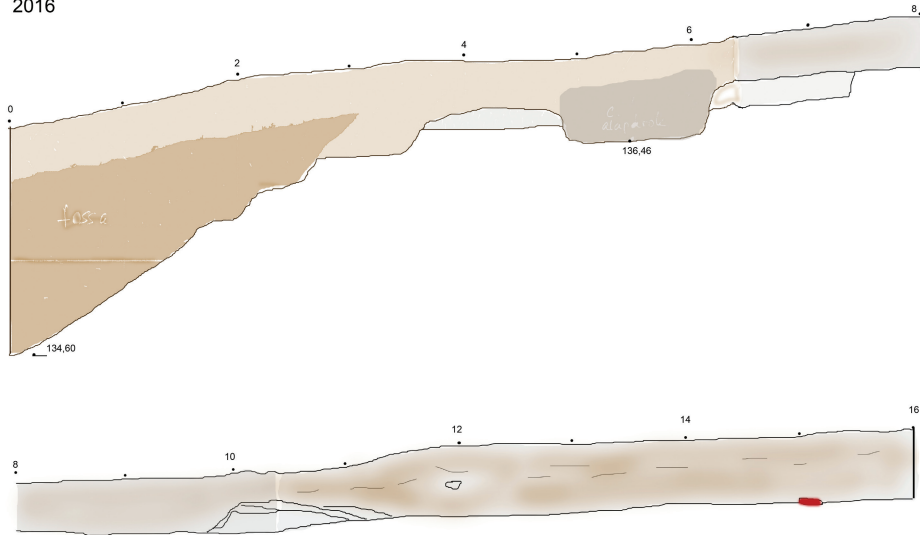
1. ábra Bertók Gábor talajradar mérése Intercisa castellumának északnyugati részén.

A nyugati *vallumot* a *porta decumana* és az északnyugati saroktorony közötti részen vágtuk át (1. ábra). Az 1. kutatóárok délnyugati sarokpontjának szintje 138,24 m, a délkeletié 139,47 m. Bár a *castellum* falát az alapozásig kitermelték, az alapárok alapján pontosan meg lehetett határozni helyét, a kutatóárok nyugati felében pedig előkerült az erőd *fossaja*. Ennek csak részlegesen, mintegy a tengelyéig történt meg a feltárása (2-3. ábra). Mivel a metszet csaknem pontosan az 1971-ben nyitott kutatóárok sávjában van, néhány *tegula*- és cseréptöredéken kívül lelet nem került elő.

2. ábra – Intercisa *castellum* 1. kutatóárok alja: 135, 76

Intercisa castellum 1. kutatóárok
2016

3. ábra – Intercisa castellum, 1. kutatóárok, metszet

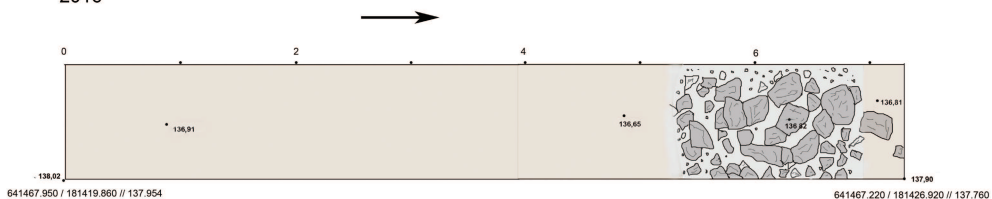

4. ábra – Intercisa castellum, 1. kutatóárok nyugati része a kiszedett fallal és az árok indításával

Az északnyugati sarok feltárását évtizedekkel korábban Barkóczi László végezte el. A geofizikai mérés alapján kirajzolódott a lekerekített sarok, valamint a belső torony egy része. Ez újdonság volt a korábbihoz képest, mert – bár az időközben feltárt két keleti belső saroktorony feltárása megtörtént – Barkóczi Lászlónak nem sikerült ezt a tornyot azonosítani. Az ő kutatása során csak a külső, legyező alakú torony került elő.

A 2. kutatóárok ettől a saroktól keletre került kijelölésre, és mivel az újkori, több méteres tereplépcső az észak felé való terjeszkedést megakadályozta, csak 7 m hosszúságban (4-6. ábra). A feltárás során előkerült a *castellum* jelentős mértékben megbolygatott és kitermelt alapfala, de az alapozás szintje fölött azért néhány kősor megmaradt, valamint a falon belüli bolygatott rétegek. A metszet teljes egészében újkorban bolygatott területen folyt, így érdelemes lelet nem került elő.

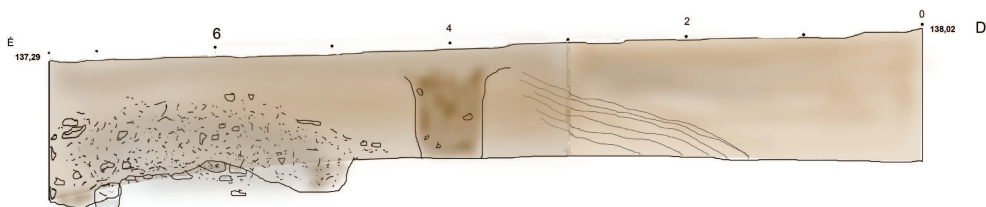
Intercisa castellum
2. kutatóárok
2016

5. ábra – Intercisa castellum, 2. kutatóárok

Intercisa castellum
2. kutatóárok
2016

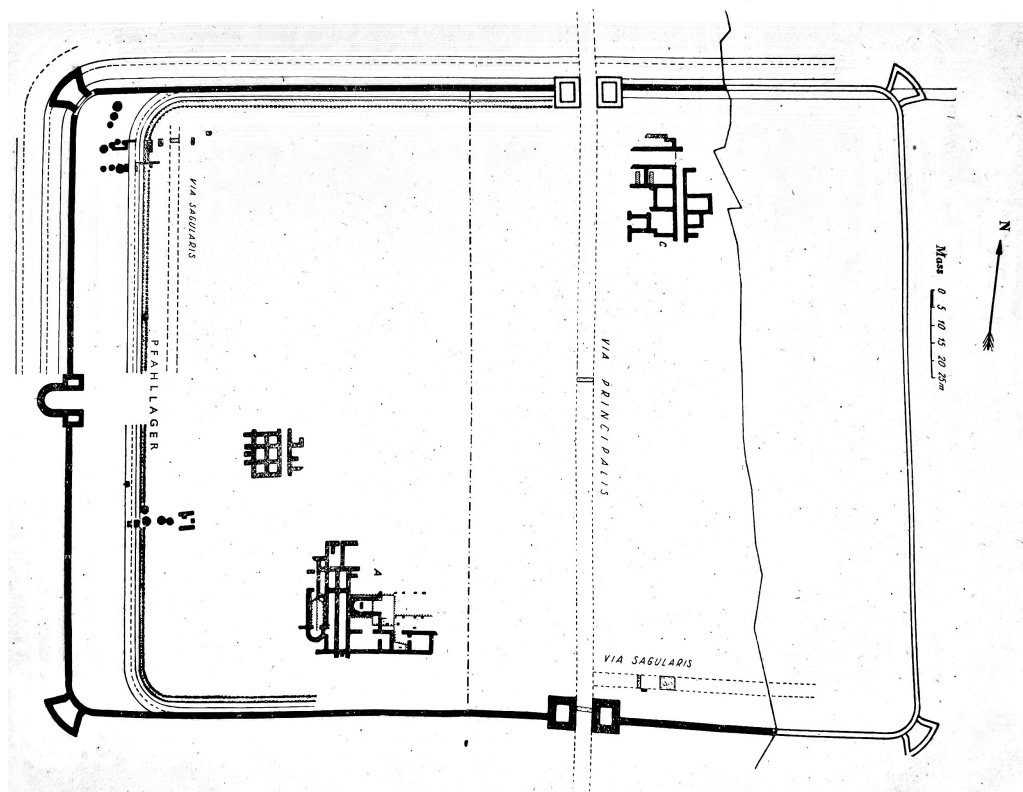

6. ábra – Intercisa castellum, 2. kutatóárok, metszet

7. ábra – Intercisa castellum falaalapozása a 2. kutatóárokban

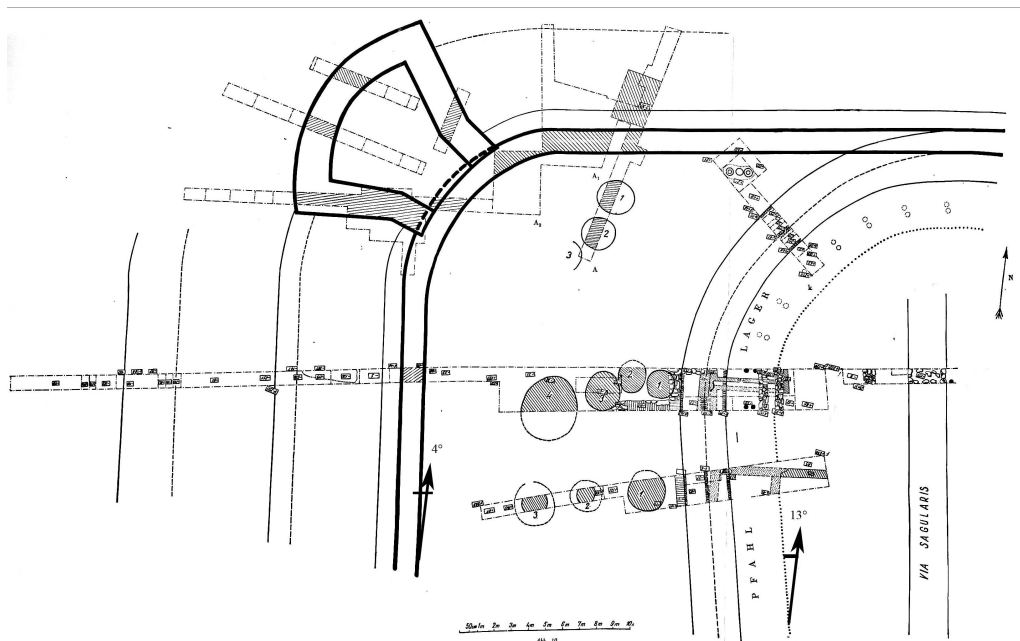
A régészeti kutatást geofizikai kutatás előzte meg, amelyet Bertók Gábor végzett el³. Ez és a régészeti kutatás több új eredményt hozott a *castellum* nyugati *vallumának* a helyzetére és az erőd belső struktúrájára vonatkozóan. A *castellum* formáját Paulovics István (PAULOVICS 1927, 6. kép) után Barkóczi László határozta meg szondázó ásatásaival (BARKÓCZI 1954, 11-60), az alaprajzot azonban több különböző formában adta meg. A 2. ábra összesítő térképén a kőerőd északnyugati sarka nem teljesen derékszögű, déli fala pedig kissé dél felé fordul a *porta principalis dextrata*tól kissé nyugatra. Ugyanitt szerepel a palánktábor nyugati *valluma* is, amit sikerült megtalálnia és azonosítania a kőerőd nyugati falától 20 m-rel keletre. A két tábor nyugati falát jelző vonalak nem teljesen párhuzamosak ezen a térképen, mivel dél felé haladva alig észrevehetően összetartanak. A 8. ábra magát a *castellumot* ábrázolja (8. ábra). A feltárt belső épületeket és saját kutatásait – sajnos nem mindegyiket! – bemutató alaprajzon a két tábor *valluma* a 2. ábrán láthatóhoz hasonlóan halad a nyugati oldalon.

8. ábra - Intercisa castelluma. BARKÓCZI 1954, 8. ábra.

3 Értékes munkáját ezúttal is köszönöm..

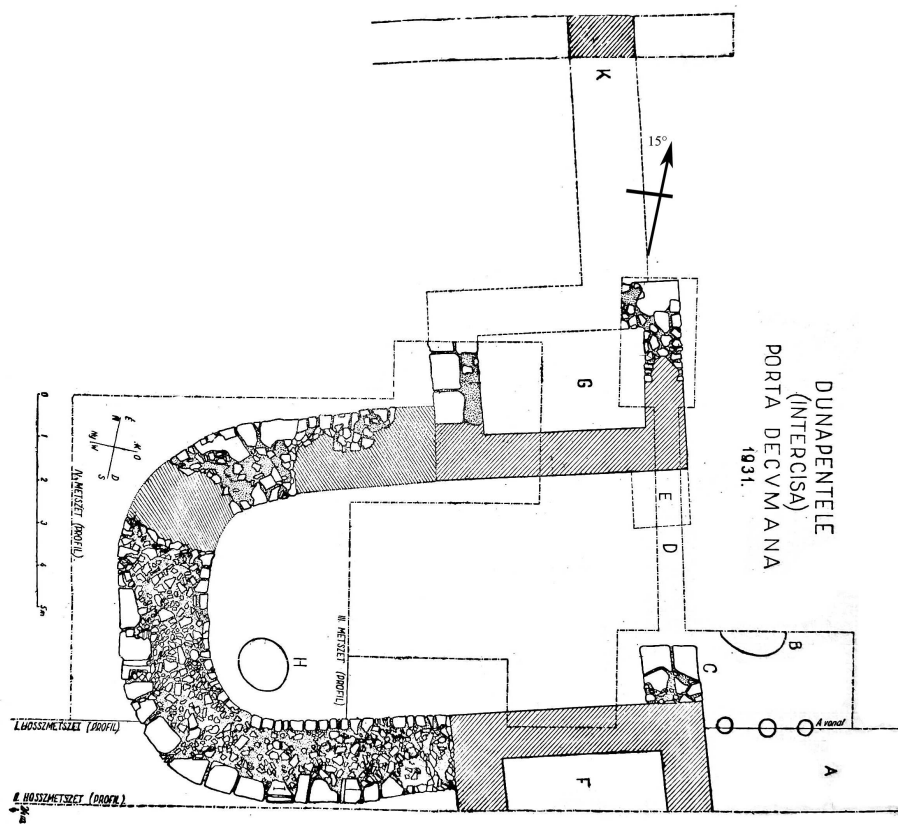
Ezzel szemben az 1949. évi ásatást bemutató 10. ábrán a két *vallum* iránya 4° -kal eltér egymástól (9. ábra). Míg ugyanis a kőerőd *valluma* derékszögű csatlakozást mutat az északnyugati saroknál, a palánktábor árka attól kelet felé tartva 86° fokos szöget zár be ugyanitt. A rajz szerint a palánktábor árka 13 fokkal, a kőerőd fala pedig 8 fokkal tér el nyugatnak az északi iránytól.

9. ábra - Intercisa castellumának északnyugati sarka BARKÓCZI 1954, 10. ábra szerint, a szögeltérések rászzerkesztésével

A különbség okát nem lehet kideríteni⁴, elsősorban azért, mert az erőd északi, nyugati és déli oldalán 1949-ben húzott kutatóárkok (A-Ny kutatóárkok az A, D, E, F, L, M kivételével) nem kerültek föl a *castellum* 8. ábrán bemutatott térképére. A *porta decumanat* Paulovics István tárta fel (PAULOVICS 1932-1933, 144-160), felmérési rajza azonban egyértelműen arra utal, hogy a kőerőd fala párhuzamos a palánktábor *vallum*ával, hiszen az általa mért eltérés 15° nyugat felé csaknem azonos a Barkóczi László felmérésén jelentkező 13° -os eltéréssel ugyancsak nyugat felé a palánktábor *valluma* esetén (10. ábra). Mivel azonban pontos geodéziai felmérése nem történt meg, topográfiai meghatározása csak közelítő módon volt lehetséges Barkóczi L. számára.

⁴ A hetvenes évek derekán, miután az 1972-1976. évi ásatásokkal sikerült újabb topográfiai adatokat nyerni, és ezek segítségével az erőd formáját módosítani, felkerestem Barkóczi Lászlót, és megmutattam neki az újabb térképet. Az erőd kissé rombikus formáját elfogadta, megjegyzést nem tett.

10. ábra - A porta decumana Paulovics István felmérésén (PAULOVICS 1932-1933, 147, 73. kép) a szögeltérés rászerkesztésével

1970-1972 között több kisebb feltárássra került sor a *castellumban* (VISY 1972, 245-246), amelyek egyike (II. szelvény) a B. Vágó Eszter által 1965-ben nyitott kisebb szelvény kitisztítása és kibővítése volt (B. VÁGÓ 1969, 166; B. VÁGÓ 1970, 112). A korábbiakhoz képest lényeges újdonság volt, hogy a déli *vallum* sávjában ugyanúgy a palánktábor árkanak külső szélébe alapozták a köerőd másfél méter széles falát, mint az északi oldalon vagy a déli oldal *decumana*-frontján. Nem igazolódott Barkóczi feltevése, miszerint a déli fal keleti része dél felé megtörik, és a fensík pereménél már 5 méterrel délebbre van a palánktábor *vallumánál*⁵. 1972-ben közvetlenül a fensík pereménél előkerült az erőd észak felé kanyarodó fala, belső oldalán a 45°-os szögben csatlakozó négyzetes belső torony egy részével, külső oldalán pedig a legyező alakú torony nyugati falával, alattuk pedig a palánktábor kelet felé egyenesen tovább haladó árka (11. ábra). Így, mivel bebizonyosodott, hogy a köerődből nem mintegy 40 m, hanem csak egy keskeny sáv hiányzik, az is csak a *via praetoria* sávjában, 175 x 201 méteres kiterjedésben meg lehetett határozni a köerőd nagyságát. A palánktábor 170 x mintegy 200 m nagy lehetett.

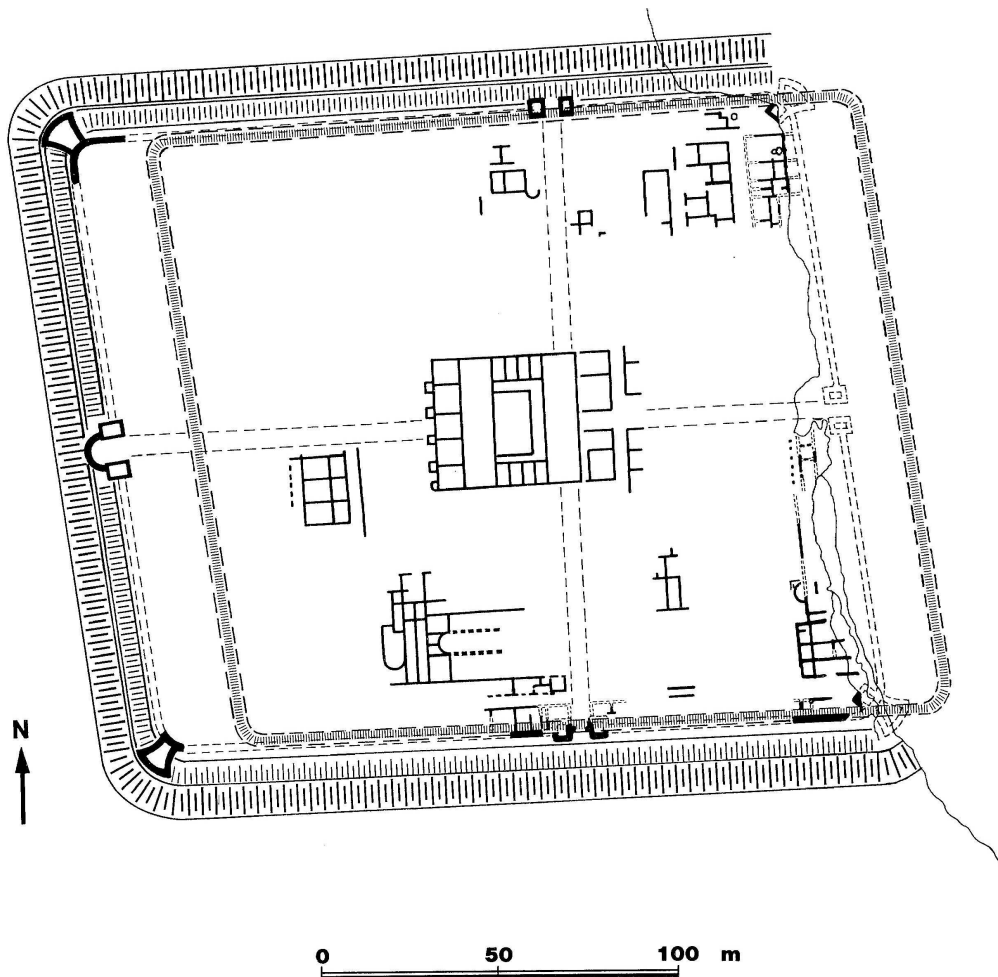
5 BARKÓCZI 1954, 29: Die Mauer war 5 m ausserhalb des Vallum des Pfahlagers fundiert.

11. ábra - A castellum délkeleti sarkánál északra kanyarodó fal, alatta a palánktábor egyenesen kelet felé haladó árka. Az erre 45 fokos szögben látható kőalapozás a késő római legyező alakú torony nyugati fala (1972).

A *castellum* alaprajzát a hetvenes évek derekán Tóvári László műegyetemi hallgató önzetlen segítségével és munkájával szerkesztettük meg (12. ábra). A legnagyobb nehézséget a régi feltárások bemérési hiányosságai és pontatlanságai jelentették, többnyire csak közelítő pontossággal lehetett őket a helyükre illeszteni. A nyugati *vallum* két újabb átmetszésével 1971-ben sikerült meghatározni ennek a falnak az irányát, és mivel a két metszet által meghatározott irány a palánktábor *vallum*ának korábban meghatározott irányával megegyezett, bebizonyosodott a *castellum* rombikus formája⁶. Ez az eredmény megegyezik a *porta decumana* alaprajzán Paulovics által bejelölt északi irányhoz való azonos viszonyuláshoz. Az erőd így meghatározott teljes alaprajza jelentősen eltért a Barkóczi László által közölt alaprajztól, mivel kitűnt, hogy a palánktábor és a kőerőd nyugati - és ennek megfelelően a keleti fala ugyan párhuzamos volt egymással, de nem derékszögben csatlakoztak a K-Ny-i irányú falakhoz, hanem 4-5° eltéréssel.

⁶ Visy 1977, III. ábra; ugyanez az alaprajz látható a 10×10 méteres ásatási szelvényrendszer hálózatának a föltüntetésével LŐRINCZ-VISY 1980, 45.1. ábra a 682. oldalon.

12. ábra - A castellum Visy Zsolt és Tóvári László által megszerkesztett alaprajza

A castellum 1972-ben indított feltárása⁷ alapján arra is fény derült, hogy a *via principalis* nem a korábban megadott helyen, hanem attól mintegy 10 méterrel nyugatabbra húzódik⁸. A *via principalis* helyének és irányának megismerése után nem volt nehéz kijelölni a *porta principalis dextra*-t rejtő két szelvényt, és így 1975-ben ennek a feltárása is megtörtént. Említésre méltó, hogy castellum fala alatt itt is előkerült a palánktábor árka, hiszen mint másutt, itt is a palánktábor márkának külső szélébe alapozták a kőerőd falát (VISY 1994, 85-96; VISY 2000, 71), feltárásával pedig meg lehetett határozni

7 Az 1972-1976 években lefolytatott ásatássorozatot teljes egészében a Dunai Vasmű finanszírozta, amiben elévülhetetlen érdeme van Répássy Gellért vezérigazgató-helyettesnek, aki klasszikus neveltetése és széleskörű érdeklődése alapján felajánlotta, biztosította és folyamatosan figyelemmel kísérte a munkálatokat. A feltárás előtt egy olyan, É-D-i tájolású, 10 x 10 m-es szelvényrendszert jelöltünk meg és tűztünk ki, amelyik a castellum mellett a vicus egységes térképezését is lehetővé tette. Alappontnak a castellum ÉNy-i részén lévő felfalazott 4 HP 45-164 geodéziai pontot választottuk, aminek szintje 142,46 m a Balti tenger felett. Annak érdekében, hogy minden bemért ásatási szint negatív értékű legyen, a +/- 0 szintet 145,10 magasságban határoztuk meg.

8 Ez a magyarázata annak, hogy a *principiatól* keletre fekvő épületeket is föltártunk egy 10 méteres sávban, a húsás szelvénytáborban, hiszen Barkóczi László alaprajza szerint itt volt várható a *via principalis*.

a palánktábor déli kapujának a helyét is, mivel a *via principalis* alatt lényegesen keskenyebb, sekélyebb volt, mint egyébként. Az ok nyilvánvaló: itt haladt át fölötte egy hídon a dél felől érkező *limes*-út (LŐRINCZ - VISY 1980, 681-701). Tehát a körödöt, feltehetően a partomlás veszélye miatt, ugyan 20 méterrel nyugatabbra építették meg, de a *limes* úthoz igazodó déli és északi kapuk helyét az erőd belső úthálózatának és főbb topográfiai egységeinek a megőrzése végett megtartották (13. ábra).

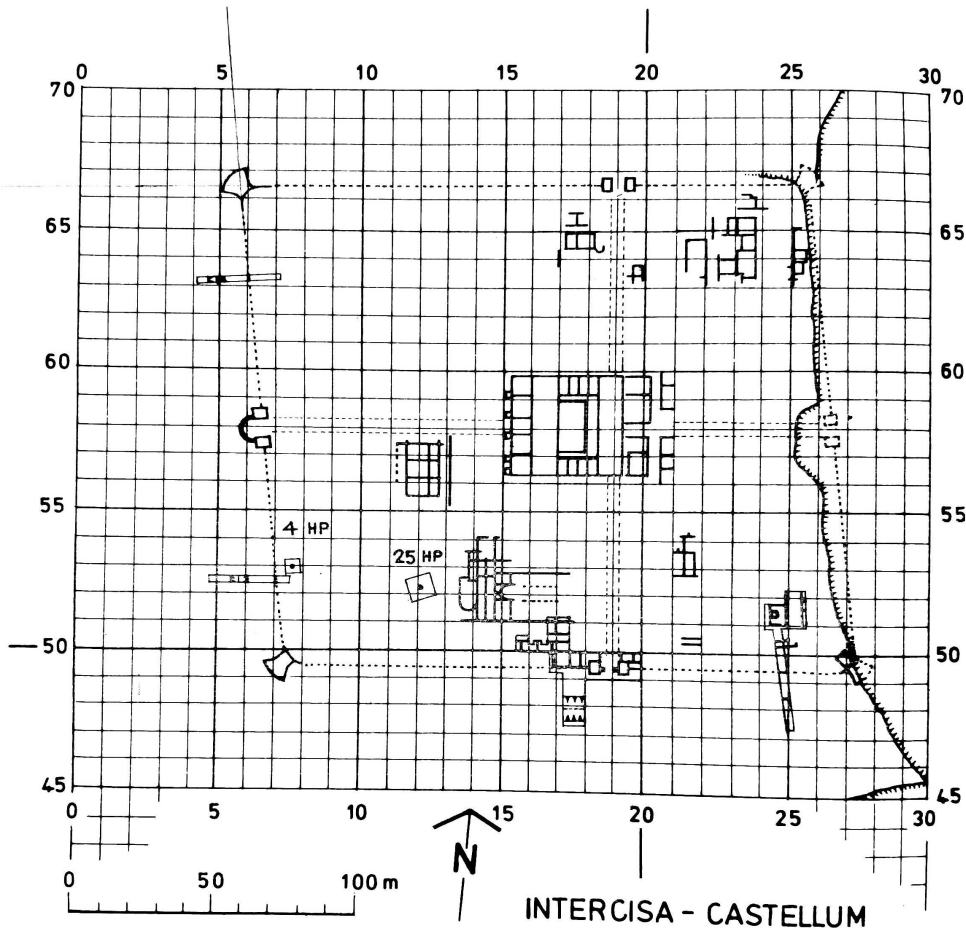
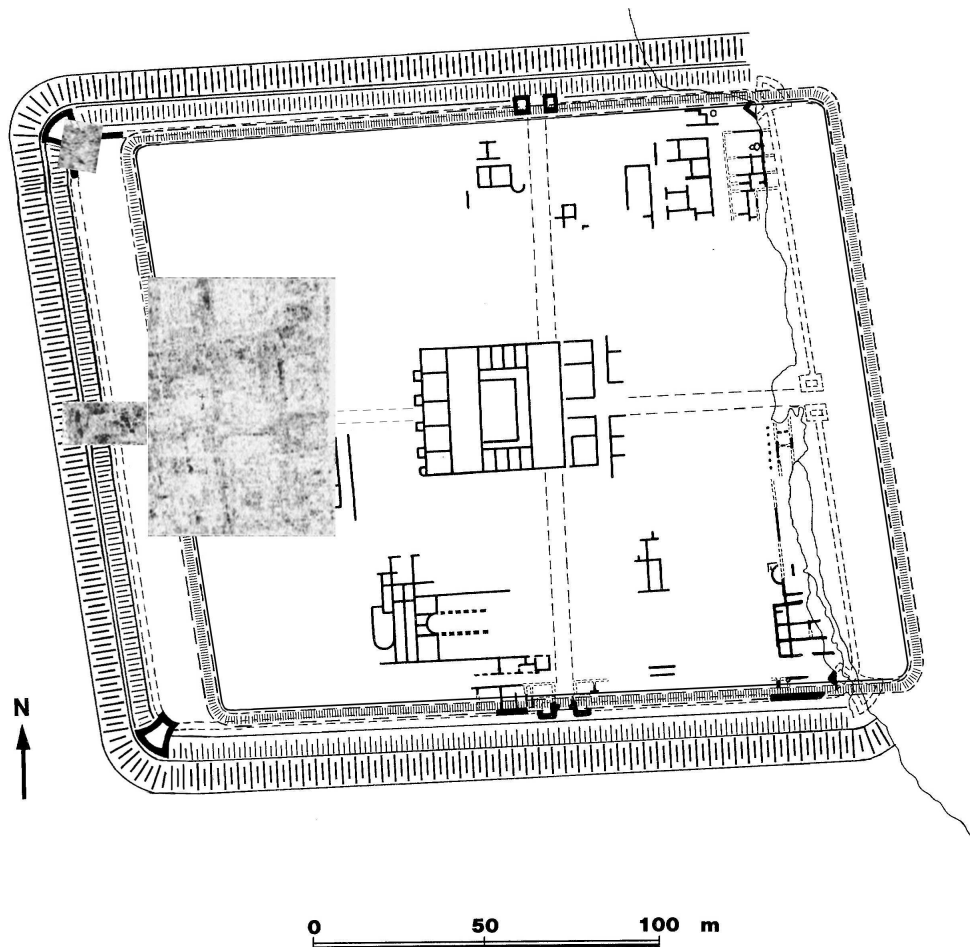

Abb. 45.1

13. ábra - A castellum alaprajza a nyugati vallumon 1971-ben nyitott kutatóárkokkal, az 1972-ben feltárt délkeleti saroktoronnyal, valamint az 1975-ben feltárt déli kapuval (LŐRINCZ-VISY, 1980, 682, Abb. 45.1)

A 2016-os geofizikai felmérés és ásítás értékes adatokkal gazdagítja ismereteinket Intercisa *castellum*járól (14. ábra). Az északnyugati sarokban kirajzolódott a belső torony négyzetes, a hosszanti falakhoz 45°os szögben csatlakozó foltja, ami igazolta a délkeleti, majd északkeleti sarkokban megtalált belső tornyok alapján joggal posztulált nyugati tornyok meglétét (VISY 1977, 10, III. ábra).

14. ábra - A castellum alaprajza a 2016-os geodéziai kutatásokkal

Fontos eredmény az is, hogy a geofizikai felmérésen szépen kirajzolódott a *porta decumana* az elé épített félkör alakú toronnyal. Ennek a csak Paulovics által látott egységnek a mindeddig nagy gondot okozó helymeghatározása ezzel megoldódott. A patkó alakú torony kissé északabbra, de azonos vonalon van, mint ahogyan Tóvári Lászlóval meghatároztuk a helyét. A nyugati fal iránya is igazolódott ezáltal, és az ezen a falon megnyitott kutatóárok is hasonló helyen mutatta a *castellum* falának teljes egészében kibányászott falának alapárkát⁹.

⁹ V.ö. Bertók Gábor felmérést, - A kutatóárok megnyitása az 1971-ben csaknem pontosan ugyanott nyitott kutatóárok mérési pontosságát volt hivatva igazolni.

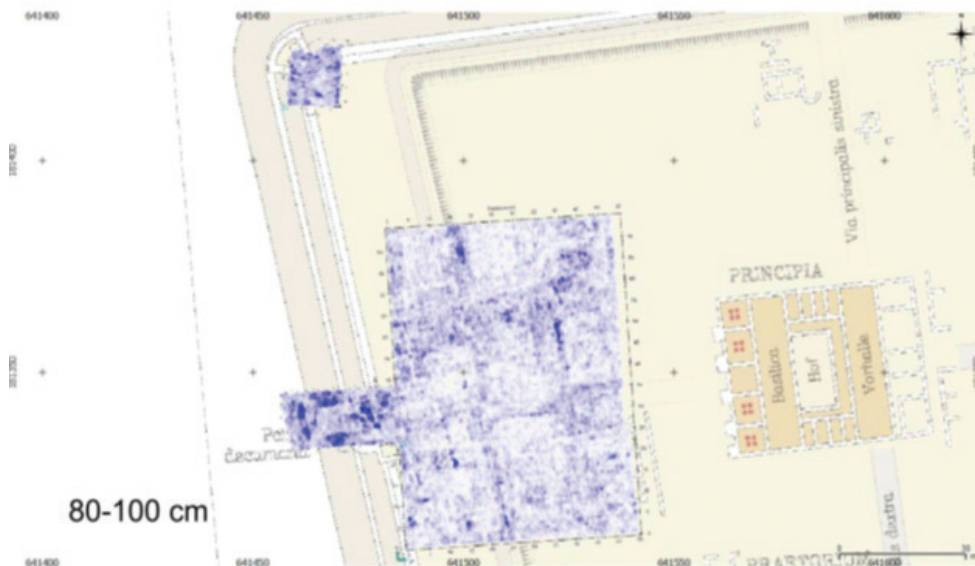

Fig. 15. Intercisa castellum nyugati kapuja -Bertók G. talajradar felmérése, 2016.

A Bertók Gábor által átvizsgált terület a *decumana* oldal 55×75 méter kiterjedésű (15. ábra). Az északra orientált felületnek nagyjából a közepén van a *via decumana*, ettől délre és északra tehát önálló struktúrák várhatók. Bár több érdekes irányú és kiterjedésű folt látható, az összekép igazolja Barkóczi László tapasztalati megállapítását, miszerint a *castellum* falai alapos kőbányászásnak esettek áldozatul. Ezt egyébként a *principia* feltárása során magam is megfigyeltem, hiszen sok helyen itt is az alapozás aljáig kitermelték a köveket. Ennek ellenére néhány részletre érdemes kitérni. Az egyik az az épület, amelyet Hekler Antal tárt fel (HEKLER 1910, 31), és amelyik csaknem teljesen beleesik az átvizsgált területbe. Az általa tájolás nélkül közölt alaprajz helyzetét Barkóczi László nyomán Tóvári Lászlóval igyekeztünk pontosítani, és amint a felmérésen látható, sikerrel, mert a feltárt falak egybeesnek a felmérésen sejtethető falakkal. Sajnos az épület (barakk?) további részei nem vehetők ki a képen, de az bizonyos, hogy észak felé a *via decumana* széléig terjedve a részben feltárt helyiségek északi zárófala várható. Feltűnő viszont, hogy az úttól északra sötét sáv mutatkozik ennek az épületnek a nyugati vonalában, ami arra utal, hogy ott egy hasonló épület várható. Az épületek kelet-nyugati kiterjedése mintegy 13-14 méter, aminek a nyugati oldalán Hekler feltárása alapján egy utca húzódott az általa föltárt *porticus* oszlopalapzatai alapján. A *via decumana*tól északra lévő épület nagysága ugyancsak mintegy 20 x 14 m-re tehető. Ettől északabbra így igen erős anomáliát mutató, de hasonló irányú sötét folt jelentkezik, ami a geofizikai felmérés némelyik mélységi szelvényén négyzetes formát mutat. Valószínűleg egy jobb állapotban megmaradt köves konstrukció.

A két épület nyugati oldalán út haladt, aminek a másik oldalán csaknem azonos szélességű strukturálatlan sáv mutatkozik. Valószínűleg ezek is épületek voltak, de az erőteljes kőbányászás megsemmisítette őket. Ezt a sávot egy határozott sötét sáv, illetve folt sor követi nyugaton, majd kissé még nyugatabbra egy hasonló, de halványabb pontsor, ami feltehetően a palánktábor *vallumára* utal.

A felmérés legnyugatibb része a felszíni domborulat alapján nagyjából betájolható *porta decumanat* mutatja a II. Constantius kori U-alakú elfalazással.

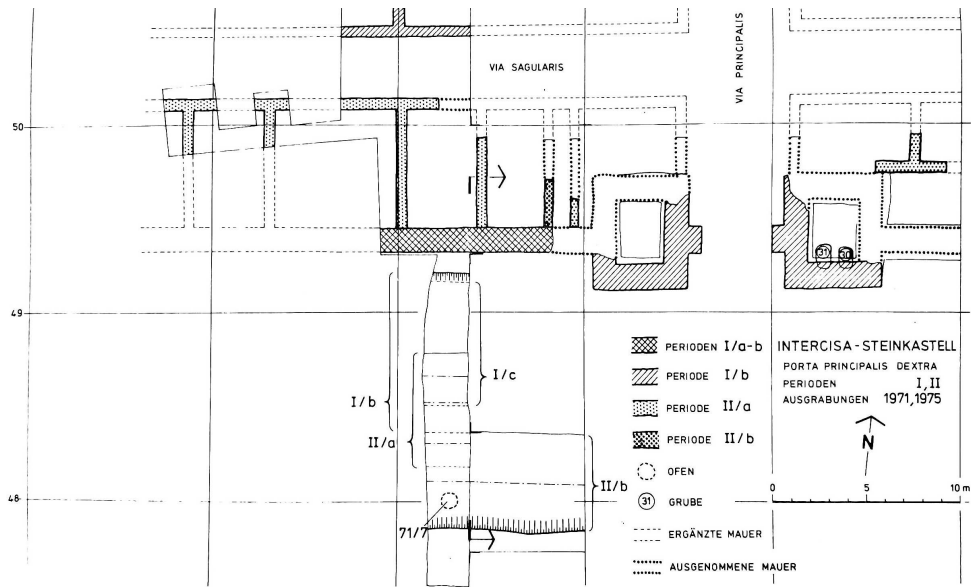
A közelmúltban vita bontakozott ki Commodus két, feltehetően táborépítési felirata nyomán a *castellum* déli kapujának tornyairól és azok keltezéséről. Mráv Zsolt sikerrel rekonstruálta a feliratokat, és határozta meg készítési idejüket L. Cornelius Felix Plotianus Kr. u. 183-185 közötti alsópannoniai helytartóságának utolsó évére (RIU 1124, 1126; MRÁV 2008, 243-293 = MRÁV, 2009, 357-388). A feliratok kiegészítését a kutatás elfogadta (VISY 2016, 77-78), de a kőerőd építési idejéről formált véleményével nem értett egyet. Miután egy újabb, Kr. u. 216-ra keltezhető Caracalla építési feliratot (BÚZA-KOVÁCS- LŐRINCZ 2009, 157-160; VISY 2016a, 97) Mráv Zs. az előző kettő testvérfeliratoként értékelve ugyancsak 185-re keltezett, és csak a helyőrség nevének utólagos módosítását (*Antoniniana*) tette Caracalla korára (MRÁV 2008-2010, 165-184), Kovács Péter és Lőrincz Barnabás megcáfolták javaslatát (KOVÁCS - LŐRINCZ 2011, 353-362), és kitértek az intercisai *castellum* építéstörténetére is. Cáfolták azt a feltételezést, hogy létezett volna egy feliratrész a Commodus és a helytartó kivésett nevével az új feliraton (p. 359), hogy 4-5 m széles építési feliratok csak táborkapukon lehetnek (p. 360), valamint megerősítették, hogy nézetük szerint a *porta principalis dextra* csak a Severus-korban épült meg (p. 361). Érveikhez hozzá lehet tenni, hogy a kőtöredék alsó sávjának a bal oldala ép, egészséges, ahol nyoma kellett volna maradjon a helytartó nevének vagy kivésett maradványának, és hogy az *Antoniniana* császárzjelző feltételezett Caracalla-kori betoldásakor aligha hagyták volna érintetlenül Commodus és a helytartó nevének levésett helyét. Joggal lenne elvárható a felirat egészének aktualizálása, ami azonban nem történt meg (16. ábra).

16. ábra - Intercisa feliratai 97 - Lupa 20155.

A kaputornyok keltezésének ügye bonyolultabb (Fig. 17). Az ásatók a feltárás tényei és megfigyelései alapján a következő megállapításokat tették (LŐRINCZ - VISY 1980, 681-701; LŐRINCZ - SZABÓ - VISY 1986, 362-368):

„- 178	Holz-Erde Kastell
178/182 - Caracalla	Steinkastell mit Tortürmen aus Holz
Caracalla - Ende des 3. Jh.	Steinkastell mit doppelten Steintortürmen” (14. ábra).

17. ábra – Intercisa castellum porta principalis dextra kőfallal és kő kaputornyokkal.
LŐRINCZ – VISY, 1980, 687, Abb. 45.4.

Mráv Zsolt¹⁰ vitatja a kő kaputornyok Caracalla-kori építését, helyette a commodusi építési feliratok alapján azt állítja, hogy ezek L. Cornelius Felix Plotianus helytartó utolsó hivatali évében, 185-ben elkészültek. Emiatt – állítása szerint – a fa kaputorony csak átmeneti szükségmegoldás volt az építkezés valamilyen okból való, de legfeljebb 1 éves időtartamú fennakadása miatt. Szerinte az építkezés a 180-as évek első felében zajlott, majd a leállás után 185 tavaszán-nyarán a kaputornyok felépítésével és az építési feliratoknak a kapunyílás fölötti elhelyezésével folytatódott és zárult le (p. 178).

Több oldalról is cáfolható Mráv Zs. feltételezése. A *castellum* alaprajza világosan mutatja a helyzetet. A feltárás első ízben hívta föl arra a figyelmet, hogy a kőerődök fala nem feltétlenül egyidejű a kapu- és egyéb tornyokkal. Ezen kívül egyetlen esetben történt ennek megfigyelése, Quadrata (Barátföldpuszta) északnyugati kaputornyánál (*porta principalis sinistra*), ahol előkerült a *castellum*nak a torony területén kiszedett fala¹¹. Intercisa *castellum* feltárásánál a kaputornyok feltárása idején ugyanis mindkettő belsejében egy olyan széles alapárok került elő, mint az erőd fala, amelyeknek az iránya pontosan egybeesett a kőerőd falának a tornyokon kívüli irányával (18-19. ábra). Egyértelmű, hogy ezeket a falszakaszokat akkor bontották el, és szedték ki köveiket az alapárok aljáig, amikor a tornyok építésébe kezdtek. A keleti kaputorony teljesen kiszedett keleti fala alatt egyetlen kiszedett falalapozásként rögzítettük a kérdéses falat a tornyon belül és kívül. Sem mélység-, sem szélesség-különbségek nem mutatkoznak közöttük. A tornyok belsejében megtalált másfél méter széles, mélyen lealapozott falak

¹⁰ Legutóbb MRÁV 2008–2010, 165–184, különösen 175–178 oldalak.

¹¹ GABLER 1977, 297–312, Abb. 2. – A dupla szélességű fal az erődfal és a falsíkból a fal szélességével kiugró toronyfal együttes, el nem különített módjából adódik. Az általam javasolt értelmezést egy beszélgetésünk alkalmával Gabler Dénes elfogadta. Mráv Zs. ezzel ellentétes véleménye (2008, 261) számomra érthetetlen és értelmezhetetlen.

a kőtábor első periódusához tartoznak, amikor még nem álltak a kaputornyok. Ezek a falszakaszok hosszabb időn keresztül léteztek, és csupán a kapunyílás szakította meg a körőd falának folyamatosságát. Erről azt feltételezni, hogy egy ideiglenes, alig egy éves időszak után elbontásukról döntöttek, hogy kő kaputornyokat emelhessenek helyettük, téves feltételezés.

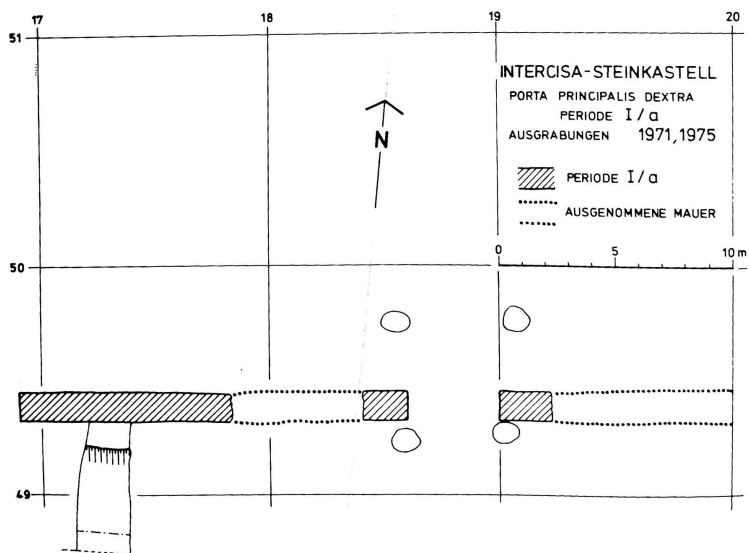
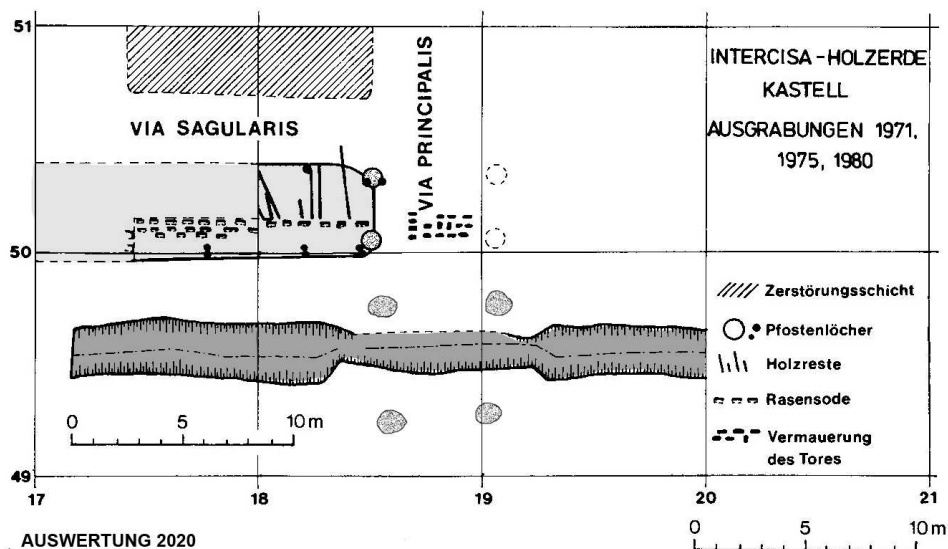

Fig. 18 - Intercisa castellumának kőfala a porta principalis dextranál.
(Lőrincz - Visy 1980, 687, Abb. 45/3)

19. ábra - A nyugati kaputorony részben kiszedett fala, belsejében a korábbi, folyamatos castellum-alapárok

Az ásás során négy nagy méretű, gödörbe, és abban kőalátétre állított faoszlop nyoma került elő a bejárati út két oldalán, kettő közvetlenül a két kőfalvég előtt kívül, kettő pedig a belső oldalon (20. ábra). A nagyjából négyzetes forma egy négyzetes fakonstrukcióra utal. A gödrök szerkezetéből és elhelyezéséből következően ez nem lehetett csupán egy ideiglenes megoldás. A két, a kapu területén végzett feltárást ismertető és értékelő tanulmányunkban (LŐRINCZ - VISY 1980, 681-701) egy, a kőperiódus első fázisához tartozó fa kaputoronyt rekonstruáltunk ebből a leletből. Kétségtelen, hogy ennek a feltételezett fa kaputoronynak szokatlan az elhelyezése: furcsa és érthetetlen, hogy miért ugrik ki a fal síkjából. Nehéz elképzelni, hogyan kapcsolódott a két oldalról csatlakozó kőfalhoz. Ezekre a kisebb-nagyobb ellentmondásokra Mráv Zs. tanulmánya irányítja rá ismételten a figyelmet, ám az ő ideiglenességet feltételező megoldási javaslata nem kielégítő, legalább is nem abban a formában, ahogy leírta.

20. ábra - Intercisa palánktábor kapuja és árka a híd cölöpjeivel. LŐRINCZ - VISY, 1980, 684, Abb. 45.2 és LŐRINCZ - SZABÓ - VISY 1986, 363, Abb. 2 nyomán Visy Zs. értékelésével.

A megoldást a négy cölöp másik értelmezése adja, amire korábban nem gondoltunk. Ezek ugyanis a palánktábor falának vonalában vannak. A korábban feltárt négy cölöp nem egy torony, hanem a védőárkon átívelő híd alapjaként szolgált. Egymásra téve és szerkesztve a palánktábor vallumát és a négy cölöplyukkal egyértelműen kitűnik, hogy ez a helyes megoldás (20. ábra). A négy cölöplyuk pontosan a beszűkített árok két oldalára esik, abban a sávban, ahol a *via principalis* haladt, a két nyugati cölöp pedig a fa kaputorony két nyugati oszlopának irányába esik. Felvetődhet a gondolat, hogy az árok fölött nemcsak híd, hanem egy torony is volt, esetleg egybeépítve a sánc vonalában lévő kaputoronnyal. Ez azonban kizárható, mert egyrészt ilyenre nincs példa a palánktáboroknál, másrészt azért, mert a két négyes cölöpköteg közti távolság szűk. Láthatóan két különböző egységről van szó, a kaputorony észak-déli kiterjedése alkalmazkodik a sánc szélességéhez, az áthidalásé pedig a beszűkített árok szélességéhez. A kérdéses négy cölöp- vagy oszlop tehát nem a kőperiódusba, hanem a palánkperiódusba tartozik.

A kőperiódushoz tartozó fakonstrukció tehát kizárható. Ebben az esetben egy olyan *castellum* áll előttünk, amely első fázisában folyamatos kőfallal rendelkezik. Ezen a falon van a kapunyílás, a kapunyílás vagy kapuív fölött pedig adva van az a falfelület, ahová be lehetett illeszteni az építési feliratot. A kőerőd tehát valóban Commodus alatt épülhetett, Mráv Zsolt szellemes feliratkiegészítésének köszönhetően L. Cornelius Felix Plotianus helytartóságának utolsó évében, 185-ben, amikor az építési táblákat is behelyezték a fa- és kőtorony nélküli erődkapuk fölött falakba.

Az már egy további kérdés, hogy a fal két oldalára átnyúló tornyok hogy viszonyultak a meglévő kő kapuívhez és az idejét múlt felirathoz. A commodusi tornyfeliratok kapcsán jutott Soproni Sándor arra a gondolatra, hogy azokat a feliratokat, amelyekről levésték Commodus nevét, Septimius Severus alatt, aki utólag Marcus fiának és ezáltal Commodus testvérének nyilvánította magát, eltávolították (SOPRONI 1996, 91-94). Erre Kr. u. 195-ben vagy 196-ban került sor (BIRLEY 1971, 183). Valószínű, hogy a két név kitörlésével ellehetlenített és politikailag elfogadhatatlan építési táblákat ekkoriban nemcsak a *burgusokról* és *praesidiumokról*, hanem a legexponáltabb helyről, Intercisa erődjének a bejáratáról is eltávolították, vagy legalábbis eltakarták, aktualizálták. Erre leginkább Kr. u. 202, Septimius Severus és fiai látogatása előtt kerülhetett sor (FITZ 1959, 237-263). A végleges megoldást a Caracalla vagy közvetlen utódai idején emelt kettős kaputorony hozta meg, hozzáátve, hogy két torony megépülhetett a kapu, és ezáltal a korábbi, de nem commodusi építési felirat érintetlenül hagyásával is.

Előkerült Intercisa *castellum*ában egy késő római alapozásából Mahler Ede ásatásán (MAHLER 1908, 343-350) egy lovaskatonát ábrázoló dombormű¹², amelynek jobb oldala ívet alkotva arra utal, hogy egy kapu keretéhez tartozott (21. ábra). A kapunyílás beszűkítését alkotó falcsonkok a *porta decumana* esetén 130 cm-re, a *porta principalis dextra* esetén 70 cm-re nyúlnak ki a toronyfalakból. A dombormű szélessége ugyan 100 cm, de a bal oldalán lévő nyers felület arra utal, hogy az a mintegy 20 cm széles sáv takarásban volt. A szabadon maradó rész szélessége 70 cm, ami megegyezik a *porta principalis dextra* 70 cm-re beugró falcsonkjával. Ennek alapján feltételeztem, hogy ez a dombormű a *castellum* valamelyik íves záródású kapujának a béléttét díszítette¹³.

21. ábra – Lovaskatona domborműves ábrázolása egy íves kötömbön. (VISY 1988, 96., 95. kép – Hapák József felvétele)

12 ERDÉLYI – FÜLEP 1954, Kat. Nr. 273, Taf. LXXVI 3 (MNM 28/1908.4). A kőemlék magassága 91 cm, szélessége 100 cm, vastagsága 56 cm.

13 Visy 1988, 96. – Mráv Zs. erre talán nem figyelt föl, mindenesetre hivatkozás nélkül hasonló megállapítást tett (MRÁV 2008, 265, 77. jegyzet), fölróva elődeinek, hogy nem kapcsolták ezt a Caracalla idején bevezetett öltözetet viselő lovaskatonát ábrázoló domborművet a *castellum* valamelyik kapujához. Nézete szerint a kő a tetrachia-kori átépítéskor került a helyére, amikor még lehet számolni ezzel a viselettel.

Az intercisai domborműves kötömb megfelel egyebek mellett a Dativius Victor dialívén (SALZER 1988, 244, Kat.-Nr. 270) látható legalsó, az ívet indító tömbnek azzal a különbséggel, hogy az intercisai táborkapunál a tömb külső sávja nem volt látható. A lovaskatona combközépig érő *tunicájának* rögzítését ugyan nem látjuk, de biztosra behető, hogy derékszíjat és kerek csatot takar a jobb kar, a jobb vállán fibulával megtűzött köpenye pedig a háta mögött leng a szélben. Ez a viselet, amint arra Mráv Zs. is utal, a 3. században általános volt. A kapcsolódó ábrázolások intercisai példái közül érdemes megemlíteni a 3. század első harmadából a M. Aurelius Silvanus (ERDÉLYI – FÜLEP 1954, Kat. Nr. 135; RIU 1204; VISY 2016, 166) és M. Aurelius Deisan (ERDÉLYI – FÜLEP 1954, Kat. Nr. 130; RIU 1184; VISY 2016, 146) szarkofágjának oldalfülkéjében ábrázolt katonákat, vagy a Deus Dobrasnak dedikált lovaszobrot (ERDÉLYI – FÜLEP 1954, Kat. Nr. 399; RIU 1061; VISY 2016, 10). A syriai Apameiában több esetben is megjelennek a Kr. u. 252-ben bekövetkezett perzsa betöréshez kapcsolható sírköveken a hasonló felfogásban és hasonló öltözékben ábrázolt lovaskatonák, köztük a Pannoniából elvezényelt *ala I Vlpia contariorum* és az *ala I Flavia Britannica* elhunyt katonák a sírköveken¹⁴. *Aurelius Valens b(ar)b(aricatus)(?) n(umeri) eqq(uitum) Scut(ariorum)* 3. század végére keltezhető sztéléjén is felbukkan az így öltözött, lovát vezető katona¹⁵, ami ugyancsak a viselet hosszú használatára utal.

A domborműves kötömb keltezése csak tág határok között lehetséges a 3. századon belül. A kézenfekvő megoldás az lenne, ha a kaputornyok Caracalla, de legalább is a Severus dinasztia idején való felépítéséhez kötnénk, ez azonban közvetlenül nem igazolható. Az ábrázolás stílusa és módja az egyetlen fogódzó, és ebből a szempontból elsősorban a szemek formájára kell felhívni a figyelmet. A ló és lovasa szemeit hangsúlyos árkolás veszi körbe. Noha a szemek ilyen megformálása a késő római korban vált általánossá¹⁶, megjelenése inkább a 3. század második felére tehető, Geta portréja (TURCAN 1995, Fig. 349) a század elején ennek az irányzatnak a kezdetét jelentheti. A darabos, sematikus kidolgozás mindenestre ügyetlen kézre vall, ami miatt a Severus kori Intercisa köemlékei közül igencsak kirí. Valószínű tehát, hogy egy későbbi, a század második feléből vagy végéről származó ábrázolással állunk szembe, és mint ilyen, ez a kapuív kezdetét mutató dombormű a *castellum* sérült kapujának a 4. század fordulójára tehető újjáépítéséhez köthető.

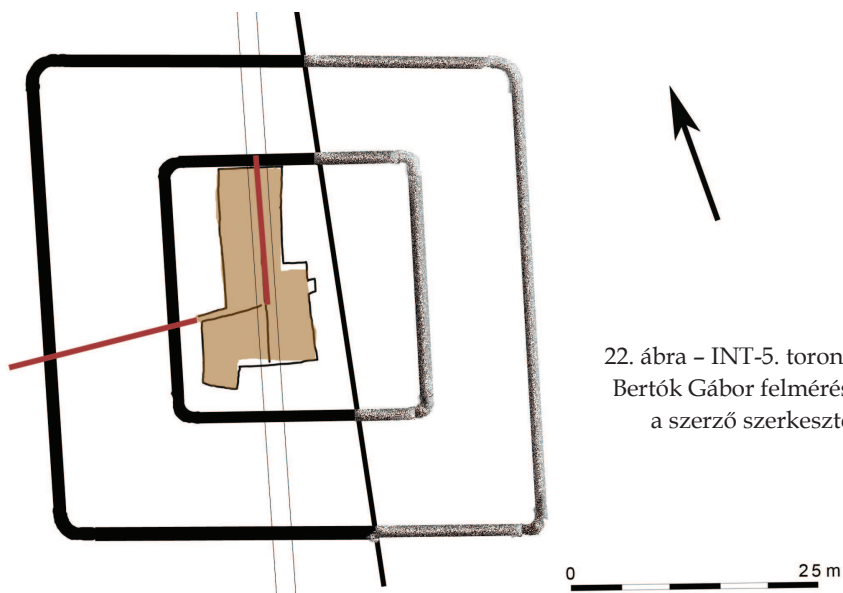
14 BALTY – VAN RENGEN 1993, Pl. 17, 18, 19, 24, 25, 26. A két pannoniai csapathoz ld. LŐRINCZ 2001, 16 és 18-19.

15 ERDÉLYI – FÜLEP 1954, 283, Kat. Nr. 32; RIU 1205; Visy, 2016, 167. A felirat keltezéséhez ld. Visy 2016b, 105-124.

16 V. ö. a tetrarchák Velencében és másutt őrzött gránitszobrai (TURCAN 1995, Figs. 446-448), vagy Constantinus némelyik portréját, elsősorban a Rómában őrzött bronz és márvány szoborfejeket (TURCAN 1995, Figs. 449-450), vagy Areobindus konzul elefántcsont *diptychonját* (in: Bizánci művészet 1977, 276, Kat. 32-34.).

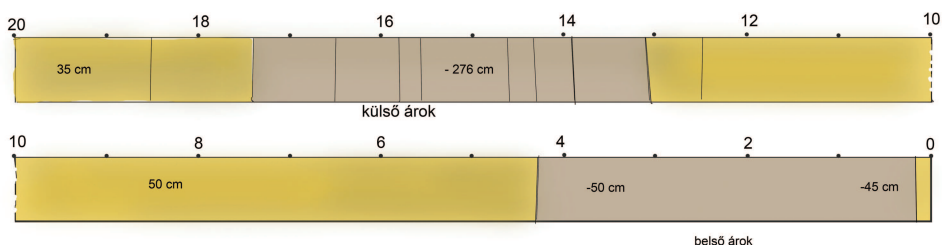
Intercisa - 5 torony, Kisapostag

A 6. út (= *limes*-út) nyugati oldalán és a 80-as években létesített üzemanyagtöltő állomástól északra fekszik (VISY 1978, 235-259). Bertók Gábor geofizikai felmérése tisztán mutatja a kettős árkú toronyt, de sajnos csak a nyugati felét, mert a 6. út szélesítése és során és az üzemanyagtöltő állomáshoz vezető lekanyarodó sáv építésekor keleti része megsemmisült (22. ábra). A toronynak csaknem a közepén halad át egy nemrégiben leásott elektromos vezeték. 2016 tavaszán tavasszal a zöldkár mérséklése érdekében csak egy kelet-nyugati irányban kijelölt, 20 m hosszú és 70 cm széles kutatóárokban dolgoztunk (23. ábra).

22. ábra - INT-5. torony alaprajza
Bertók Gábor felmérése alapján,
a szerző szerkesztésében

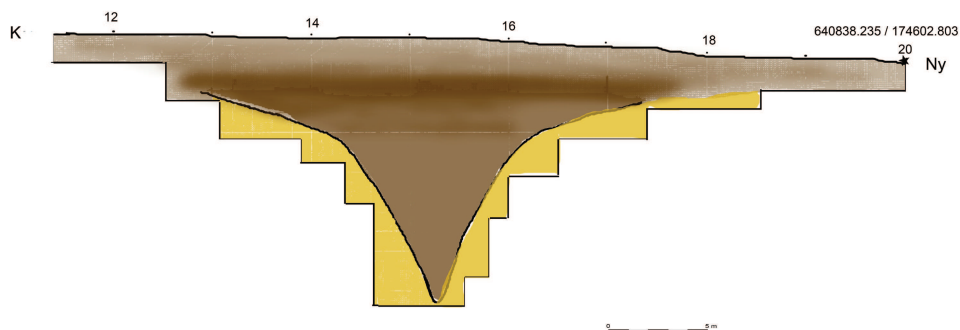
Intercisa - 5. torony
1. kutatóárok
Kisapostag, 2016

23. ábra - INT-5. torony, 1. kutatóárok

Ebben előkerült a kettős árokkal övezett óratorony mindkét árka. A külső árok keresztmetszete felül szélesen indul, majd alsó részén V-keresztmetszetűvé keskenyedik (24-25. ábra). Betöltése barna, homogén föld, leletanyagot néhány kisebb cseréptöredéktől eltekintve nem tartalmazott. Az igen mély, az eredeti felszíntől majd 3 m mélyre lenyúló, V-keresztmetszetű árok lent egészen beszűkültek, amit még fokozhatott a rendszeres tisztítás okozta további mélyítés.

Intercisa - 5. torony
külső árok
2016

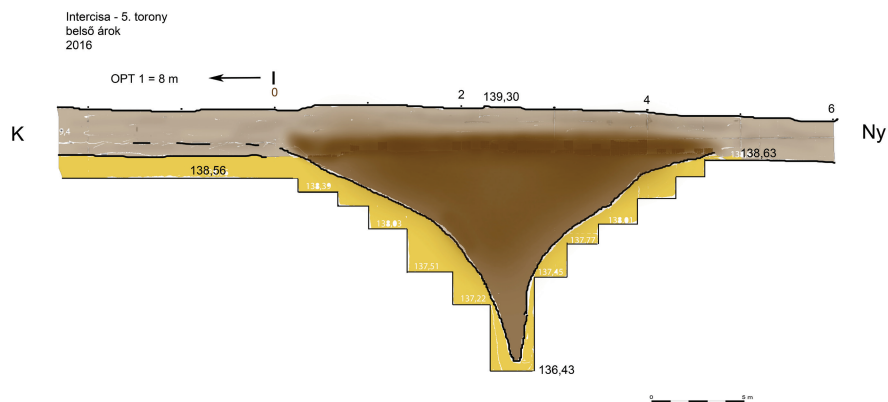

24. ábra - INT-5. torony külső árkanak metszete

25. ábra - INT-5. torony külső árka

Aratás után visszatérve került sor a belső árok teljes feltárására, valamint a belső árok övezte terület részleges kutatására (26-27. ábra). A szabályos V-alakú árok közel 3 m mély, benne homogén betöltés volt megfigyelhető, amely leletanyagot nem tartalmazott. Szélessége: 4,20 m volt.

26. ábra - INT-5. torony belső árkanak metszete

27. ábra - INT-5. torony belső árka

29. ábra – INT-5 torony, 1. objektum

1. gödör: 14 -30 cm mély. Alján közepén vörös átégett folt figyelhető meg. Feles bon-tásást a Ny-i oldalról kezdtük meg. Betöltése homogén volt, melyből néhány kődarab és késő római kerámia került elő. Ebből két töredék összeillik, továbbá előkerült egy csupor aljtöredéke. Középen tapasztott tűzhely figyelhető meg, illetve a DK-i sarkában egyszerű tűzhely került elő. Valószínűleg lakógödör vagy tűzhelygödör. Alja sima, de nem teljesen vízszintes, kissé teknős, járószint nincs. Mélysége 30-40 cm, oldalfala enyhén szűkül. Cölöplyuk nyoma nem volt megfigyelhető.

2. gödör/beásás. Az objektumot az optikai kábel árka átvágja. Fekete faszenes és világossárga foltok váltják egymást. Jelenkori beásás.

3. agyagos felület, metszetében teknőszerű, az objektum 20 cm mélységben maradt meg. Átmetszete: max. 26 cm vastag agyagos sáv. Metszetrajza az É-i metszetéről készült, leletanyag nem került elő belőle.

4. agyagos folt: benne pirosas égett folt.

Az INT-5. torony feltárása igazolta a kettős négyzetes árkokkal övezett jelzőtoronyok méretéről tett megállapításokat, miszerint az árkok mérete közel 45 x 45, illetve 30 x 30 m (VISY 2000, 114-115). Ezek mérete ennél a toronynál 48 x 48, illetve 28,5 x 28,5 méternek bizonyult. Feltűnő, hogy a légifotókon rendre megfigyelhető négyzetes forma – ennél a toronynál is – a geofizikai felmérés szerint mégsem pontosan derékszögű. A toronyok korábban általánosan elfogadott Valentinianus kori keltezését az utóbbi évek terepbejárásai során gyűjtött éremanyag II Constantius korára módosította (SZABÓ 2011, 133-135), arra az időre, amikorra az intercisai, és talán más *castellumok* hátsó kapuinak toronyformában való elfalazása bekövetkezett. Az INT-5. torony leletszegény-sége sajnos nem nyújtott támpontot a keltezési kérdések további finomítására.

Bibliográfia

- B. VÁGÓ E. 1969, Előzetes jelentés az 1957-1968. évi intercisai ásatásokról. Alba Regia X 166-169.
- B. VÁGÓ, E. 1970, Ausgrabungen in Intercisa (1957-1968). Alba Regia XI 109-119.
- BALTY, J. Ch. – VAN RENGGEN, W. 1993, Apamée de Syrie, Quartiers d’hiver de la IIe Légion parthique. Monuments funéraires de la nécropole militaire. Bruxelles.
- BARKÓCZI, L. 1954, Lager und Wohnsiedlung. In: Intercisa I, ArchHung XXXIII, 11-60.
- BIRLEY, A. 1971, Septimius Severus. London.
- Bizánci művészet szovjet múzeumokban. Leningrád-Budapest 1977.
- BÚZA A. – KOVÁCS P. – LŐRINCZ B. 2009, Egy új építési felirat Intercisából. In: P. Kovács-Á. Szabó (Hrsg.): Studia epigraphica Pannonica. II: Közlemények, tanulmányok, előszók. Budapest [2010], 157-160.
- ERDÉLYI, G. – FÜLEP, F. 1954, Katalog der Steindenkmäler. In: Intercisa I. ArchHung XXXIII, 277-332.
- FITZ, J. 1959, Der Besuch von Septimius Severus in Pannonien u. Z. AArchHung XI 237-263.
- GABLER, D. 1977, Untersuchungen am oberpannoniaschen Donaulimes. Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Köln-Bonn, 297-312.
- HEKLER A. 1910, A n. múzeum dunapentelei ásatásai 1908-ban és 1909-ben. ArchÉrt XXX, 28-38.
- KOVÁCS, P. - LŐRINCZ, B. 2011, Eine neue Bauinschrift aus Intercisa. ActaArchHung 62, 353-362.
- LŐRINCZ, B. – VISY, Zs. 1980, Die Baugeschichte des Auxiliarkastells von Intercisa. BAR Int. Ser. 71, 681-701.
- LŐRINCZ, B. 2001, Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatzeit. Wien.
- LŐRINCZ, B. – SZABÓ, K. – VISY, Zs. 1986, Neue Forschungen im Auxiliarkastell von Intercisa. Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 362-368.
- MAHLER E. 1908, Dunapentelei ásatásom 1908-ban. ArchÉrt 28, 343-350.
- MRÁV Zs. 2008, L. Cornelius Felix Plotianus, Pannonia inferior helytartója és az intercisai auxiliáris castellum építéstörténete. SEP I 243-293.

MRÁV, Zs. 2009, L. Cornelius Felix Plotianus, der Statthalter von Pannonia Inferior und die Baugeschichte des Auxiliarkastells Intercisa (Dunaújváros, Komitat Fejér, Ungarn). Zwei commodischen Monumentalbauinschrift aus Intercisa. In: Bíró, Sz. (Hrsg.), *Ex Officina. Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 357–388.

MRÁV Zs. 2008–2010, Az intercisai auxiliáris castellum Commodus-kori monumentális építési feliratainak egy újabb töredéke – A new fragment of the Commodian building inscriptions of the auxiliary fort at Intercisa (Dunaújváros, county Fejér, Hungary). *FolArch* 54 [2011] 165–184.

PAULOVICS I. 1932-1933, Ásatás Dunapentelén 1931-ben. *ArchÉrt* 46, 144-160.

PAULOVICS I. 1927, A dunapentelei római telep (Intercisa). *ArchHung* II, 6. kép.

SALZER, W. 1988, Römische Steindenkmäler. Mainz in Römischer Zeit. Katalog zur Sammlung un der Steinhalle. Philipp von Zabern, Mainz.

SOPRONI, S. 1996, Zu den Burgusbau-Inschriften von Commodus. In: *Festschrift für Jenő Fitz*. Székesfehérvár, 91-94.

SZABÓ M. 2011, Eredmények a ripa Pannonica őrtornyainak kutatásában. In: Visy Zs. – Szabó M. – Priskin A. – Lóki R. (szerk.): *A Danube limes program régészeti kutatása 2008-2011 között. Jelentés a Danube Limes UNESCO World Heritage Site pályázat keretében a PTE BTK Régészet Tanszékének kutatócsoportja által végzett kutatásokról*. PTE Régészet Tanszék, Pécs, 133-135.

TURCAN, R. 1995, *L'art romain dans l'histoire*. Paris.

VISY Zs. 1972, Előzetes jelentés Intercisa 1970-72. évi feltárásáról. *Alba Regia* XIII 245-263.

VISY Zs. 1977, Intercisa. A római kori Dunaújváros. Budapest.

VISY Zs. 1978, Pannoniai limes-szakaszok légifényképeken. *Arch.Ért.* 105, 235-259.

VISY Zs. 1980, Római jelzőtoronyok és a limes-út Intercisa térségében. *Arch.Ért.* 107, 166-175.

VISY Zs. 1988, A római limes Magyarországon. Budapest.

VISY, Zs. 1994, Some Notes on the Defence System of Pannonia in the 2nd and 3rd Centuries AD. In: *La Pannonia e l'Impero Romano. Annuario dell'Accademia d'Ungheria*, Roma, 85-96.

VISY Zs. 2000, A ripa Pannonica Magyarországon. Budapest.

VISY Zs. 2016a, Intercisa feliratai Pécs.

VISY, Zs. 2016b, Die spätesten Inschriften von Intercisa. In: R. Ardevan (ed.), Papers of the 4th Romanian-Hungarian epigraphic round table, *Mensa rotunda epigraphiae Dacicae Pannonicaeque*, Cluj-Napoca, 16–17 October 2015. Cluj-Napoca: Mega, 105-124.

Megjegyzések a Jánoshida-tótkéripusztai túrtartó feliratának legújabb olvasatához¹

Keszi Tamás
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
keszitamás@gmail.com

A közelmúltban Fehér Bence több publikációjában foglalkozott az avarkori rovásfeliratok kérdésével. Első lépésben összeállította a feliratok teljes korpuszát, egy-szersmind értékelt a feliratok eddigi megfejtési kísérleteit. (FEHÉR 2020) A kérdés a magyar őstörténet szempontjából azért lényeges, mert Vékony Gábor több feliratot magyar nyelven értelmezett. (VÉKONY 1987) Amennyiben igaza lenne, az radikálisan alakítaná át a magyar őstörténetről alkotott modelljeinket. Fehér Bence megközelítése példamutatón óvatos: a különböző, egymást kizáró olvasatok bemutatása után indokolt kritikával közelít még az olyan hosszabb, illetve nagyobb egységeket képező feliratok értelmezéséhez is, mint például a szarvasi túrtartóé,² vagy a nagyszentmiklósi kincse.³ Korábban éppen ezeknek a feliratoknak az értelmezése kapcsán más megfontolások alapján magam is hasonló következtetésekre jutottam, (KESZI 1998, 730-732) ezért úgy látom, hogy saját szkepszisem fenntartása máig indokolt.

Az elvégzett gyűjtőmunkát követően várható volt, hogy Fehér Bence saját olvasattal is előáll egyes esetekben. Már a korpuszkötetben jelezte, hogy szerinte a Jánoshida-tótkéripusztai temető 228. sírjában talált felirat nyelve magyar. (FEHÉR 2020, 104-106) Véleményének részletes kifejtésére az avar túrtartókat tárgyaló tanulmányában kerített sort. (FEHÉR 2020a) A továbbiakban ezzel a megfejtéssel kapcsolatban szeretnék tenni néhány általános, illetve konkrétabb, hangtani, szemantikai és pragmatikai megjegyzést.

Általános megjegyzések

Fehér Bence tanulmányaiban részletesen foglalkozik a korábbi megfejtési kísérletekkel, (FEHÉR 2020, 104-106, FEHÉR 2020a, 126-127) ezért a vonatkozó irodalom idézése nélkül csak annyit említek meg, hogy egyelőre nincsen konszenzus a paleográfiai rekonstrukció kérdésében. Ennek megfelelően, aki saját maga nem vizsgálta meg a tárgyat, nincsen abban a helyzetben, hogy megalapozott véleményt alakítson ki a jelek és a figurák ábrázolásának részleteiben. Saját tapasztalatom alapján csak annyit tudok mondani, hogy minden rossz megtartású régészeti lelet állapota tovább romlik a tárolás, a kutatással összefüggő vizsgálatok és a kiállítások rendezése során. Különösen igaz ez egy közel kilencven év-

1 E helyütt is szeretnék köszönetet mondani Ilyefalvi Emesének a néprajzi irodalomban való eligazodásomhoz nyújtott segítségért és Klima Lászlónak kéziratom lektorálásáért és hasznos javaslataiért.

2 „Mivel sem Vékony, sem Róna-Tas nem vette figyelembe az írás részleges bustrophedon voltát, így a sorok rendje náluk 3-1-4-2, illetve 1-3-2-4, ezért véleményünk szerint e formában egyikük olvasata sem lehet helyes. (Vékony nézetével szemben a 4. sor nem csonka, utána egyáltalán nem koptak le betűk, innen lehet meghatározni, hogy ez a felirat vége.)” (FEHÉR 2020, 115) „Végkövetkeztetésünk: a feliratnak egyik eddig publikált olvasata sem fogadható el. Úgy gondolom, jelenleg nincs lehetőség a szöveg kétségbenvonhatatlan értelmezésére; véletlenszerűen talán adhat valaki egy feloldást, ami akár helyesnek is bizonyulhat, de nem szigorú módszertani alapon.” (FEHÉR 2020a, 116)

3 „Olvasatának magyar nyelvű részei, amennyiben helyesek, a magyar nyelvfejlődésnek eddig ismeretlen korai időszakára vonatkoznak, ezért sok bennük a hipotetikus elem. Mindezekért olvasatát semmiképp nem tekinthetjük bizonyítottnak.” (FEHÉR 2020, 153)

vel ezelőtt talált, vékony csontból készült tárgy esetében.⁴ Ennek megfelelően, ha valaki olyan részleteket vél felfedezni a tárgyon, amit a korábbi kutatók még nem láttak – jelen esetben ez a helyzet a jobbról számított harmadik és negyedik jellel, valamint az ezen az oldalon látható antropomorf alakkal (FEHÉR 2020a, 126, 2-3. ábra) –, annak igen alaposan alá kell támasztania saját véleményét. Én magam legalábbis a „nagyítóval megnéztem és így láttam” érvelést kevésnek érzem. Úgy gondolom, hogy a hasonló megfejtési kísérletek előtt érdemes lenne felkérni egy archeozoológust, akinek van gyakorlata annak megállapításában, hogy a csontfelületen látszó karcok közül melyik tartható szándékos jelnek, és mi felületi sérülésnek, illetve hogy a sérült felületen vannak-e olyan nyomok, amelyek nagyítóval már nem, de mikroszkóppal még láthatók. A publikációkban elterjedt szerzői rajzok helyett kívánatos volna megfelelő minőségű fotók közzétele is.⁵

Némileg hasonló problémával találkozunk, ha szociolingvisztikai oldalról közelítünk a feliratokhoz, és elgondolkodunk az írást használók személyén, képzettségén, gyakorlati tudásán. Olyan társadalomról van szó, amelynek vélhetően 99%-a analfabéta volt. Nem tudjuk, hogy az íráshasználók milyen gyakorisággal alkalmazták tudásukat. A ránk maradt szövegek többsége rövid, használati tárgyakon maradt fenn. Semmi nem utal arra, hogy az írás a mindennapi élet része lett volna, valószínűleg csak alkalmoszerűen éltek vele. Ilyen körülmények között számolni lehet betűk kihagyásával, felcserélésével, pongyola fogalmazással, egyedi jelhasználattal.⁶ Az ilyen jellegű „tollhibához” párosulhat, hogy a „nem kiírt kézírás” miatt a betűk formája eltérhet az ideálistól, ami további interpretációs lehetőségek előtt nyitja meg az utat.

Talán ezért fordul elő, hogy időről-időre előkerülnek olyan feliratok, amelyeken korábban nem ismert jelet találunk, (SZALONTAI-KÁROLY 2013, 389, Fig. 6.2, Tab. 4) és hogy a jánoshidai felirat utolsó két jelét Vékony Gábor (VÉKONY 1987, 74-75) és Fehér Bence is (FEHÉR 2020a, 126-127) ligatúrának látja ugyan, de mindkettőt máshogy oldják fel.⁷ A négy jelből álló szövegnek tehát mindössze két jelének olvasatában értenek egyet, de valójában nem tudjuk, hogy a ligatúrának meghatározott két jelet nem tekinthetjük-e a kiskundorozsmai példának megfelelően egyedi grafémának. Mindez megnöveli annak esélyét, hogy – Fehér Bence szavait parafrázálva – valaki véletlenszerű feloldást adjon. Amíg arról sincsen konszenzus, hogy milyen jelek alkotják a feliratot, addig arról sem lesz, hogy mit lehet kiolvasni belőle.

Utolsó megjegyzésemmel arra szeretnék figyelmeztetni, hogy nem felétlenül kell, pontosabban nem lehet minden feliratnak értelmet tulajdonítanunk. Főleg a rövidebb jelsorok esetében könnyen elképzelhető, hogy olyan pszeudoszövegekkel van dolgunk, amik még kiforrott írásbeli gyakorlattal rendelkező társadalmakban is előfordulnak, különösen a teszt viselt amulettek esetében. A Kárpát-medence esetében kézenfekvő ezzel kapcsolatban

4 Erre egyébként Vékony Gábor már 34 évvel ezelőtt figyelmeztetett: „Sajnos, a tűtartó ma már elég rongált állapotban van, így feltétlenül figyelemmel kell lennünk a korábbi rajzokra.” (VÉKONY 1987, 74) Az más kérdés, hogy ő maga is eltér az egymásnak is ellentmondó korábbi rekonstrukcióktól.

5 A nemzetközi kutatásban ma már teljesen általános a hasonló jellegű, megmunkált tárgyak mikroszkopikus vizsgálata és a vizsgálat során készített fotók közzétele. (WALLDUCK-BELLO 2016, PRÉVOST ET AL. 2021, MACHÁCEK ET AL. 2021)

6 Hasonló véleményt fogalmazott meg Károly László: „According to the peripheral character of the East European runiform fragments, it is most likely that they, too, did not have a strong norm of spelling. This fact makes decipherment even more complicated.” (SZALONTAI-KÁROLY 2013, 387) A jelenség irodalmi feldolgozását Gárdonyi Gézának köszönhetjük: A nagy eff (Hogyan keletkezik a közmondás?) <https://mek.oszk.hu/00600/00657/html/02.htm#cim23>. (Hozzáférés: 2021. július 27)

7 Szeretném rá felhívni a figyelmet, hogy eddig még egyetlen írásrendszer megfejtése sem olyan négybetűs felirat elolvasásával kezdődött, amelyikben a jelek fele ligatúra volt.

az Árpád-kori gyűrűkre, (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 73, VÉKONY 1987, 16-17) vagy az újkori magyar mágikus gyakorlatra (PÓCS 1985, 23-24, 555-560, PÓCS 2014, 419-430, ILYE-FALVI 2014, 336) utalni. A jelenség ismert a koraközépkori rúnafeliratokból is. (MACLEOD-MEES 2006, 67, 98, 104-105, 135-151, 182, 188, 190, 194) Amennyiben a vastúk valóban bajelhárító feladatokat láttak el, akkor semmi nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a tárolásukra szolgáló csonttégelyeken legalább az esetek egy részében az írásjelek önmagukban is mágikus erőt hordoztak, esetleg olyan, abrakadabrajellegű varázsszavakat jegyeztek le velük, amelyeknek az értelmével maguk a használók sem voltak tisztában, sőt ezek értetlensége még fokozhatta is a hatékonyságukba vetett hitet. Mindenekelőtt ilyen lehet a környei tütartó „vonalkódszerű” felirata, amelyben azonos, vagy legalábbis megkülönböztethetetlen jelek sorakoznak egymás után.⁸ De ilyen lehet az a szöveg is, amelyikben egyetlen magánhangzót sem írnak ki, mint Fehér Bence szerint a jánoshidai tütartón.⁹ Az ilyen jellegű szövegekben gyakran találunk olyan szavakat, amelyek önállóan értelemmel bírnak (bár ezek gyakran más nyelvből származnak, mint amit a felhasználók beszélnek), vagy pszeudoszavakat, amik valódi szavakra hasonlítanak.

Ennek ellenére valószínűleg a legrövidebb szövegeket a „legkönnyebb” elolvasni, mert minél hosszabb egy szöveg, az elvárható szövegkohézió annál jobban korlátozza a megfejtő fantáziáját. Ezzel kapcsolatban érdemes emlékeztetni arra, hogy mit ír al-Nadím a 10. századi turkok által használt írásról: „...er behauptete, dass die kleine Inschrift viele Bedeutungen zulasse.” (MARQUART 1898, 170)¹⁰ Ezért addig, amíg nincsen megnyugtató olvasata a hosszabb szövegeknek, addig a nyúlfarknyi feliratok értelmezését én magam nem tartom meggyőzőnek, még megbízhatóbb paleográfiai rekonstrukció esetén sem. Ha pedig a megfejtés folyamata kiegészül olyan részletek felfedezésével, amiket a korábbi évtizedekben más nem vett észre, akkor a gyanakvásom fokozódik.

A konkrét olvasatra vonatkozó megjegyzések

A magyar nyelvű olvasat bizonytalanságával maga Fehér Bence is tisztában van. „*Ha* elfogadjuk, hogy az éles ferde szél egy rovásjel maradványa... *Ha* a székely-magyar rovásírás archaikus változatát elfogadjuk... *Ha* elfogadjuk, hogy a mássalhangzók előtti rövid magánhangzókat csak ritkán vagy soha nem írták ki az avarkorban... *Ha* nem is lehetünk bizonyosak benne...” (Kiemelés tőlem.) Nyilvánvaló, hogy *ha* valaki csak egyetlen alkalommal mást fogad el, mint Fehér Bence, akkor más eredményre is jut.¹¹ Én magam tartózkodom attól, hogy újabb olvasatokkal gazdagítsam a tudománytörténetet. Vizsgáljuk meg helyette Fehér Bence olvasatát, ami mai helyesírással „baszjad izüt!” lenne! (FEHÉR 2020a, 126-128)

Úgy látom, hogy a szerző által megjelölt pontokon kívül is vannak az olvasatnak és az értelmezésnek nehézségei.

8 Hasonló jelenség germán feliratokban: MACLEOD-MEES 2006, 104-105. Egyes hasonló feliratokat kódolt szövegnek értelmeznek: MACLEOD-MEES 2006, 145-146.

9 Öt mássalhangzóból álló, kés nyelére szánt felirat (XVI.4): PÓCS 1985, 445.

10 Angol fordítása némileg eltér ettől: „He supposed that this scant design represented many ideas...” (DODGE 1970, 37)

11 A matematika nyelvén kifejezve a négy 'ha' négy 50%-os valószínűséget jelent, végeredményben az olvasat valószínűsége $0,5^4=0,0625$, vagyis 6,25%.

Hasonló, apotropaikus olvasatot javasolt Vékony Gábor, aki a török „bas üngür!” kifejezést vélte felfedezni a tütartón. A török ‘bas-’ ige ilyen jellegű használata kifogástalan: az ótörök szótárak szerint a szónak valóban volt olyan jelentése, (‘elnyom, megtámad, legyőz’) ami alkalmassá tette arra, hogy bajelhárító szövegben alkalmazták. (CLAUSON 1972, 370-371, СЕВОПТЯН Э. В. 1978, 74-78, RÓNA-TAS-BERTA 2011, 104-105) Saját megfejtésében Vékony Gábor sem a török szó ‘közösül’ jelentését használta fel. (VÉKONY 1987, 76)

Fehér Bence szerint „Az első szó felszólító módú, de bizonytalan, vajon a jelentése még azonos azzal, ami a török nyelvekben élt: ‘nyom, legyőz’, vagy már azzá változott, amit a modern magyarban jelent: ‘közösül vkivel’.” (FEHÉR 2020a, 128) A ‘baszik’ ige valójában lényegesen szűkebb jelentéstartománnyal rendelkezik, mint ótörök etimonja: 1. ‘vögeln, ficken’ 2. ‘aufreizen’ 3. [~rá] ‘auf etw scheißen’. (EWUng 85) A rendelkezésünkre álló adatok szerint tehát a magyar nyelvben soha nem volt meg a török ‘bas-’ ige ‘nyom, tör, támad, legyőz stb.’ jelentése, vagyis a ‘nyom’ → ‘baszik’ jelentésváltozás nem a magyarban ment végbe.¹²

Az ótörök igének egyetlen származéka (‘boszorkány’) van meg a magyarban, amelyik az eredeti jelentésárnyalatot hordozza, de ennek toldalékolása egyértelműen török, a magyar csak a képzett, megváltozott jelentésű szót vette át. A magyar nyelvjárások többségében a ‘boszorkány’ első szótagjának magánhangzója ‘o’-ra változott már a legkorábbi nyelvi adatok szerint. (EWUng 130) Úgy gondolom, hogy ez nem teljesen véletlen: a magyar nyelvhasználók nem érezték, hogy a két szó között bármilyen kapcsolat lenne. A boszorkány szerepe egyébként kifejezetten ellentétes a bajelhárítással, ő az, aki a bajt okozza: „the one who is oppressing (during sleep), nightmare, the one causing a nightmare.” (RÓNA-TAS-BERTA 2011, 158-160) Azt persze nem lehet határozottan állítani, hogy az átadó török nyelvben ne lehetett volna a ‘bas-’ igének bajelhárító jelentése is, de egy biztos: a magyarba került derivátuma csak ennek az ellenkezőjét őrizte meg.

Ezzel szemben a különböző korú és földrajzi eloszlású török nyelvekben megvan a ‘közösül’ jelentésárnyalat, tehát bizonyos, hogy a szó már ezzel a jelentéssel került a magyarba. Egyáltalán nem példa nélküli jelenség, hogy a magyar nem az eredeti jelentéstartománnyal veszi át a különböző török nyelvekből a jövevényszavakat, mert a nyelvhasználóknak csak az etimon egyik speciális értelmére volt szükségük. Igéink közül ilyen a bocsánik-bocsát (CLAUSON 1972, 377-378, 383, RÓNA-TAS-BERTA 2011, 133-136), a csökik (CLAUSON 1972, 413-414, RÓNA-TAS-BERTA 2011, 261-265), a gyárt (CLAUSON 1972, 959-960, RÓNA-TAS-BERTA 2011, 375-376), a gyón (CLAUSON 1972, 942-943, RÓNA-TAS-BERTA 2011, 400-401), a gyötör (CLAUSON 1972, 958-959, RÓNA-TAS-BERTA 2011, 404-406), talán az ölt (CLAUSON 1972, 125, 132, RÓNA-TAS-BERTA 2011, 667), a szán (‘sajnálatot érez,’ RÓNA-TAS-BERTA 2011, 766-771) a szűnik. (CLAUSON 1972, 834, RÓNA-TAS-BERTA 2011, 829-831)

12 A ma elterjedt ‘szájon/fejbe baszta’=‘szájon/fejbe vágta’ jelentésárnyalat másodlagos fejlemény, és a szó deszemantizálódásával áll összefüggésben. Általam ismert legkorábbi előfordulása 1638-as. (SzT VIII, 338)

A török 'bas-' esetében tehát a magyar nyelvhasználóknak csak a másodlagos, 'párosodik' jelentésre volt szükségük. Ez a jelentésárnyalat a törökben teljesen függetlenül fejlődött azoktól az agresszív jelentésárnyalatoktól, ('elnyom, megtámad, legyőz') amelyek szintén másodlagosnak tűnnek az ige 'nyom' alapjelentéséhez képest. Ez a jelentésszűkülés alátámasztja azt a feltételezést, hogy az átvételnek eufemisztikus oka lehetett. (RÓNA-TAS-BERTA 2011, 105)

Kétségtelen, hogy a nemi aktusnak van agresszív vonása, ezért alkalmas mások megalázására, a győzelem kifejezésre juttatására. (CSÁNYI 2000, 202-203) Ennek az általános, biológiai alapokkal rendelkező viselkedésmintázatnak a következménye, hogy bizonyos időpontokban, bizonyos kultúrákban akár az erekcióban lévő férfi nemi szerv is alkalmas bajelhárításra.¹³

A hétköznapi nyelvi agresszió és az átok, rontás, illetve az ellenük való védelem egymással szorosan összefüggő jelenségek. Nem véletlen, hogy a káromkodások, Isten-káromlások, illetve bizonyos ráolvasások szerkezete ugyanaz. Pócs Éva az ima kategóriába sorolja azokat a példákat, amikor a ráolvasó egy „felsőbb hatalmasság” közbenjárást kéri a kívánt eredmény eléréséhez, például arra, hogy hasson egy természetfeletti lényre. (PÓCS 1985, 13-14)

A beszédaktus szempontjából viszont határozott különbség van a feltételezett „baszjad izüt!” és az „Isten b.szon meg!” kifejezés között: előbbi olyan ráolvasás, amelynek célja a valóság megváltoztatása, utóbbi csak a beszélő lelkiállapotát írja le.¹⁴ A beszédaktus típusa alapvetően meghatározza azt is, hogy milyen kifejezéseket használunk, használhatunk a szövegben. Még a magyar nyelv rokonértelmű szavai sem alkalmasak arra, hogy egymást teljes értékűen helyettesítsék. A magyar gyógyító ráolvasásokban gyakran fordul elő a 'szar/szarik, fos/fosik' szó, de nem ismerek olyan változatot, ahol az 'ürülék, kaki/kakil/kakál' szerepelne.

Ezért kérdés, hogy mennyire valószínű egy eufemisztikus ok miatt átvett szó előfordulása egy végső soron verbális agressziót kifejező felszólításban. Ha a helyettesített eredeti magyar szót a nyelvhasználók durvának érezték, akkor egy apotropaikus feliratban éppen ennek használatát várnánk. Az ugyanis joggal feltételezhető, hogy a helyettesített kifejezés nem tűnt el azonnal a 'baszik' átvétele után: ugyanezt látjuk a mára már durvának érzett 'baszik' és eufemisztikus okból használt szinonimái esetében. Ennek megfelelően érdemes megvizsgálni, hogy a rendelkezésünkre álló nyelvi adatok alapján feltételezhető-e a 'baszik' ígéről, hogy egy 8. századi ráolvasásban szerepeljen.

A 'baszik' legkorábbi előfordulásai – eltekintve a bizonytalan személynevektől – azt a benyomást erősítik, hogy valóban semleges kifejezésről van szó, amelyik nem hordoz agresszív, bántó konnotációt, hanem egyszerűen egy alapvető biológiai szükségletre,

13 A mi szempontunkból ibn Fadlán beszámolója érdekes. Szerinte ugyanis a basgirdok fából faragott, fallosz alakú és méretű tárgyat hordanak a nyakukban, amelytől kritikus szituációkban segítséget kérnek. (IBN FADLÁN 2007, 44, 2017, 38) Mivel a mohamedán források egy része a Kárpát-medencei és a „Magna hungariai” magyarokat is a baskír név egy változatával jelöli, (RÓNA-TAS 1999, 289-294) ezért az egyetlen ilyen jellegű adat éppen a 9. századi honfoglalókkal hozható kapcsolatba, nem pedig a 8. századi Kárpát-medencei népességgel.

14 A beszédaktus-elmélethez és a történeti néprajzkutatásban történő felhasználásához lásd: SZILI KATALIN 2004, ILYEFALVI 2010, 2014a, VARGA 2019.

emberi tevékenységre utal. Ezt látjuk Rotenburgi János magyar nyelvmesterében (1422 k.: „bafne ment tranflívit fup(er)pone”, MOLNÁR–SIMON 1980, 65) és az Ábel-féle szójegyzékben (1490 k.: „io vorria foctare en basnec, ay fuctuto bastalj”, [basztál-e?] SIMONYI 1901, 226) is.

Előbbi forrás azért különösen érdekes, mert előfordul benne egy rokonértelmű szó is: „Phecum hugodat fuppono tibi fororem.” (MOLNÁR–SIMON 1980, 65) A közlés ebben az esetben világosan bántó, hiszen az a közlés befogadójának a nőrokonára vonatkozik egy olyan kultúrában, amelyik elítéli a házasságon kívüli nemi kapcsolatot.¹⁵ Úgy tűnik, hogy nem véletlenről van szó, hanem tudatos, egyben tipikus nyelvhasználatot figyelhetünk meg. A nemi aktusra felszólító első magyar káromkodás szintén a ’fék’ igét őrizte meg Oswald von Wolkenstein 1425-re datálható versében: „Viegga baniadat.” (GULYÁS 2019, 36) A ’fékd ebanyádat!’ kifejezés a mai ’baszd meg a kurva anyádat!’ kifejezéssel ekvivalens. Egy 1502-es vizsgálati jegyzőkönyvben a „fek lovat gasda” kifejezés szerepel, (GULYÁS 2019, 43) ami a mai ’lóbaszó’ kifejezésben köszön vissza. Ugyanezt megtaláljuk Baronyai Decsi János 1598-as szótárában: „Pap fek louat.” (NySz I, 851, EWUng 369)¹⁶ 1572-ben a legelső előfordulásához hasonlóan nem káromkodásban, de ismét pejoratív kontextusban szerepel: „fekyak az kwrwat.” (SzT III, 813)

A ’baszik” először 1585-ben fordul elő a „Phecum hugodat” kifejezéshez hasonló kifejezésben: „Mondanak Az olahok Curwa Az Annya vratoknak Baszom az Annyat.” (SzT I, 601) 1631-ben teljes értékű szinonimaként találkozunk a két szóval: „...az sokadalombais azirt jársz hogj basztatod magadat, ugj mond, ugj mond, Bonyhanis el untam vala a Fekolodasodat ugj mond, hogi égik szállot a másik hagot read...” (SzT III, 822)

Úgy tűnik, hogy a ’baszik’ ettől kezdve veszi át a ’fék’ szerepét. (SzT I, 601-602) Ez összefüggésben állhat azzal, hogy a pejoratív kontextusban gyakran használt szavak egy idő után deszemantizálódnak, elvesztik eredeti negatív jelentésüket. (BALÁZS–DEDE 2008, 132, 136) A középkorban még gyakori szó a 19. századra már csak a ’fékomadta!, fíkom teremtette!, kutyafékta!’ jellegű tréfás kifejezésekben volt használatos. (EWUng 369, SzT IV, 112) A ’fék’ jelentésváltozása ebből a szempontból is jelentősen megelőzte a ’baszik’ igéét.

Utóbbi kakofém jelentésárnyalatának terjedésével párhuzamosan megjelenik egy új kifejezés a forrásokban a nemi aktus semleges jelölésére, a ’gyak, gyakik.’¹⁷ A szó legalább a 15. század eleje óta ismert a forrásokból, eredeti jelentése ’szúr, döf.’ (EWUng 489, MNySz 1133-1135, UeW 66, 851) A 16. század utolsó évtizedeitől ezt egészíti ki a szó átvitt értelme: „noha eo neki felesege ninch, de akkinek felesege vagionis ne(m) giak annyit, ammenyt eo.” (SzT IV, 683) 1641-ben a „bafne ment”-hez hasonló szövegkörnyezetben találkozunk vele: „még én kérdém azt az Nagy Ferenc Jancsit, hogy hol

15 Ebben a tekintetben tehát nem értek egyet Gulyás László Szabolccsal, aki szerint „...a nyelvmesterekben és szójegyzékekben szereplő, ma igen illetlennek számító kifejezések a korban még nem voltak különösebben trágarak.” (GULYÁS 2019, 37) A ’baszik’ valóban semleges kifejezésnek tűnik, a ’fék’ viszont több alkalommal kifejezetten bántó kontextusban szerepel.

16 A többi korai káromkodásban (1355-ös eseményt leíró dubnici krónika, 1495 és 1517 közé keltezett müncheni emlék, az 1525-ös hatvani országgyűlésről szóló beszámoló, Orlando Lasso motettája a 16. század második feléből) egyik ige sem szerepel. (GULYÁS 2019, 36-37)

17 CZUCZOR–FOGARASI 1862, II, 1144 szerint a nemi aktus leírására használt alak ikes, szemben a ’szúr, döf, bök’ jelentésű igével. A történeti forrásokban szereplő adatok ezt a véleményt cáfolják, a 16. században használt „giak, giakok” (SzT IV, 683) alakok szerint a jelentésbővülés megelőzte az ikes változat megjelenését.

vagyon Miklós, s énnekem azt mondá, hogy gyakni vagyon, úgymond.” (SzT IV, 683) Előfordul, hogy nők saját magukról szóló nyilatkozataiban szerepel a szó: „Az kérdésben én is azt hallottam Peter Deaknenak maga szájából hogj olyan gonosz ember az az Páter Kászoni, hogy csak le nyom az Padra engem s ott jó módón meg teszi nékem, tudni illik elé von s meg gyak erőssen.” (SzT VIII, 592) 1779-ben állítólag egy grófnőtől hangzik el, hogy „Vagyon három esztendeje, hogy olyan kemény gyakás nem esett rajtam.” (SzT IV, 683) Czuczor Gergely és Fogarasi János még jelzi a szó eredeti, de elavultnak minősített jelentését, (CZUCZOR-FOGARASI 1862, II, 1144-1145) a Magyar tájszótár már csak a ’baszik’ szinonimát adja meg szócikkében. (MT I, 741)

Török jövevényszavaink legújabb feldolgozása a „West Old Turkic” terminus alatt foglalja össze azokat a különböző török nyelveket, amelyeket az 5-12. század idején beszéltek Kelet-Európában, és amelyek hatással lehettek a magyarra. (RÓNA-TAS-BERTA 2011, VII) A ’baszik’ szó nem rendelkezik olyan hangtani jellegzetességgel, amelyik alapján pontosabban meg lehetne határozni az átadó nyelvet és az átvétel időpontját: nincsen benne sem csuvasos, sem köztörök jellegű nyelvi vonás, sem pedig olyan hangtani tulajdonság, amelyik alapján határozottan valamelyik török jövevényszó-réteghez köthetnénk az említett időhatáron belül,¹⁸ vagyis akár Árpád-kori átvétel is lehet.¹⁹ A kései átvétel feltételezése egyik lehetséges magyarázata annak a ténynek, hogy csak a kora újkorban találkozunk vele először a verbális agresszió eszközeként.

A ’baszik’ – és a ’fék’ – ige nem fordul elő 15-19. századi ráolvasásokban. A hiányt nem magyarázhatjuk a ráolvasások lejegyzőinek szemérmességével, ugyanis ugyanezekben a forrásokban a ’kurvával’ és egyéb, trágárnak, illetlennek tartott kifejezéssel gyakran találkozunk. (ILYEFALVI 2014, 54, 96, 135, 182, 192, 202, 212, 215, ILYEFALVI 2014a) Nem valószínű az a feltevés sem, hogy kerülik a túlzottan veszélyes kifejezést, ami – mint azt látni fogjuk – többször előfordul boszorkányperek tanúvallomásaiban.

Pócs Éva ráolvasásgyűjteményeiben öt, kivétel nélkül 20. századi példát találtam a ’baszik’ szó használatára:

„Szaladj patkány, mert megbaszlak” (PÓCS 1985, 45) (Szolnok Megye Néprajzi Atlaszának kérdőíve, patkányűzés)

„Kék szem, fekete szem, kökény szem, ördög bassza a szemét.” (PÓCS 1985, 299-300, PÓCS 2014, 603) (Magyar Néphit Topográfia 18, szemmel verés ellen)

„Ha forgósél jött, köpködni kellett: Ph, ph, ph, basszon meg, aki csinált. Mert abban volt a táltos.” (PÓCS 1985, 566, PÓCS 2014, 966) (Pócs Éva gyűjtése, forgósél ellen)

„Hej, bassza meg az apád, erre-arra!” (PÓCS 2014, 966) (Pócs Éva gyűjtése, az mondta, akit lidérc nyomott éjszaka)

18 Hangtani szempontból hasonlólt lehet elmondani a szintén ikes csökök, (RÓNA-TAS-BERTA 2011, 261-265) illik, (RÓNA-TAS-BERTA 2011, 453-455) szökik, (RÓNA-TAS-BERTA 2011, 815-818) szűnik (RÓNA-TAS-BERTA 2011,) igékről.

19 Fehér Bence szerint „...ez a szó jövevényszóként bekerült a magyar nyelvbe is, méghozzá igen régen.” (FEHÉR 2020a, 125) Az „igen régen” kifejezés szubjektív, a szó 13. századi előfordulásából nem következik, hogy már a 8. században is eleme volt a magyar nyelvnek.

„Az isten bassza meg az édesanyádat!” (PÓCS 2014, 966) (Pócs Éva gyűjtése, akkor gondolták, ha boszorkánygyanús egyén közeledett)

A szexuális aktus egy-egy alkalommal állatra (patkány), természeti jelenségre (forgószél) és hiedelemlényre (lidérc) vonatkozik, két ízben emberre, illetve annak egy testrészére irányul. Közbenjárót négy esetben hív segítségül a ráolvasó, mindegyiket (ördög, forgószélet idéző táltos, lidérc apja, Isten) megnevezik, legalább átvitt értelemben. Az utolsó két példa egyébként inkább tűnik egyszerű trágárságnak, mint valódi ráolvasásnak: egyik esetben sem arra a „személyre” irányul az aktus, aki a problémát okozta vagy potenciálisan veszélyes, a felmenők emlegetése viszont tipikus eleme a káromkodásoknak. Talán ez az oka, hogy 1984-es gyűjteményéből még Pócs Éva is kihagyta őket. A ráolvasás mindig szóban – vagy gondolatban – hangzik el, és nem kötődik amulettszerű tárgyhoz, illetve mágikus erővel rendelkező vastárgyhoz, nem irányul betegségre.

A különböző szájiüregi betegségek (zsébre, isz, torofájás, gilka stb.) kezelése során általában elküldik, elvitetik a betegséget, vagy felszólítják, hogy múljon el, illetve egyéb módszert alkalmaznak. (PÓCS 1985, 37, 47, 84, 135-136, 148, 164, 209, 210, 221-222, 224, 358-359, 368, 380, 530-534, 537, 541-542, PÓCS 2014, 1150, 1156)

Ha a betegség megfenyegetésére kerül sor, akkor az nem nemi aktussal, vagy nemi szervvel történik:

„Szaladj, zsébre, mert rád fosik a jérce!” (PÓCS 2014, 57)

„Ebfing kött a nyelvemen, ha kött, ma kött, ha holnap ott érem, nagyot szarok rá!” (PÓCS 2014, 338)

Torokbetegségek gyógyításához – eltekintve a keresztény vallás alakjaitól – „Földanyát” hívják segítségül. A néprajzi anyagban felgyűjtött szövegek korai változatát már Bornemissza Péter is feljegyezte. (PÓCS 2014, 356, 368-370, ILYEFALVI 2014, 156) Ebben az esetben tehát minimum 350-400 éves kapcsolatot látunk a betegség típusa és a segítségül hívott lény között.²⁰ „Földanya” szerepe ráadásul nem magyarázható a kereszténység felvételével: vagy a kereszténységet megelőző hiedelemlényről lehet szó, (ILYEFALVI 2014, 16) vagy pedig önálló fejlődés eredményéről. (PÓCS 2014, 356)

A tütartó esetében feltételezett „vegyes” módszer (közbenjáró segítségül hívása annak megnevezése nélkül, viszont a segítségül hívott rajzos megjelenítése) alkalmazására nem ismerek példát. A segítségül hívott lény nevének tabu alá helyezése önmagában nem lenne teljesen elképzelhetetlen, de a zsidó vallás példája alapján tudjuk, hogy még Jahvét is meg lehet szólítani nem csak a tetragrammaton, de körülírás segítségével akár szóban is.

A fenti adatok alapján a 'baszik' kommunikációban betöltött szerepe az alábbiakban foglalható össze:

1. szó átvétele az 5-12. században eufemisztikus okból

²⁰ Több más példa is azt mutatja, hogy ráolvasások évszázadokon keresztül hasonló formában hagyományozódnak. (PÓCS 2014, 355, 414, ILYEFALVI 2014, 414, 428)

2. a közöszülés kifejezésének neutrális igéje (beszédaktus szempontjából asszertívum, átvétel időpontjától a 16. századig, a verbális agresszió eszközeként legalább a 15. századtól a 'fék' használatos)
3. a közöszülés durva, bántó leírására, a verbális agresszió eszközeként káromkodásokban használt ige (beszédaktus szempontjából expresszívum, 16-21. század, 'fék' teljes deszemantizációja, a ,gyakik' ige elterjedése a szexuális aktus semleges leírására)
4. szórványos használata ráolvasásokban (beszédaktus szempontjából deklaráció, 20. század)

Fehér Bence olvasata szerint az ige rögtön deklarációként szerepel egy ráolvasásban, ezt követően viszont 800 éven keresztül nem fordul elő a verbális agresszió eszközeként, és további 400 évet kell várni, hogy ismét ráolvasásokban találkozzunk vele, bár ezekre a 15. századtól vannak forrásaink.

Íz/isz

Nem problémamentes az 'íz/iz-íz/isz' jelentése sem. Fehér Bence szerint a szó betegségsszelmet jelöl, de a dolog ennél kicsit bonyolultabb. A kifejezést legalább a 16. századtól valóban használják szájbetegség jelölésére, (EWUng 632-633) de a tájnyelvben fennmaradt szólások²¹ és a hantiban és manysziban meglévő 'isz' ('élő, vagy halott ember lelke') alapján Heikki Paasonen arra a - véleményem szerint helyes - következtetésre jutott, hogy a szó ugor kori örökség a magyarban, (PAASONEN 1909, 1909a) és eredetileg az egyik emberi lélek jelölésére használták.²²

Azt természetesen nehéz megmondani, hogy a jelentésváltozás mikor ment végbe. Számomra az tűnik a legvalószínűbb feltételezésnek, hogy a kereszténység terjedése játszott a folyamatban főszerepet. Az új vallás keretei közé nem fért be az a több ezer éves hit, hogy minden ember több lélekkel is rendelkezik. Az egyetlen, halhatatlan lélek jelölésére az Árpád-kortól a 'lélek' szót választották ki, (EWUng 887) az 'isz' pedig elindult a jelentésváltozás útján. Én magam teljesen valószínűtlennek tartom, hogy a 8. századra keltezett tótartó készítésekor ez a folyamat akár csak elkezdődött volna a magyar nyelvben, függetlenül attól, hogy azt a Kárpát-medencében beszélték, vagy pedig a Volgától keletre, ahogyan azt a régészeti leletanyag (KOMAR 2018) és a történeti források (KESZI 2017) alapján sejteni lehet.

Nem érzem megnyugtatónak az 'iz' olvasatot sem. Bár a 19-20. századi szótárak az 'iz/íz' alakot adják meg a szócikkek címeiként, és csak nyelvjárási változatként említik az 'isz/íz' alakot, az obi ugor adatok alapján a magyar nyelvben is az utóbbiak tűnnek eredetinek.

21 „Hogy az íz egye meg a dolgod! Rontson meg az íz! Tépjén szét az íz! Vigyen el az íz! Tudja az íz! Rágja meg az íz a máját!” (MT I, 970)

22 A különböző lélektípusokhoz és a rájuk vonatkozó kifejezésekhez lásd még: PAIS 1975, 185-209-et!

Heikki Paasonen az 'iz/íz' változatot zürjén–magyar szavak egybevetése alapján próbálta megmagyarázni. (PAASONEN 1909, 347) A 'szűz' és a 'szös' szó zürjén változata számomra nem indokolja meggyőzően a zöngés változat létét. Az etimológiai szótárakban szintén 'íz' a szócikk neve, de eredeti alaknak az 'isz' változatot tekintik, amiből az 'ázik' és 'hozzá' analógiája szerint alakult ki a zöngés változat. (EWung 633) Az EWung nem ad kronológiai fogódzót, de mindenesetre jogos a kétely, hogy vajon ez a változás már végbement-e a 8. században. Az UeW szintén az zöngétlen véghangzót tekinti elsődlegesnek, de a zöngésülés kronológiájáról ugyancsak nem nyilatkozik. (UeW 79-80)

Fehér Bence szerint a szóban „...az első adatolt előfordulások Z-t mutatnak.” (FEHÉR 2020a,131) Ez egyértelmű tévedés. A z-z betűt az Árpád-kortól kezdve az 'sz' hang jelölésére is használták. (KNIEZSA 1952, 195) Ez a helyesírási hagyomány világosan felismerhető az 1529-1531-re keltezett érsekújvári kódexben,²³ a 16. századi orvosi könyvben²⁴ és a Zichy család levéltárában a 17. század első harmadából fennmaradt ráolvasásban²⁵ is. És természetesen a 16. századi adatokból még akkor sem következne a 8. századi zöngés hangalak, ha a 'z' betű ezekben az esetekben valóban a 'z' hang lejegyzésére szolgált volna.

Ez a tévedés ugyanakkor lehetőséget kínál arra, hogy magyarázatot találjunk a zöngés 'iz' alak elterjedésére. A 'z'-s helyesírási szokás néhány tulajdonnévben máig tovább él, és alapvetően befolyásolja a szó ejtését. Zala megye, Zalavár nevét talán csak néhány őszalai ejti 'sz'-szel, műszeres vizsgálat nélkül is határozottan állítom, hogy a mai magyar nyelvjárások többségében a szó ejtése 'zala,' és csak a 'Szalai' családnév őrizte meg az eredeti ejtést az egész nyelvterületen. Hasonló a helyzet Zombor névvel: anyaországbeli magyartól még soha nem hallottam 'szombor'-nak ejteni, a legtöbben valószínűleg azt sem értik, miért 'Sombor' a település szerb neve. Ugyanez a helyzet Zente Ferenc névvel – nem sokan gondolnának rá, hogy ugyanarról a vezetéknevről van szó, mint amit Sente Vajk visel. A Zente keresztnévet pedig már véletlenül sem ejtik 'sz'-szel. Hasonlót lehet elmondani a Dunaújváros határában található Koziderpadlással kapcsolatban is, és még hosszan lehetne sorolni azokat a példákat, amikben az írásképp gyakorlatilag a teljes magyar nyelvterületen befolyásolta egy szó ejtését.

Hasonlót elképzelhetőnek tartok az 'isz, ísz' esetében is. Az orvosi szakkifejezésnek a 16-17. században rögzült az írásképe. A magyar nyelvterület nem minden részén vagy a nyelvhasználók nem minden rétege által ismert szó kéziratos szövegekben terjedt, ejtése pedig a szövegek felhasználóira volt bízva.²⁶ A folyamat végén a Magyar nyelvtörténeti szótár (1890) szerkesztői a 'z'-s ejtés mellett tették le a voksukat. (NySz I, 1649)

23 ÉrsK 225: „Wetekedes Ireegyekkezeth yzeket geryezth.”(<http://mek.oszk.hu/16300/16330/html/> hozzáférés: 2021. augusztus 14.) A 'gerjeszt' ejtése nem megkérdőjelezhető.

24 Például ebben a tagmondatban: „elegých ézwe egy kewes Mezzel, kend ruhara es ahol az I3 ezý, egýnyhanzor výobbat výobbat tegý rea.” (MOK 120-121) A 3 jól felismerhetően egyetlen mondaton belül szolgál a 'z' (2 alkalom) és az 'sz' hang (3 alkalom) jelölésére.

25 „...ereztenek vtanna hetuen het fele iztt az artatlan Jesusnak... fejer iz, fejer penez...” (JANKOVICS 1990, 108) A szövegben ezzel párhuzamosan előfordul a 'sz' betű alkalmazása is, de – talán nem véletlenül – az 'isz' szó környezetében a 'z'-s helyesírást találjuk.

26 A 'z'-s ejtés terjedésében szerepet játszhatott az 'íz' szó hatása is, amelynek az írásképe azonos volt az 'isz' szóéval. (MOK 125-126)

A másik folyamat, ami érinthette a szó ejtését, az a népetimológia. Kardos Albert a szót 'isz' alakban közli, de az alábbi megjegyzést fűzi hozzá: „Érdekes az a népetimológia, melyet e szó följegyzésekor hallottam. Arra a kérdésemre ugyanis, hogy mi okozza e nyavalyát, azt válaszolta egy menyecske, hogy a száj izzadásától ered, onnan veszi a nevét is.” (KARDOS 1883) Számos példát lehet arra találni, hogy a népetimológia hatással van jövevényszavaink hangalakjára, (aggastyán, alkörmös, almárium, articsóka, borostyán (kőzet), cinterem, csicseliborsó, hárfa, kálmánkörte, képmutató, kínafa, rézsút, rivalda, számszerj, tubarózsa, utca)²⁷ közöttük vannak olyanok is, amelyeknél a népetimológia hatására keletkezett alak együtt él, együtt élt az eredetibb formával. (álomszuszek-álomszuszi-álomszuszó, aszat-aszott, birsalma-béresalma, bukfenc-bakfinc-bakfitty, csalamádé-csalamálé, cserebűly-cserebogár, csiperke-pecsérke-pacsírta, denevér-tündevény-tündemény, éger-éger-jéger, gemkapocs-gémkapocs, kelekóla-kelekótya, lidérc-lúdvérc, oroszlán-oroszlány, sparhelt-sparhelyt)

Az 'isz' ugyan magyar szó, de a népetimológia magyar szavaknál is befolyásolhatja az alakot. (csütörtököt mond, hímez-hámoz, juhászodik, köntörfalaz, nyakleves, visszer-viszer/viszeres, vőfély-vőfény) Ráadásul az 'isz' jelentésváltozáson ment keresztül, (árnyéklélek' → 'szájbetegség') ennek következtében újra lehetett értelmezni a kifejezést a magyar nyelv keretei között. Mint fentebb említettem, a jelentésváltozás a kereszténység általános elterjedése után mehetett végbe, tehát 'iz' alakkal nem számolhatunk egy 8. századi pogány temetkezésben.

A népetimológia és az írásképek az ejtésre gyakorolt hatása természetesen nem vagy-vagy alapon befolyásolhatta az 'isz' ejtését. A két jelenség együtt vezethetett a zöngés alakok elterjedéséhez.

„Baszom a lelkedet!”

Ha tehát figyelemmel vagyunk arra a közismert szociolingvisztikai tényre, hogy az egyes szavaknak a jelentése és a közlési folyamatban játszott szerepe folyamatosan változhat, akkor kénytelenek vagyunk átértelmezni a Fehér Bence által prezentált szöveget. A fenti adatok alapján úgy látom, hogy a 'baszik' és 'isz' 8. századra feltételezhető jelentésárnyalatainak figyelembevételével a „baszjad izüt!” szöveg értelmét a 'közösülj az árnyéklélekkel!' kifejezés adná vissza legpontosabban, azzal a megjegyzéssel, hogy az 'isz' szóban betűtévesztést találunk.

A 18-19. században gyakran találkozunk egy hasonló kifejezéssel: „meny bé baszom az lelked mert mindgyárt által lölök,” „baszam lelkedet, keresztedet, Evangeliomodott és Manasztíradat,” „baszom a papod lelkinék a gyükerítés a te lelkedetis,” „Ördög Szántson a' Lelkeden, s baszom a Lelkedet.” (SzT 1, 601-602, 920, II, 161, IV, 648, 671, 854, 875, VI, 24, 105, VII, 457, 680, 991, VIII, 831, 1116, IX, 441, 943, 949, 1019, X, 177, 288, 306, 310, 322, 326, 440, 547, 715, XI, 1061, XII, 119, 186, 378, 472) Fehér Bence olvasatával szemben az aktus végrehajtója nem hiedelemlény, hanem maga a dühös ember. Pusztá trágárságról van szó, ami előfordul boszorkányperek jegyzőkönyvében is:

²⁷ Ezeknek és a következő példáknak az etimológiájához lásd az EWÜng megfelelő szócikkét!

„Item hallottam, hogy részegeskedett, melyre az kútra mentemben hallottam szájából, hogy: – Ördög adta, baszom az lelkit!” (TÓTH 2005, 90)

„Hallottam azt az Lupászka fiától, hogy Bartha Mihály szidta ilyen szóval (salvo honore sic dictus): – Baszom a lelkedet te, mert megtanítottalak!” (TÓTH 2005, 92)

Egy alkalommal kifejezetten a boszorkánysággal vádolt nő fiának tulajdonították egyesek azt a mondatot, hogy

„...mondgyátok meg Kis Péternének Anyámnak, hogy eő nyilván valo boszorkánj, az ördög adta baszom a Lelkétt ma is holnap is, azt mondom hogy boszorkánj.”²⁸

Sem ezeket, sem a 'baszik' ige más előfordulásait a boszorkányperek során (BALOGH 2003, 225-226, 305, TÓTH 2005, 207, BRANDL-TÓTH 2016, 352) nem minősítik átoknak (deklarációnak), nem fűznek hozzájuk betegséget, halálesetet: következmények nélküli, pusztá trágárságnak (expresszívumnak) tekintik őket, (ILYEFALVI 2014, 424-425, 77. jegyzet, 433) még akkor is, ha Istent (BRANDL-TÓTH 2016, 355) vagy egy hiedelemlényt kevernek a káromkodásba:

„...hanem azt nyilván tudgya, és hallotta szájából száma nélkül, mihelest megh haragudott valakire hogy Millingos, Milliom forgós, disznó, lánczos, lobogós, labdás kutya, disznó, atta teremtettével káromkodott, és rutt atkozódásokat követett, magának is e Fatensnek azt mondotta, hogy Ludvercz fékte, és azok is basszanak megh eb atta.”²⁹

Utóbbi perben a kihallgatás bevezetőjében és a vallomások lejegyzése során is világosan különbséget tettek a káromkodás és az egyéb, a káromkodással egyébként ok-okozati összefüggésbe nem hozott károkozások között.³⁰ A „Ludvercz fékte” a közlési folyamatban a 'kutya-fékta' (EWUng 369) és a későbbi 'kutya-baszta' (SzT VII, 679) megfelelője, és a káromkodás folytatása sem tekinthető ráolvasásnak. Legalábbis a tanúvallomásban nem szerepel, hogy a fatens bármilyen kellemetlenséggel összekötötte volna a róla mondottakat. A boszorkányt fel lehetett ismerni összeférhetetlen, veszedő, káromkodó (expresszív) viselkedéséről,³¹ de a rontást nem a káromkodásokban megfogalmazott fenyegetésekkel okozta, az csak előzménynek tekinthető.³²

28 A Történeti magánéleti korpusz (TMK) jelenleg (2021. augusztus 24.) két találatot ad ki a 'baszik' keresőkifejezésre. Ezek egyike az itt idézett, Bosz. 328. Szabolcs-Szatmár megye, Eszlár, 1751. ,> ,> (NE) - 1064446 jelzettel ellátott forrás. A TMK-hoz lásd NOVÁK-GUGÁN-VARGA-DÖMÖTÖR 2018!

29 A TMK keresője által adott másik találat, jelzete Bosz. 441. Zala megye, Petrikeresztúr, 1756. ,> ,> (E) - 1062749.

30 „Ismérie a Tanú Petrikereszturott ezen N. Szala Vármegyében lakozó Herczeg István Feleségét Patáj Evát, ismervén tudgya, hallottaé, avagy tapasztaltaé? Hogy Ördögös bubájós cselekedetével valakinek ártott volna, avagy Marhájában, avagy más egyéb javaiban kárt tett volna, ha tett, kinek, minémü károkat, és minémü nyavalákat eresztett reá vallja megh a Tanú hiti után? Vallya megh azt is hiti után, ha volté Tolvaj, részeges, káromkodó, és parászna életü viseletü, azt is halonlóképpen vallja megh?” A káromkodást tehát a tolvajlással, részegeskedéssel, erkölcstelen életmóddal együtt kezelik, elválasztva a bűbájossággal való károkozástól. A lopással is megvádolt asszony fő bűnül egy halálesetet róttak fel, amivel egyetlen fatens sem hozta kapcsolatba a tőle egyébként gyakran hallott káromkodásokat.

31 A gyanús viselkedési formákról, köztük a káromkodásról: VARGA 2019. A gyanúsítottak saját káromkodásukat egy tanúvallomás szerint – ma talán kissé meglepő módon – német származásukkal hozták összefüggésbe. (VARGA 2019, 342)

32 A boszorkányperekben feljegyzett kölcsönös fenyegetésekhez lásd ILYEFALVI 2010! Ugyanitt példák arra, hogy miket minősítettek a kárvallottak valódi boszorkányfenyegetésnek.

Tárgy, ábrázolás és szöveg egysége – a kiinduló hipotézis

Végezetül nem érzem megalapozottnak Fehér Bence kiindulási alapját, nevezetesen hogy a tûtartókon feltétlenül apotropaiikus feliratokat kellene keresnünk. A feltételezésnek két forrása van, az egyik Róna-Tas András és Vékony Gábor olvasatai, amelyeket – mint láttuk – Fehér Bence elutasít. A másik a – különösen hegyes, éles – vastárgyakhoz kapcsolódó általános bajelhárító képzetek.³³ Vékony Gábor olvasatának erénye – függetlenül attól, hogy végső soron helyes-e –, hogy tárgy (az anyaga és kialakítása révén bajelhárításra alkalmas vastút tartalmazó csonttégely), ábrázolás (legyőzendő Üngür démon) és szöveg (amely Üngür legyőzésére szólítja fel a tút) szerves egységet alkot benne.

Ez a koherencia hiányzik Fehér Bence megoldási javaslatából. Ő a tûtartón ábrázolt antropomorf alakokat – akik közül az egyik szerinte méretes fallosszal rendelkezik – azonosítja a meg nem nevezett védőszellemmel, akinek el kell végeznie a nemi aktus révén a bajelhárítást.³⁴ Ezzel viszont megszűnik a logikai érv is, hogy a tûtartón bajelhárító szöveget kellene keresnünk: ha a hegyes vastú helyett egy ismeretlen védőszellem fallosza űzi el a szájbetegséget okozó demont, akkor magyarázatra szorul, hogy miért éppen egy tûtartót – aminek semmi köze sincsen a szájhoz, szemben például egy csontszopókához – láttak el ilyen jellegű szöveggel. Az antropomorf alakok azonosítása a túvel csak újabb, minden alapot nélkülöző hipotézissel terhelné meg az amúgy is több feltételezésre épülő elméletet.

Nem több pusztá ötletnél, hogy a szándékosan lefelé tartott kéz a szövegre mutat, és ezzel a figura megáldja az írott szöveget. (FEHÉR 2020a, 118) A szerzői rajz korrekt módon egyszerű krix-kraxot mutat a kezek helyén, (FEHÉR 2020a, 2. ábra) ebből csak az értelmező rajzon válik könyökben meghajtott kar. (FEHÉR 2020a, 3. ábra) A hasonló kéztartást az őskorkutatásban gyakran értelmezik a tánc megjelenítésének. (GARFINKEL 2003, Fig. 2.1-4)³⁵

A magyar mágikus eljárásokban egyéként a tű általában aktív szerepet játszik, és nincsen szüksége más lény segítségére, legfeljebb valamilyen más tárggyal együtt fejti ki tevékenységét. (PÓCS 1985, 71, 75, 89, 207, 506, 562, 563, 567, 572)

33 „A tárgy funkciójából és a szöveg esetleges verses karakteréből következően valószínűsíthetően apotropaiikus szöveget, rituális mondókát várhatunk rajta.” (FEHÉR 2020, 115) A verses forma önmagában természetesen nem teszi valószínűvé azt, hogy apotropaiikus szöveggel van dolgunk. A lánycsúfolók ugyanúgy tartalmazhatnak rímeket, mint a szerelmi üzenetek. Irodalmi ismeretek híján azt sem tudom megítélni, hogy egy közép- és belső-ázsiai kulturális hagyományokkal is rendelkező népcsoport esetében miről lehetne arra következtetni, hogy verssel van dolgunk. „E szövegek apotropaiikus (bajelhárító) természete kapcsolatban lehet a tárgyak funkciójával, hiszen éles vastárgyak tárolására használták, amelyek a néphit szerint bizonyos fokig maguk is bajelhárító természetűek.” (FEHÉR 2020a, 111.112) A tűknek természetesen bajokozó szerepe is van, lásd a vudubábuk esetét!

34 „Ha nem is lehetünk bizonyosak benne, úgy vélem, a démon ábrázolása veszélyes lehetett volna, tehát a két alak a megszólított, de meg nem nevezett védőszellem ábrázolása.” (FEHÉR 2020a, 128)

35 Pénnisszel ábrázolt táncoló figurák: GARFINKEL 2003, Fig. 2.13.

További gondnak látom, hogy az ábrázolás nem kifejezetten ithyphallikus,³⁶ ráadásul a másik – Fehér Bence által szintén a védőszellemmel azonosított – figurának egyáltalán nincsen nemi szerve. Az sem logikus, hogy a ráolvasás név szerint említi a legyőzendő démont, viszont nem szabad ábrázolni, mert az „veszélyes lehetett volna.” Ha a legyőzendő démon még nincsen jelen a szájban, és ezért nem szabad ábrázolni, nehogy megjelenjen, akkor a megnevezése miért nem járhat a démon megjelenésével? És miért nem említik a védelemre hívott lényt, akit viszont szabad volt ábrázolni?

Fehér Bence szerint „Mindenképpen azt kell feltételeznünk, hogy a rajz egy segítő természetfeletti lényre, istenségre vagy védőszellemre vonatkozik.” Ez szintén kellően alá nem támasztott hipotézisnek tűnik. A tárgy-ábrázolás-szöveg egysége természetesen más értelmezési keretben is elképzelhető. A két alak közül Fehér Bence szerint a nagyobbik pénisszel rendelkezik (bár ezt a tárgy eddigi feldolgozói máshogy látták), a kisebbik nem – előbbi lehet férfi, utóbbi pedig nő ábrázolása. A tűtartó azon tárgyak közé tartozik, amelyek alkalmasak a női nemi szerep szimbolizálására (nem véletlenül gyakori melléklet a női sírokban), ezért más, hasonló eszközökhöz (guzsaly, orsó, vetélő, sulykoló, mángorló) hasonlóan kiváló szerelmi, vagy jegyajándék is lehet. A szöveg tartalmazhat nevet, kérést, óhajt, ígéretet, amiben akár még a 'bas-/baszik' ige előfordulása sem elképzelhetetlen.³⁷

Összefoglalás

Fehér Bence olvasatával kapcsolatos véleményem tömören az alábbi pontokban foglalható össze:

1. mivel eddig minden kutató más jeleket vélt felfedezni a tűtartón, elengedhetetlen a tárgy modern, műszeres vizsgálata. A megbízható paleográfiai rekonstrukció előtt minden olvasati kísérlet ködszurkálás.
2. a „baszjad izüt!” olvasat hangtani, jelentéstani és pragmatikai okok miatt sem valószínű egy 8. századi feliraton,
3. ezért akkor is érdemes lesz új interpretációval kísérletezni, ha a műszeres vizsgálat történetesen igazolná Fehér Bence paleográfiai rekonstrukcióját. Ennek során először azokkal a nyelvekkel érdemes próbálkozni, amelyeknek Kárpát-medencei jelenlétével számolhatunk a történeti és régészeti források alapján. És ezt a feladatot természetesen turkológusoknak, germanistáknak és szlavistáknak kell elvégezniük.

36 Természetesen nem elvárható a közismert Priapus-ábrázolások részletessége. De erekált, nemi közösülésre, démonúzésre kész péniszt még a rendkívül sematikus, frontális ábrázolási stílus is megengedett volna: HAYDEN 2003, Fig. 5.20, BAUMER 2019, 135, KEEGAN 2014, Fig. 6.4.

37 Mivel saját olvasattal nem kívánok előállni, ezért eltekintek a magyar, illetve egyéb kulturális kontextusból ismert erotikus történeteknek, rigmusoknak még csak vázlatos ismertetésétől is. Mindössze azt szeretném illusztrálni, hogy a tűtartón talált ábrázolások nem hajtának mindenkit kényszerítő erővel a Fehér Bence feltételezéseivel kijelölt irányba.

Felhasznált irodalom:

- BALÁZS G.–DEDE É. 2008: A verbális agresszió diszciplináris keretben. In: Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben. Szerk.: Zimányi Árpád. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Tom. XXXV. Sectio Linguistica Hungarica. Eger. 123-146.
- BALOGH B. 2003: Nagybányai boszorkányperek. A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti források 1. Budapest.
- BAUMER, CH. 2019: The History of Central Asia. Volume 1: The Age of the Steppe Warriors. London.
- BRANDL G.–TÓTH G. P. 2016: Szegedi boszorkányperek 1726–1744. A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti források 5. Szeged.
- CLAUSON G. 1972: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.
- CZUCZOR G.–FOGARASI J. 1862: A magyar nyelv szótára. Pest.
- CSÁNYI V. 2000: Az emberi természet. Humánétológia. Budapest.
- DODGE, B. 1970: The Fihrist of al-Nadim: A Tenth-Century Survey of Muslim Culture. Editor and Translator: Bayard Dodge. Volume I. New York–London.
- ÉrsK: Érsekújvári kódex. http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/ersekujvari_kodex (hozzáférés: 2021. augusztus 14.)
- EWUng: Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I-II. Herausgeber: Loránd Benkő. Budapest, 1993–1995.
- FEHÉR B. 2020: A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye. I. kötet. Korai emlékek (1599 előtt) és kései feliratos emlékek. Budapest.
- FEHÉR B. 2020a: Legősibb nyelvemlékeink? Bajelhárító alakok és rovásfeliratok avarkori tűtartókon. In: A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2019. Budapest. 111-141.
- GARFINKEL, Y. 2003: Dancing at the dawn of agriculture. Austin.
- GULYÁS L. SZ. 2019: „...verbis illicitis dehonestasset...” Adatok a magyar gyalázkodások történetének kezdetéhez. In: Az érzelmek története. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2017. évi, gödöllői konferenciájának tanulmánykötete. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 31.) Szerk. Lukács Anikó – Tóth Árpád. Budapest. 35-48.
- HAYDEN, B. 2003: Shamans, sorcerers, and saints: a prehistory of religion. Washington.
- IBN FADLÁN 2007: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Arab eredetiből fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Simon Róbert. Budapest.

IBN FADLÁN 2017: *Mission to the Volga* by Aḥmad ibn Faḍlān. Translated by James E. Montgomery. Foreword by Tim Severin. New York.

ILYEFALVI E. 2010: „[...] akar mi lellyen benneteket mingyart Emberre gyanakoztok”. Boszorkányfenyegetések pragmatikai elemzése. In: Rodosz konferenciakötet. Szerk. Székely Tünde. Kolozsvár, 75–92.

ILYEFALVI E. 2014: Ráolvasások. Gyűjtemény a történeti forrásokból (1488-1850). Közreadja és a bevezető tanulmányokat írta Ilyefalvi Emese. *A magyar folklór szövegvilága* 2/B. Budapest.

ILYEFALVI E. 2014a: „Ebszar, kutyaszar, semminek tartom, meggyógyítom...” In: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Szerk.: Klaniczay Gábor és Pócs Éva. Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 1. Budapest. 411-453.

JANKOVICS J. 1990: Archaikus betegségelhárító imádságok. *A Lymbus füzetek* 13. Szeged. 105-109.

KARDOS A. 1883: Tájszók. *Magyar Nyelvőr* XII. 46-47.

KEEGAN, P. 2014: *Graffiti in Antiquity*. London–New York.

KESZI T. 1998: Makkay János: *A magyarság keltezése*. 2., átdolgozott és bővített kiadás. *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei*. Szolnok, 1994. (recenzió) *Ethnographia* CIX,2. 723-732. oldal.

KESZI, T. 2017: *Levedia, the egg of Columbus and what follows*. *Az Intercisa Múzeum Évkönyve* 2. 29-55.

KOMAR, O. 2018: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции*. Budapest.

KNIEZSA I. 1952: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest.

MACHÁČEK, J.–NEDOMA, R.–DRESLER, P.–SCHULZ, I.–LAGONIK, E.–JOHNSON, S. M.–KAŇÁKOVÁ, L.–SLÁMOVÁ, A.–LLAMAS, B.–WEGMANN, D.–HOFMANOV, Z. 2021: *Runes from Lány (Czech Republic) - The oldest inscription among Slavs. A new standard for multidisciplinary analysis of runic bones*. *Journal of Archaeological Science* 127 (2021) DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jas.2021.105333>

MACLEOD, M.–MEES, B. 2006: *Runic Amulets and Magic Objects*. Woodbridge.

MARQUART, J.F 1898: *Historische Glossen zu den alttürkischen Inschriften*. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* XII. 157-200.

MNySz: *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégebbi nyelvmemlékektől a nyelvújításig* I. Szerk. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. Budapest, 1890.

MOK: XVI. századi magyar orvosi könyv. Bevezetéssel ellátva közléteszi Varjas Béla. Kolozsvár, 1943.

MOLNÁR J.–SIMON GY. 1980: Magyar nyelvmélekek. Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest.

MT: Magyar tájszótár I-II. Szerk. Szinnyei József. Budapest, 1893-1901.

NOVÁK, A.–GUGÁN, K.–VARGA, M.–DÖMÖTÖR, A. 2018: Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52. 1-28. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10579-017-9393-8>

NySz: Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégebbi nyelvmélekektől a nyelvújításig I-III. Szerk.: Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. Budapest, 1890-1893.

PAASONEN H. 1909: Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához. *Nyelvtudományi Közlemények* XXXIX, 346-348.

PAASONEN, H. 1909a: Über die ursprünglichen Seelenvorstellungen bei den finnisch-ugrischen Völkern und die Benennungen der Seele in ihren Sprachen. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* XXVI/4, 1-27.

PAIS D. 1975: A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Budapest.

PÓCS É. 1985: Magyar ráolvasások I-II. Budapest.

PÓCS É. 2014: Ráolvasások. Gyűjtemény a legújabb korból (1851-2012). Közreadja és a bevezető tanulmányokat írta Pócs Éva. *A magyar folklór szövegvilága* 2/A. Budapest.

PRÉVOST, M.–GROMAN-YAROSLAVSKI, I.–CRATER GERSHTEIN, K. M.–TEJERO, J.-M.–ZAIÐNERA, Y. 2021: Early evidence for symbolic behavior in the Levantine Middle Paleolithic: A 120 ka old engraved aurochs bone shaft from the open-air site of Neshet Ramla, Israel. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2021.01.002>

RÓNA-TAS, A. 1999: Hungarians and Europe in The Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History. Budapest.

RÓNA-TAS, A.–BERTA, Á. 2011: West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian I-II. With the Assistance of L. KÁROLY. Wiesbaden.

SIMONYI ZS. 1901: Az Ábel-féle szójegyzék. *Nyelvtudományi Közlemények* XXXI. 225-227.

SZALONTAI, CS.–KÁROLY, L. 2013: Runiform Fragments of the Late Avar Period from Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Volume 66 (4) 365-396. DOI: 10.1556/AOrient.66.2013.4.1

SZÓKE B. M.–VÁNDOR L. 1987: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. *Fontes Archaeologici Hungariae* 12. Budapest.

SZILI K. 2004: Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Budapest.

SzT: Erdélyi magyar szótörténeti tár I-XIV. Szerk.: Szabó T. Attila (később: Vámszer Márta, Kósa Ferenc, Fazakas Emese). Bukarest (-Budapest-Kolozsvár), 1975–2014.

TÓTH G. P. 2005: A magyarországi boszorkányság forrásai IV. Budapest.

UeW: Uralisches etymologisches Wörterbuch 1–2. Red.: Károly Rédei. Budapest, 1986–1988.

VARGA M. 2019: Tudományos asszonyok, kanboszorkányok és módszertani szempontok a boszorkányperek pragmatikai vizsgálatában. Methodological aspects of the pragmatic study of witch trials. Magyar Nyelvőr 143,3. 326-358.

VÉKONY G. 1987: Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Szombathely.

WALLDUCK, R.–BELLO, S. M. 2016: An Engraved Human Bone from the Mesolithic–Neolithic Site of Lepenski Vir (Serbia). Cambridge Archaeological Journal 26, 329 – 347. DOI: 10.1017/S0959774316000020, Published online: 06 April 2016

СЕВОРТЯН Э. В. 1978: Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б.» Москва.

A népi műemlékek építészeti és társadalmi vizsgálata Sukorón¹

Váczai Virág
virag.vaczi@gmail.com

Bevezetés

Tanulmányomban elsődlegesen egy társadalom néprajzi vizsgálatot végzek Sukoró településen. Legfőbb célom a népi műemlékek társadalmi vonatkozásán keresztül egy a jelenben is tartó dezurbanizációs folyamat bemutatása.² Népi építészeti szempontból pedig az archaikus épületek revitalizációjának példáját szeretném szemléltetni. Azonban az építészeti vizsgálatok során is végig reflektálok a társadalmi aspektusokra. Rávilágítok arra is, hogyan váltak a népi műemlékek a település egyik legfontosabb turisztikai látványosságává.

Továbbá választ keresek arra a kérdésre, hogy a fővárosban élő, legtöbb esetben magas státuszú személyek, miért választanak állandó vagy szezonális lakhelyüknek egy falusi archaikus lakóházat. Figyelmet fordítok e lakók a település életében betöltött pozíciójára is. Külön vizsgálom a falu állandó lakosainak és a jórészt csak nyaralóként jelenlévő háztulajdonosok viszonyát. Fontos kitérni a népi műemlék tulajdonosok egymás közötti kapcsolataira. Úgy vélem, hogy ezekből az elemzésekből kirajzolódik egy sajátos ismeretségi háló, amely sok esetben az újabb telek- és házvásárlási ötletekre is magyarázattal szolgál.

Építészeti szempontból elsősorban az épületek funkcióváltására és változásaira helyezem a hangsúlyt. Leginkább arra vagyok kíváncsi, miként használják ki az új tulajdonosok a meglévő tereket, és hogyan alakították át a többségében a 19. század utolsó harmadában épült nádfedelees vályogházakat a saját és a mai kor igényeit figyelembe véve.

Kutatási terület, módszerek és források

Gyűjtési módszereim közül az elsődleges az interjúkészítés volt, melyet a jelenlegi sukorói népi műemlék tulajdonosok legtöbbszörrel sikerült is elkészítenem. Vizsgálatom másik részét az adattári kutatás nyújtotta, amit a Szent István Király Múzeumban végeztem, hiszen az általam vizsgált egyik műemlék is a múzeum üzemeltetése alatt működik.³ Anyaggyűjtésem során az írott sajtó azon cikkeit is felhasználtam, melyek a település népi műemlékeire vonatkoznak. A cikkeket olyan aspektusból vizsgáltam,

1 Tanulmányom az ELTE Néprajz alapszakán megírt szakdolgozatomon alapszik, mely a tanulmánnyal azonos címen került leadásra és elbírálásra. Ezúton szeretnék hálás köszönetet nyilvánítani Dr. Deáky Zitának, aki témavezetőként és jelen tanulmány lektoraként sokban segítette a munkámat.

2 „Dezurbanizációnak azt a folyamatot hívjuk, amikor a városi népességnek nem csak a koncentrációja, hanem az abszolút értelemben vett száma is csökken, amelyben a népesség a városi térségektől a vidéki térségek felé mozog. Ennek az oka egyfelől egy értékrendi változás, ahol a környezethez, illetve magához a helyhez kötődő, mással nem pótolható értékek előtérbe kerülése.” URL: <http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/ch03s06.html#d6e1443> (Hozzáférés: 2021. március 11.)

3 A Sukorói Néprajzi házati szakdolgozatomban részletesen elemzem, azonban jelen tanulmányban külön nem térek ki rá. Figyelmemet elsősorban a magántulajdonban lévő népi műemlékekre korlátozom.

hogy a falu miként kelti fel a turisták érdeklődését a Sukorón található népi műemlékekre. A munkám során Sukoró hivatalos weboldalát is figyelemmel kísértem. Úgy vélem, hogy a jelen kutatások során ennek a felületeknek a vizsgálata is elengedhetetlen.

A kutatási területemet Sukoró egészére kiterjesztettem, hiszen átfogó képet a témáról csak így lehet nyújtani. Figyelmem középpontjában 15 népi műemléki ház és a hozzájuk tartozó gazdasági épületek álltak.

A településen szétszórva, de leginkább ezekben az utcákban számos, általam kutatott népi műemlékekhez hasonló zsellérházak találhatóak, amelyek azonban nem szerepelnek a műemléki besorolásban. Ezekkel az épületekkel jelen kutatásomban részletesen nem foglalkozom, viszont úgy vélem, a társadalmi vizsgálat során fontos számba venni ezeket is.

A témában született munkák rövid áttekintése

A témában született kutatások nagy része a Balaton környékéhez köthetők, legtöbbjük a Káli-medencéhez. Itt az 1980-as években Lukács László végzett kutatást. Ebből született meg munkája: *A Káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében*, melyben felhívta a figyelmet a városi (fővárosi, székesfehérvári, pécsi) és a főként magas beosztású értelmiségi rétegre, akik a Káli-medencében üresen álló régi házakat még napjainkban is megvásárolják, és nyaraló vagy állandó lakóingatlanná alakítják át. (LUKÁCS 2017, 294-295) Bódi Jenő az ezredfordulón végzett itt lényeges kutatást. Ennek keretében az archaikus épületeket megvásároló, és azokat nyaralónak átalakító városi értelmiséget vizsgálta társadalmi szempontok szerint. Szerinte a nagyvárosból leköltözők identitáskeresése húzódik meg a parasztházak megvásárlása mögött. Tanulmánya elsődlegesen a helyiek és a „bebírók” viszonyát írja le. (BÓDI 2002, 27) Fejős Zoltán és Szijártó Zsolt tanulmánykötete a Káli-medencéről szintén nagyon releváns a témával kapcsolatban. A tanulmányok a Káli-medencében lévő népi épületek megvásárlását tárgyalják, és a nagyrészt a fővárosi beköltözők és a helyiek viszonyát vizsgálják. A szerzők elsősorban a terület turisztikai alakulását követik nyomon. (FEJŐS-SZIJÁRTÓ 2002)

A kutatásom leginkább Törő Balázs Balatonakalin végzett vizsgálatához hasonló. Törő a munkájában a Balaton partján kialakított második otthonokat vizsgálta, elsősorban az újonnan épített nyaralóingatlanokra és a turizmusra reflektálva. (TÖRŐ 2012) A Balaton-parti települések identitáskeresését és turisztikai alakulását Schleicher Vera vizsgálta. Ő a Balaton estében leginkább a fürdőturizmus térnyerésére hívja fel a figyelmet a hagyományos értékekkel szemben. (SCHLEICHER 2011)

Inspirálóak és irányt adóak voltak számomra Mód László Kisújbányán és Püspökszentlászlón végzett kutatásai. Ezekben Mód a társadalmi vizsgálatok mellett kitér a parasztházak városi igény szerinti átalakítására is. Témáját tekintve éppen ezért ezek a fejezetek különösen hasznosnak bizonyultak számomra. (MÓD 2007)

Furu Árpád nevéhez fűződik az egész Kárpát-medencére kitérő Torockó Értékvédő Program. A program Torockó több száz éve megmaradt összefüggő házsoraira és műemlékeire biztosít védelmet, mindezt úgy, hogy a lakóépületek a mai igényeknek meg-

felelően élhetőek legyenek. Nagyon érdekesnek találok ezt Sukoró szempontjából is, hiszen az általam vizsgált műemlék épületeket ugyanilyen módon őrzik és használják a tulajdonosaik. (FURU 2017)

A népi műemlék fogalom meghatározása

A népi műemlék fogalma és annak kialakulása dolgozatom szempontjából nagyon fontos, mert vizsgálatom tárgyát is ezek az épületek képezik. Azonban a történeti áttekintést csak röviden, említésszerűen végzem.⁴ Elsősorban a népi műemlékek jelen helyzetére fókuszálok.

Kulturális örökségünk védelmét jogszabályok biztosítják. Az időközönként megújuló kormányrendeletek rögzítik a műemlékekkel kapcsolatos szabályokat, a műemlékvédelem fogalomtárát, tárgykörét is, ami időről-időre bővül, terminológiája változik. A jelenlegi meghatározás szerint a műemlék *„olyan nyilvántartott műemléki érték, amelyet miniszteri döntéssel, határozattal vagy a Kötv. alapján miniszteri rendelettel védetté nyilvánítottak.”* Műemléki érték pedig *„minden olyan építmény, történeti kert, történeti temetkezési hely, vagy sajátos terület, valamint ezek maradványa, továbbá azok rendeltetésszerűen összetartozó együttese, rendszere, amely hazánk múltja és a magyar nemzet vagy más közösség hovatartozás-tudata szempontjából országos jelentőségű történeti, művészeti, tudományos és műszaki emlék alkotórészeivel, tartozékaival és beépített berendezési tárgyaival együtt.”*⁵ A meghatározás tehát jelenleg kétlépcsős. Külön választja az épület műemléki értékét, ami akkor is adott, ha a védési aktus (egy kormányrendelet által) nem történik meg. A népi műemlékeket ma a 2018. április 10-én hatályba lépett, a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról szóló 68/2018. (IV. 9.) Korm. rendelet szabályozza.⁶

A néprajztudományban a népi műemlékek fontosságára elsőként Györffy István hívta fel a figyelmet 1938-ban. Több tanulmányt is közölt a népi műemlékek és a Magyar „Skansen” kérdéseivel kapcsolatban. (VARGHA-CSEH-TÓTH 1960, 121)

A népi műemlékek védelméről elsőként az 1949. évi 13. sz. törvényrendelet rendelkezett. Ekkortól képezik részét a műemlékeknek a néprajzi jelentőségű építmények is. (VARGHA-CSEH-TÓTH 1960, 121) Magyarországon a II. világháborút követő két évtized társadalmi és gazdasági változásai felgyorsították a műemléki munkát is. A mezőgazdaság átszervezésével megváltozott a falusi életmód, az ezzel járó épületállomány kicserélődése megóvásra sarkallta a néprajzosokat és az építészeket egyaránt. (FÜZES 1997, 320-325) Vargha László évtizedeken keresztül foglalkozott a népi műemlékek kérdéskörével. 1962-ben például tanulmányt közölt: *A népi műemlékkutatás általános módszertani kérdései* címen. (VARGHA 1962) Vargha mellett Bátky Zsigmond is részt vállalt a népi műemlékek ügyében. Közvetlen munkatársaival részt vettek Nagyvázsönyban az első népi műemlék helyreállításában. (MENDELE 1983, 178-179)

4 Szakdolgozatomban ezt sokkal részletesebben fejtettem ki.

5 Fogalmak. URL: <https://oroksegvedelem.kormany.hu/fogalmak-onyo> (Hozzáférés: 2021. március 11.)

6 Magyar Közlöny. 2018. évi 52. sz. 2854-2922.

A munkát 1961-től az Országos Műemlék Felügyelőség szervezte meg, a kutatómunkát 1966-tól a Néprajzi Múzeum és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum végezte. A kutatásokban néprajzkutatók, építészek és muzeológusok egyaránt részt vállaltak. (FÜZES 1997, 320-325)

Mendele Ferenc elsőként hívta fel a figyelmet Hollókő estében a népi műemlékek funkcióváltására, melyeknek ennek következtében nem romlik a műemléki értéke. Ez a megállapítás fontos mérföldkő volt a népi műemlékvédelem életében. Teret nyitott a műemlékek turisztikai felhasználása felé. (HARLOV 2016, 113-135)

Hollókő példájánál maradva, Sonkoly Gábor írt az Ófalu részt érintő védelemről és a világörökségi státuszról. A védelem és a turizmus általi szokásbeli változásokat két esküvőről szóló leírással példázza. Ehhez Tomori Viola 1935-ös és Fejős Zoltán 1983-as hollókői szokásleírását veti össze. (SONKOLY 2016, 111-116)

A népi műemlékek számos típusba sorolhatók. A lakóépületektől a gazdasági épületeken, a szélmalmon és a műhelyeken át egészen a szakrális építményekig megjelenésük nagyon sokszínű. Mezős Tamás részletesen felsorolja ezeket a műemléktípusokat. (MEZŐS 2001, 109-110) Emellett a tulajdoni státuszuk is változó, a lakó és gazdasági épületek nagy része magántulajdonban van, vagy tájházként üzemel. A tájházi üzemeltető lehet egy adott múzeum, magánszemély vagy a helyi önkormányzat.

A népi műemlékek jelenkori használata is változó, mint ahogy azt a sukorói kutatás is példázza. A lakóépületek állandó lakhelyként vagy nyaralóként is használatosak. Ezen felül a már említett tájházi megoldás mellett egyéb turisztikai célokat is elláthatnak, több esetben vendéglátóegységként funkcionálnak. Egyik legjobb példának Tihany népi műemlékeit említhetjük meg, hiszen ezek esetében az épületek teljes egészében turisztikai célokat látnak el. (SISA 2014, 18-26)

Fontos megjegyezni, hogy nem minden népi építészeti emlék műemlék is egyben. Mi kerüljön műemléki védelem alá, azt mindig egy adott kultúrpolitikai döntés határozza meg. Számos olyan építmény maradt fent, amely különböző átépítések és változtatások miatt nem kapott műemléki besorolást. Oka lehet az is, hogy nagyon rossz állapotban vannak, azonban az építészeti kvalitásaik (műemléki értékük) még megmutatkoznak. Eredeti helyükön maradva, jobb esetben helyi támogatást élvezhetnek, így helyi védelmi státuszt kaphatnak. Ezek néprajzi értéke gyakran azonos a védett épületekével. (FÜZES 1997, 320-325)

A sukorói népi műemlékek társadalmi vizsgálata

A településen az 1970-es években kezdődött el a nagyfokú érdeklődés a nyaralóingatlanok iránt, elsősorban a fővárosból. A kereslet leginkább a faluban ekkor még nagy számban előforduló zsellérházakra irányult. Az érdeklődés az 1980-as évekre tovább erősödött. Az általam vizsgált népi műemlékeket is ebben az évtizedben vásárolták meg. A vásárlási kedv két tényezővel magyarázható. Elsődlegesen a Kádár korszak lazulásával meginduló anyagi gyarapodással, másodsorban pedig a falusi közeg felértékelődésével a városival szemben.

Sukorón is ebben az időszakban fedezhető fel a faluturizmus kialakulása. Az első cikk, mely felhívja a figyelmet a település archaikusságára 1967-ből származik. „A balatonfüredi, tihanyi, badacsonyi és fonyódi panorámák mellett az ország egyik legszebb panorámája Sukorón élvezhető... nem verték szét a régi házakat, mert Sukorón halálos vétek lenne a legkorszerűtlenebb viskót is szétrombolni. Sukorón csak építeni szabad, mivel Sukoró a lehetőségek színtere lett az elmúlt évtizedben.”⁷ 1971. november 21-én Sukoró néprajzi értékeiről és azok védelméről írtak a lapban: „Akárcsak Tihany! ... Jövő évben Sukoró szintén elnyeri védett faluképet.”⁸ Köztudott, hogy a település még nem nyerte el a faluképre vonatkozó védelmet, azonban az arra irányuló törekvés a mai napig megmaradt. A Fejér Megyei Hírlap 1988. július 9-i számában egy hirdetest találtam, amely a Néprajzi házat és Sukorót kitűnő kirándulási helyszíneként mutatja be: „A Velencei-tó északi partján fekvő falucska utcáival, a népi építészeti néhány megőrzött emlékével kedves célpontja lehet a tóparti barangolásoknak.”⁹ Sukoróról szóló sajtóanyag vizsgálata is jól mutatja, hogy a település milyen képet mutatott magáról a szocializmus időszakában. Ez könnyen sarkalhatta a fővárosiakat a sukorói telekvásárlásokra.

Az általam megkérdezett tulajdonosok átlagban az 1940-es években születtek. Állandó lakóhelyük szinte minden esetben a főváros. Foglalkozásukat, és iskolai végzettségüket tekintve az értelmiségi réteghez tartoznak. Felsőfokú iskolázottságuknak köszönhetően magas pozíciókban dolgoznak, vagy dolgoztak Budapesten. Nagy valószínűséggel már a Kádár rendszer alatt is jobb anyagi körülményekkel rendelkeztek, így megengedhették maguknak a sukorói telek vásárlását.

A sukorói helyszín megválasztásának legfontosabb tényezői számukra a nyugalom és a szabadság érzetének a megteremtése, melyeket a fővárosban nem vagy csak korlátozottan élhetnek meg. Leginkább egy olyan helyet kerestek maguk és családjuk számára, amely időszakosan kiszakítja őket a nagyvárosi mindennapokból. A családok legtöbbször ekkor voltak kisebbek a gyermekek (gyerekek és unokák egyaránt), így fontos volt egy nyugodtabb, falusi közeg megteremtése is a részükre. Emellett a Velencei-tó közelsége is jó programokat biztosított a családoknak. „Pestet elviselni nyáron, és akkor már gyerekünk volt, azt nagyon nehéz. Valami vidéki hely kellene. Akkor elkezdtünk kíváncsiakat felállítani. Víz legyen, ne túl messze legyen pesttől.”¹⁰ Az egyik legfontosabb szempontnak a falu tökéletes földrajzi fekvése bizonyult. A fővárostól mindössze 47 km-re elterülő falu könnyen megközelíthetőnek számított az akkor már megépült M7-es autópályának köszönhetően. Ezáltal könnyen megoldhatóvá vált az esetleges napi szintű bejárás is a fővárosba. „Amikor még kicsik voltak a gyerekek, akkor a tanév végén ide leköltöztünk és itt voltunk augusztus végéig. Ez volt a bázis, amikor dolgoztunk, én meg a feleségem innen jártunk be.”¹¹

A település kiválasztásánál fontos szerepe volt az előzőleges ismeretségeknek és a családi kapcsolatoknak is. „Nekem van egy öcsém, aki egyébként építőmérnök és szintén itt Sukorón van egy háza egy műemlékvédett ház... Mi meg kerestünk valami ilyen nyaraló sze-

7 Fejér Megyei Hírlap XXIII. évfolyam, 257. Sz. 1967. október 31.

8 Fejér Megyei Hírlap XXVII. évfolyam 275. Sz. 1971. november 21.

9 Fejér Megyei Hírlap XLIV. évfolyam 163. Sz. 1988. július 9.

10 (K. B és K. B. Zs. 2019.)

11 (M. G. 2019.)

rűséget és az öcsémék miatt itt is néztünk.”¹² Sokszor ezek az ismeretségek és kapcsolatok vezettek az ingatlanvásárlásokhoz. „Egy barátom, ő építész, itt laknak ők is, azóta szintén a Fő utcában. Két ragyogó építész. Ők megnézték a házat és azt mondták, hogy ez egy gyönyörű régi parasztház. Vedd meg! Én így boldogan, az ő biztatásukra megvettem.”¹³ Ez a tendencia azonban nem csak a népi műemléktulajdonosok között mutatható ki. A házak jó része nem kapott népi műemlék besorolást, mégis sokat megvásároltak. „Gyakorlatilag ahány barátom lejött hozzám háznézőbe beleszerettek és mindenki vett egyet itt Sukorón.”¹⁴

A településen belül olyan ingatlanokat kerestek, amelyek leginkább elszigetelve vannak a külvilágtól. A sukorói parasztházak adta telekelrendezések ezt lehetővé is tették számukra. „Ez egy külön zsenialitása a népi építészetnek, hogy a telek szélére építették a házat, és ezáltal mivel a telek szélén van, ezért remek az, hogy a családnak az életébe a szomszéd nem lát be. Szépen van eltervezve, hogy egy családnak az élete az a családnak a magánügye, az nem tartozik a világra.”¹⁵ Ezen felül az épületek archaikusságát, hagyományosságát és szépségét emelték ki.

Az épületek műemlékké nyilvánítása a telek vételét követő években ment végbe, a házak nagyobb átalakítása után. A népi műemléki cím elnyerésének az útja változatos képet mutat. A megkérdezetteknek csak a fele kezdeményezte az épületek védelmét az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőségnél. Ők az épületek (lakóház és gazdasági épület egyaránt) hatékonyabb megőrzése mellett az anyagi juttatások reményében terjesztették fel az épületeket a Műemlékvédelmi Felügyelőséghez. A tulajdonosok másik fele azonban külön nem foglalkozott az épületek műemlékké nyilvánításával. Többeket az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség szólította fel az épületek védelmével kapcsolatban. Az épületek műemléki státuszát változatos módon élik meg. Egyfelől kötöttségnek érzik, hiszen semmiféle nagyobb átalakítását sem végezhetnek a Felügyelőség engedélye nélkül, ezzel behatárolták az épületek kihasználásának a lehetőségét. Másfelől a státusz előnyökkel is jár, számos pályázat és program segíti a tulajdonosokat az ingatlanok hatékony megóvása érdekében. Nagy szerepet játszik ebben a helyi önkormányzat is. Sokukban megjelent a törekvés arra, hogy ezeket az épületeket a lehető legjobb módon tudják megőrizni.

A népi műemlékeket a családok túlnyomó többsége nyaralóként használja. Egyetlen személy választotta a nyugdíjba vonulása után állandó lakhelyeként az ingatlant. Az esetek nagy részében a lakóházak „másodlagos otthonként” funkcionálnak. A teleken töltött idő leginkább a nyári hónapokra korlátozódik, hiszen a házak adottságaiból kifolyólag ezekben a hónapokban a legkomfortosabb az ittlét. A házak belső tereit a legtöbben nem érzik komfortosnak, így a telek legkitüntetettebb része az udvar. „Nyaraló. Télen bár fűthető, de nem igazán használjuk. Imádom a házat, de igazából akkor jó, amikor a kertbe tudunk lenni. Ha huzamosabb ideig bent kell lenünk, az nem annyira jó, mert kicsik az ablakok. Kicsit sötét. Nem annyira komfortos.”¹⁶ Egy család az év minden hónapjában használja sukorói ingatlanját. Esetükben kétlakóság tapasztalható. Népi műemléki házuk jóval felszereltebb a többihez képest.

12 (M. G. 2019.)

13 (M. L. 2019.)

14 (S. M. 2018.)

15 (M. L. 2019.)

16 (M.G. 2019.)

Az interjúmból kiderült, hogy a vásárlás időpontjától számított első 20 évben a használatok intenzitása jóval nagyobb volt. Közrejátszik, hogy életkorukból adódóan nehezebben tudják látogatni a telkeket. A közvetlen leszármazottak nem, vagy csak ritkán mutatnak érdeklődést a család tulajdonában lévő műemlékek iránt. Gyakori volt, hogy az itt töltött első évtizedekben a sukorói nyaralók szolgálták a naptári és családi ünnepek színtereként. *„Inkább nyaralóként használjuk, régebben használtuk téli időben is. Volt, hogy itt karácsonyoztunk. Most már nem, az unokákat nem érdekli.”*¹⁷

A telekvásárlások egyik okaként megemlített családi és ismeretségi kapcsolatok erősen befolyásolják a tulajdonosok és a település állandó lakosainak kapcsolatát. A telkek másodlagos használata és az egymás között meglévő családi és baráti viszonyok miatt nem vagy csak kevésbé igénylik a helyi lakosok közelségét. A Sukorón kialakított ismertségük leginkább a közvetlen szomszédokig terjed ki, de néhány esetben a szomszédos ingatlanokat is hozzájuk hasonlóan időszakosan használják tulajdonosaik. A népi műemlékeket használók többsége nem érzi magát helyi lakosnak, és a településen élők sem fogadták be őket. A helyiek legtöbbször egyáltalán nem ismeri az épületeket csak másodlagosan használókat. Leginkább ez vezethet ahhoz az érzésükhöz, hogy úgy érzik, a tulajdonosok semmit sem tesznek a faluért, csak használják azt. A kevés emberi kapcsolat miatt nem tartják őket nyitottnak a faluban élők felé. A konfliktusok legtöbbször a település eltérő használatából adódik. Egyikük állandó lakosa lett a falunak, így ő nagymértékben kiveszi a részét a község életéből. Helyi lakosnak vallja magát és őt a lakók is teljeséggel befogadták. Érdekes, hogy a tulajdonosok kialakították Sukorón belül is a saját ismeretségi és baráti körüket, ezzel még komfortosabbá téve az időszakos itt létüket. Fontos kiemelni, hogy a telkeket, csak másodlagosan használókat negatívan éri a helyiek modernizálódása, mely elsősorban az építészetben jelenik meg.

A falu vezetősége a mai napig nagy hangsúlyt fektet Sukoró falusi jellegének megtartására. 2017-ben az önkormányzat *Sukoró településképi arcu-
lati kézikönyvet* jelentetett meg, melyben ajánlást nyújt a településen építkezők számára. (MÓRÉ-
VECZÁN–CSIKY 2017) Ezek az ajánlások teljeséggel arra irányulnak, hogy a település képe minél inkább megőrizze a falusi jelleget. A kézikönyv követendő példaként a népi műemlékeket említi meg. A népi műemlékek emellett a falun belül az egyik legfontosabb turisztikai látványosságot is biztosítják. A turisztikai célt bizonyítja a falu magjában kihelyezett turistatábla, mely képekkel ellátott térképen mutatja a házak elhelyezkedését, valamint ezek a település weboldalán is külön menüpontban szerepelnek.¹⁸ Ezen kívül Sukoró vezetősége a népi műemlékké nyilvánított épületekre ezüstszínű „műemlék” feliratú táblákat helyezett ki, ezzel segítve az ide látogatók tájékozódását.

Turistatábla a népi műemlékek elhelyezkedéséről. Fejér megye, Sukoró 2020

17 (I.G. 2018.)

18 <https://www.sukoro.hu/latnivalok-muemlekek> (Hozzáférés: 2021. március 11.)

Teljeséggel világos, hogy a népi műemlékek egyszerre több funkciót is betöltenek. A tulajdonosok és családjaik szempontjából az állandó lakhely, nyaraló, esetleg hétvégi ház szerepét tölti be. A törzsgyökeres sukoróiak számára a lokális, közösségi értéket, a gyökerekhez való kötődést jelenti. Harmadrészt pedig turisztikai célokat is szolgálnak.

A sukorói népi műemlékek építészeti vizsgálata

Az épületek mindegyike a 19. században épült, legtöbbször a század végén. A lakóházak többsége fésűs vagy utcavonalas beépítésűek. A lakóépületek mindegyike földszintes, vályog falazatú, és a táji adottságoknak megfelelően nádfedeles nyeregetetős. Nagy része az udvar felé csüngő ereszes. Lukács László a Mezőföld építészetről írt tanulmányában általános tetőformaként a nyeregetetőt nevezi meg, ez Sukoró népi műemlékeinél sincsen másként. (LUKÁCS 1982, 133-134) A telken az épületek a legtöbb esetben soros elrendezésben követik egymást, ez csak néhány gazdasági épület elhelyezkedésében mutat változást. Az általában hármas vagy esetenként négyes beosztású lakóépületekhez a lakóházak folytatásaként alacsonyabb belmagasságú istállók és ólak csatlakoznak, amiket általában később építették a lakóegységekhez. A lakóházba a konyhából nyíló egyetlen bejárati ajtón lehet bemenni. Az utca felőli homlokzaton egy, vagy két kisebb ablak látható középtájon. Az általam vizsgált sukorói népi műemlékek a Néprijai házhoz hasonlóan nyitott kéményesek voltak, és a ház valamennyi tüzelőberendezése ehhez kapcsolódott.

Öt telken a gazdasági épületek is műemléki státusszal rendelkeznek: ezek kocsiszínek vagy istállók. A műemléki státusszal rendelkező gazdasági épületek mellett azonban találunk olyan pincéket, istállókat is, amelyek nem rendelkeznek műemléki védelemmel.

A telkek azon részei, amik a külvilág számára is láthatóak, reprezentációs tereként szolgálnak. Az első ilyen reprezentációs felület a kerítés. A tulajdonosok zöme az eredetihez hasonló kerítéseket részesítette előnyben, így az alacsony, hézagossabb léckerítéseket. Ennek köszönhetően az egész udvar belátható. Néhányan azonban teljesen elzárkóznak a külvilágtól, ők a zárt, deszkázott magas kerítéseket választották. Az általánosabb mégis az alacsony fakerítés, ez is bizonyítja, hogy többségük büszkén mutatja a külvilág felé a portáját.

A tulajdonosok számára az udvar a telek legfrekvenciáltabb helyszíne. A nyári itt-tartózkodásuk alatt életük legnagyobb részét az udvaron töltik, ezért kiemelt hangsúlyt fektetnek az udvar esztétikájára. Az udvar nemcsak a használatnak, hanem a kifelé történő reprezentációnak is az elsődleges tere. Az utcafronttól szépen rendezett udvart és virágoskerteket láthatunk. Az udvarok fontos elemei a kinti kiülők és a kialakított teraszok. Mivel a ház lakói leggyakrabban itt tartózkodnak, ezek praktikusak, kényelmesek és esztétikusak. Legtöbbször a színeket vagy a nyári konyhákat alakították át fedett kinti teraszokká. A kialakítások során elsősorban a panorámához igazodtak. A telkeken nagy hangsúlyt fektettek a természetközelségre, ezáltal sok gyümölcsfát, dísznövényt és virágot ültettek. Jóval több a növényzet az udvaraikban, mint az állandó lakosokéban. Ez is jól szemlélteti, hogy mivel a fővárosi otthonaikban erre csak korlátozottan van lehetőségük, így a másodlagos otthonukban teremtik meg ezt a környezetet.

Népi műemléki ingatlan udvara.
Fejér megye, Sukoró 2020

Kültéri terasszá átalakított kocsizín. Fejér megye,
Sukoró 2018

Népi műemlék falazata használati eszközökkel díszítve. Fejér megye, Sukoró 2018

A legnagyobb reprezentációs teret a lakóházak azon felületei nyújtják, melyek az utcafrontról jól láthatóak. Ezek a falak régi használati tárgyakkal és kerámiákkal díszítettek. A tulajdonosok, így próbálják meg kifejezni hagyományörző szándékukat a külvilág és a településen élők felé.

A lakóépületek belső tereinek vizsgálata során elsősorban arra fókuszáltam, hogy a népi műemlékek tulajdonosai az eltérő életmódból és társadalmi helyzetbeli különbségekből adódóan, hogyan tudták maguk számára élhetővé tenni az épületeket. A parasztházak adta körülmények ugyanis szinte egészében szemben állnak az általuk megszokott városi lakásokkal, és ebből kifolyólag az életmódjukkal is.

Általánosan megállapítható, hogy az összes lakóépület esetében a falakat fehérre festették, a gerendázatot mindig szabadon hagyták, nem fedték el lambériával vagy egyéb anyagokkal. A fehér szín és a fa dominanciája tükrözi a ház eredeti valójának megtartását, valamint praktikus is. A gerendázat szabadon hagyásával a céljuk a számukra alacsony belmagasság megnövelése volt. Az eredeti földpadlózatokat fapadlózatra cserélték, ez alól egyedül a fürdőszoba képez kivételt, hiszen ott a kőpadlózatot részesítették előnyben. Jellemző, hogy a padlózatoknál is törekedtek a természetes anyagok használatára.

Az épületben meg kellett oldani a fűtést, sőt néhány esetben a víz és gáz bekötését is. A ház eredeti kályháit és kemencéit ritkán ugyan, de a mai napig használják. Ezek mellett azonban külön gázkonvektorok és radiátorok segítik a ház felfűtését. Bár az eredeti berendezéseket fontosnak tartják megőrizni, mégsem hagyatkoznak kizárólag ezekre.

Az ingatlanok mindegyikébe bekötésre került az internet és a televízió. Azonban a televízió parabolaantennáját úgy helyezték el az épületek külső felületén, hogy azok a legkevésbé legyenek láthatóak. Az antenna elrejtése is az épületek hagyományos külső képének a megtartását célozza, miközben igényük van a sukorói ingatlanjukban is az otthoni komfort és szórakozási lehetőségek megteremtésére.

A lakóépületek ajtóit és ablakait a legtöbbször próbálták megőrizni, ahol ez nem valósulhatott meg, ott az eredeti ajtók és ablakok alapján rekonstruálták azokat.

A lakóház egészére igaz a praktikus térhasználat, hiszen a kisebb terekbe való minél több funkció és tárgyak belesűritését tapasztalhatjuk. Ennek elsődleges oka, hogy a lakóépület teljesen más életmódot követelne meg a tulajdonosoktól, mint amihez ők az otthoni, fővárosi közegükben szoktak. A két életmód találkozásából adódóan a parasztház eredeti funkciói átalakultak.

Funkcióváltáson ment keresztül a lakóház első egysége, a szoba is, mely legtöbbször nappaliként használatos. A nappali jól megszokott térforma a fővárosi lakásokban, így ezt a sukorói ingatlanjukban is a legtöbb esetben kialakították. Ez elsősorban a család közösségi színtere. Itt kerül sor a társas kapcsolatokra, valamint a vendégek fogadására. A lakóegység legkitüntetettebb egysége. A „nappali” berendezése a család és az egyén ízlését tükrözi. Éppen ezért nem lehet a tér kihasználtságával kapcsolatban általános érvényű megállapításokat tenni. Néhány bútor azonban minden népi műemlék „nappalijában” megtalálható: ilyen a kanapé, kávézóasztal, fotelek, székek, könyves szekrények,

és legtöbbször a televízió is. Sok esetben a „nappalik” egyik sarkában dolgozó sarkokat is kialakítottak. A hagyományos centrális berendezkedést követi, hogy a kisasztal általában a szoba közepén található, körülötte a kanapé, a fotelek és a székek. A szekrényeket a szobában úgy helyezték el, hogy a lehető legkevésbé takarják el a kis ablakokon beáramló fényt. Az épületek legnagyobb negatívumaként a kicsi ablakok miatt a belsejének kevés fényellátottságát emelték ki, így a nappali esetében is törekedtek a tér leghatékonyabb kivilágítására. Társadalmi helyzetükből és városi életmódjukból kifolyólag elsősorban a polgári bútorokat részesítették előnybe. A polgári lakásbelsőket néhány népi bútorral teszik színesebbé. Ezek esetében is leginkább az egyéni ízlést részesítik előnyben, így ezek egyáltalán nem illeszkednek bele a tájjellegbe.

Népi műemlék tiszta szobája
biedermeier bútorokkal felszerelve.
Fejér megye, Sukoró 2019

Falban kialakított könyvespolc.
Fejér megye, Sukoró 2019

Népi műemléki lakóház folytatásaként megjelenő
istálló szobává átalakítva. Fejér megye, Sukoró 2020

A konyhát szinte minden esetben az eredeti funkciójában hagyták meg. A konyhánál láthatjuk legtisztábban a modern és az archaikus berendezések együttélését. Itt ugyanis az eredeti főző- és sütőberendezések mellett megjelennek a ma használatos villany- és gáztűzhelyek is. Előbbiek csak díszként vagy tároló felületként funkcionálnak. A mai kor igényeinek megfelelően helyet kapott a hűtőszekrény, a mikrohullámú sütő és néhány helyen a mosogatógép is. A kicsi tér miatt a konyhában a tárolást a beépített szekrények segítik. A konyhákat leginkább a túlzúsúfoltság jellemzi. A térnek a kihasználtságát mutatja, hogy legtöbbször az előtérben kapott helyet az étkezőasztal, a belső térben pedig maga a konyha. Gyakorlatilag a teret két részre oszthatjuk: a pitvarban az étkező került kialakításra, míg a konyha megőrizte eredeti funkcióját. A konyhákban a legszembetűnőbb a népi használati tárgyakkal történő díszítés. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a legtöbb birtokukban lévő dísz tárgy korábban konyhai használati eszköz volt, így díszként is ebbe a térbe kerültek.

Népi műemléki lakóház konyhája. Fejér megye, Sukoró 2018

Népi műemlék modern konyhája. Fejér megye, Sukoró 2019

A lakóház következő egysége a második szoba, mely megtartotta eredeti funkcióját. Felszereltségükben leginkább a polgári és a mai modern áruházi bútorok jelennek meg. A szoba a legkevésbé díszített, itt a hangsúly az egyének kényelmén van.

A legnagyobb átalakítás a kamra esetében tapasztalható. Itt került kialakításra a fürdőszoba. A fürdőszoba követelte meg a legnagyobb átépítést. A telekvételt követően, még a műemléki státusz elnyerése előtt került sor erre. A kicsi tér miatt az eddiginél jóval inkább előtérbe került a praktikus térhasználat. Felszereltségét tekintve a toalett, kézmosó, kisebb fürdőkád vagy pedig legtöbbször zuhanyzós kabin tartozik hozzá. Mosógép csak azoknál a családoknál található meg, akik vagy állandó-lakhelyként, vagy egész évben használják az épületet.

Népi műemlék kamrája fürdőszobává átalakítva. Fejér megye, Sukoró 2019

A lakóegységeket gazdasági épületek követik. Ezeket a családok nagy részénél gyerekszobákká alakították át, ahogy azt otthoni közegükben megszokhatták.

Fejér megye műemlék jegyzéke alapján a sukorói népi műemlékek között öt gazdasági épület is felelhető. (HARIS–SOMORJAY 2008) Két telken egy-egy népi műemlékké nyilvánított istálló található, ezek ma tároló helyiségek. Két család rendelkezik műemléki státuszt elnyert színnel. Ezek kihasználása leginkább a kinti kényelmet szolgálja, bennük kültéri kiülőt alakítottak ki.

Összefoglalás

Kutatásom bizonyítja, hogy Sukorón egy mai napig tartó dezurbanizációs folyamat megy végbe elsősorban a főváros irányából. Tanulmányom során ennek a folyamatnak az első szakaszát vizsgáltam, mely az 1970-90-es évek között, a második otthonok vásárlásával kezdődött meg. A rendszerváltást követően a családok már állandólakóhelyüknek választják a települést.¹⁹ A vásárlás szándéka megváltozott ugyan, de a motivációk jelenleg is megmaradtak.

A település társadalmi szerkezete rétegzett képet mutat. A helyiek (tősgyökeres és később betelepülő, de állandó lakosok) mellett a telkeket csak másodlagosan birtoklók is megjelennek. Közöttük kapcsolat csak ritkán alakul ki, így a telkeket csak nyaralóként használók kialakították a saját ismeretségi hálójukat a településen. A helyiek és a bebírók nehéz kapcsolatteremtése elsősorban Sukoró eltérő használatából adódik.

A népi műemléki épületek helyzete is összetett a falu szempontjából. Rétegzett funkciójukból adódóan egyszerre töltenek be állandó, vagy szezonális lakóhelyet a tulajdonosok számára. A falu szempontjából, pedig elsődleges turisztikai látványosságot nyújtanak.

A népi műemlékek használata a tulajdonosok eltérő társadalmi és életmódbeli különbségéből kifolyólag sok változtatást kívánt meg az épületekkel kapcsolatban. A változtatásoknál kettőséget tapasztalhatunk. Míg a telek és az épületek külső, látható része reprezentációs teret nyújt a tulajdonosoknak, addig a belső terekbe már csak az egyéni ízlés és a megszokott komfort kialakítása vált mérvadóvá. Ebből egyértelműen látszik a motiváció: ők is törekednek arra, hogy épületeik minél inkább Sukoró turisztikai látványosságává váljanak.

19 Sukoró jelenleg megközelítőleg 1600 hektáron terül el, a lakónépesség száma körülbelül 1700 fő, a lakóépületek száma 630. (KSH. 2019. Magyarország helységnévtára. Sukoró URL: http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=14951) (Hozzáférés: 2021. március 11.)

A településen az elmúlt évtizedekben, az 1980-as évektől folyamatos népesség növekedést tapasztalhatunk. A Központi Statisztikai Hivatal 2010-es felmérésében lejegyzett 1212 főhöz képest mára körülbelül 500 fővel növekedett a lakónépesség száma. (KSH. 2010. Magyarország helységnévtára. Sukoró URL: http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=14951) (Hozzáférés: 2021. március 11.)

Irodalomjegyzék

- BÓDI J. 2002: Kövek és képzetek. Az építészet szimbolikus funkciói a Káli-medencében. In: Fejős Zoltán-Szijasztó Zsolt (szerk.): Egy tér alakváltozásai, Tabula könyvek 4. 22-40.
- FEJŐS Z.-SZIJASZTÓ Zs. 2002: Egy tér alakváltozásai, Esettanulmányok a Káli-medencéből. Budapest.
- FURU Á. 2017: Építészeti örökség, értékvédelem, közösségépítés Torockón. Korunk. 28. évf. 11. sz. november. 21-30.
- FÜZES E. 1997: A népi építészeti emlékek védelme. In: Balassa Iván (Főszerk.): Magyar néprajz nyolc kötetben, Anyagi kultúra 3. Életmód.309-327. Budapest
- HARLOV M. 2016: Műemlékvédelem, kapocs a világgal. In: Múltunk 2016.4, Nyitottság és zártság dilemmái az 1970-es években.
- HARIS A.-SOMORJAY S. 2008: Magyarország műemlékjegyzéke Fejér megye. Budapest.
- LUKÁCS L. 1982: Tűzhelyek a mezőföldi házban. In: Balassa Iván- Ujváry Zoltán (szerk.) Néprajzi tanulmányok. 133-159. Debrecen.
- LUKÁCS L. 2017: A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében. Székesfehérvár.
- MENDELE F. 1983: Népi építészeti emlékek védelme. In: Dr. Császár László (szerk.) A műemlékvédelem Magyarországon. Budapest.
- MEZŐS T. 2001: Műemlékvédelem, Jegyzet és ábraanyag a BME Építészeti Kar IV. éves nappali tagozatos hallgatói számára. Budapest.
- MÓD L. 2007: „Kihaló faluból- üdülőfalú” Gazdasági- társadalmi változások egy déldunántúli kistélepülésen (1970-2005). In: Szarvas Zsuzsa (szerk.) Documentatio Ethnographica 22. Migráció és Turizmus, Migrációs folyamatok hatása a helyi társadalmak változásaira a mai Magyarországon. 111-143. Budapest.
- MÓRÉ L.-VEZSÁN Z.-CSIKY J. 2017: Sukoró településképi arculati kézikönyv. Sukoró.
- SCHLEICHER V. 2011: Helyek és színek. A Balaton- parti települések identitáskeresése a turizmus szolgálatában. In: Fejős Zoltán (szerk.): Színre vitt helye, Tabula könyvek 11. 100-111. Budapest.
- SISA B. 2014: Tihany műemlék jelentőségű terület. In: Sisa Béla (szerk.): Népi műemlékek a Balaton körül. 18-27. Budapest.
- SONKOLY G. 2016: Bolyhos tájaink A kulturális örökség történeti értelmezései. Budapest.

TÖRŐ B. 2012: Második otthonok a Balaton partján. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. Szeged.

VARGHA L. 1962: A magyar népi építészeti vizsgálatok napjainkban. Ethnographia LXII. 177-205.

VARGHA L.-CSEH I.-TÓTH J. 1960: Népi és ipari műemlékek védelme. In: Dercsényi Dezső, Entz Géza, Gergő László, Gólya József, Párkányi Mihály (szerk.): Magyar Műemlékvédelem (1949-1959) Országos Műemlék Felügyelőség kiadványi.

Egyéb források:

Dezurbanizáció fogalma: URL: <http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/ch03s06.html#d6e1443> (Hozzáférés: 2021. március 11.)

Fejér Megyei Hírlap XXIII. évfolyam, 257. Sz. 1967. október 31.

Fejér Megyei Hírlap XXVII. évfolyam 275. Sz. 1971. november 21.

Fejér Megyei Hírlap XLIV. évfolyam 163. Sz. 1988. július 9.

KSH. Magyarország helységnévtára Sukoró: URL.: http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=14951 (Hozzáférés: 2021. március 11.)

MAGYAR KÖZLÖNY. 2018. évi 52. sz. 2854-2922.

Sukoró település hivatalos weboldala. URL: <https://www.sukoro.hu/https://www.sukoro.hu/latnivalokmuemlekekhttps://www.sukoro.hu/sukoroi-hagyomanyorzo-egyesulet-2> (Hozzáférés: 2021. március 11.)

A hónap műtárgya 2020

Propaganda kerámiák az I. világháborúból

Kronászt Margit
Intercisa Múzeum
2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kronaszt.margit@gmail.com

2020. január hónap műtárgyának három tárgyat választottam, melyek mind jellegüket tekintve, de legfőképpen a történelmi korszakot nézve, melynek tanúi, szorosan összefüggnek egymással. A három apró tárgy – két korsó és egy csésze – az I. világháború propagandagépezetének működéséről tanúskodik.

A 2014.18.1.-es leltári számot viselő korsó kisméretű, kétfülű porcelánkorsó. Rajta babér- és cserfakoszorúval övezve IV. Károly király portréja látható. A korsó szája virágot formáz, a fülek szépen kidolgozottak, pereme egy helyen lepattant. A tárgy magassága 10 cm.

A 2014. 19.1.-es leltári számot viselő korsó hasonlatos az előzőhöz, azonban ezen a babér- és cserfakoszorúk között II. Vilmos és I. Ferenc József császárok láthatók. A korsó felirata a következő: *Einigkeit macht stark.*, azaz *Az egység erőssé tesz.* A korsó ép állapotban van, magassága 10 cm.

A 2014. 20. 1.-es leltári számot viselő csésze szintén porcelánból készült, felülete bordázott, kagylóhéjra hasonlít. Négy lábon áll, elején négyzet alakú keretben II. Vilmos és I. Ferenc József császárok portréi, valamint a portrék alatt az alábbi évszám látható: 1914/16. A csésze magassága 6,7 cm, legnagyobb szélessége 6*9 cm, állapota ép.

A bemutatott tárgyak 2012-ben kerültek az intézmény Történeti Gyűjteményének tulajdonába, egy nagyobb ajándékegység részeként, melyben a porcelánokon kívül megtalálhatók még a XIX. és a XX. századból származó különféle fegyverek, valamint egy imakönyv is.

De mi is ezeknek az apró porcelántárgyaknak a jelentősége és hogyan kapcsolódnak az I. világháború eseményeihez?

1914-ben, az I. világháború kitörésével beköszöntött az emberek életébe a „véres” huszadik század, mely átalakította az európai kontinenst úgy, mint a világot, ráadásul ebben a háborúban kapott először hangsúlyos szerepet a propaganda. Ez a háború mérőben más volt, mint amihez az Osztrák-Magyar Monarchia korábban „hozzászokott”. A Monarchia ekkorra már több évtizede nem viselt háborút, csak messziről szemlélte a felmerülő fegyveres konfliktusokat. Így, noha az első hadüzenet a Monarchiától ér-

kezett Szerbia irányába, a frontra vonuló katonák mégsem voltak tisztában azzal, hogy mi várja őket a frontokon és könnyen tették magukévá II. Vilmos császár elhíresült szavait: *Mire a falevelek lehullanak, győztes katonáim itthon lesznek.* A háború kitörésekor a katonák még lelkesen vonultak ki a frontra, azonban a kezdeti lelkesedés hamar alábbhagyott. A lelkesedés csökkenésével került egyre inkább előtérbe a propaganda és reklám, azonban csak lassan épült ki a propagandagépezet.

Szerepet kapott a tömegkommunikáció – melynek a háborút megelőzően főként a kereskedelemben volt jelentősége – plakátok, sajtófotók, képeslapok, mozgóképek formájában. A háború az irodalmat és a zenei életet sem kerülte el – nem is kerülhette el. Ismert szerzők álltak haditudósítóknak. Háborús tematikájú antológiák jelentek meg, a fronton harcolók közül számos katona írni kezdett, sőt a *Tolnai Világlapja* többek között rajz- és fényképpályázatot is hirdetett számukra.

A propaganda eleinte a harctereket érintette, azonban a hangsúly idővel áttevéődött a háttérre, nagy jelentőséget tulajdonítottak a vizualitás erejének. A propaganda irányítása ekkor még nem központi szinten zajlott, hanem több helyről irányították. A polgárok találkozhattak vele a közterületeken, de saját otthonaikban is. Kevésbé direkt módon szintén hatni lehetett a lakosságra. *A belföldre irányuló propaganda célja [...] a háborúból fokozatosan kiábránduló tömegek lelkesedésének ébrentartása volt. Olyan tárgyak kaptak propagandisztikus szerepet [...] amik soha korábban. A propaganda-gépezet néhány tárgy készítését állami monopóliummá tette, de rendelkezett bizonyos jelszavak és színek használatáról is. Az ilyen tárgyak „születéséről” azután a sajtó rendre beszámolt, felhívásokban és hirdetésekben buzdítva a megvásárlásukra. Minden ilyen portéka beszerzése hazafias tettnek és a veendő háborús elkötelezettségéről tett tanúbizonyságnak számított.* (BÖDÖK)

A tömegkommunikáció mellett elmondható, hogy Magyarországon virágzott a szövetséges uralkodók kultusza: gyakorlatban ez abban nyilvánult meg, hogy az uralkodók és vezetők portréi felkerültek a legkülönbözőbb használati tárgyakra (dész- és mindennapi használati tárgyak, szőttesek, gyerekjátékok, óraláncok, fülbevalók, mandzsettagombok, stb.). Az uralkodók testesítették meg a változatlanítást, a dinasztia dicsőségét és örök voltát jelképezték, de utaltak a háború előtti békeidőkre, amit a tárgyakkal – ha csak rövid időre is – de vissza lehetett csempészni az otthonokba.

A használati és dísz tárgyak egyaránt készülhettek porcelánból, üvegből, fémből vagy kerámiából. Több gyár is berendezkedett háborús propagandadísz tárgyak gyártására. Ilyen volt pl. Arthur Krupp berndorfi gyára, amely poharakat gyártott a hősök tiszteletére, melyekre olykor rágravírozták az uralkodók aláírását. Magyarországon ezeket a poharakat 1915-ben a Hadsegélyező Hivatal kezdte árusítani. Az Uránia Országos Nővédő Egyesület porcelánjain a Szűzanyát körülvevő árva gyerekek láthatók, megvásárlásuk nagy népszerűségnek örvendett. Ennek ellenére a legtöbb porcelán jelöletlen tucatáru volt, esetleg a porcelángyár jegyét viselték. A már fentebb is említett portrék az országok címereivel és zászlóival a megszokott díszítéshez tartoztak. Gyakori a német, ritkább a magyar nyelvű felirat. Az uralkodók mellett hadvezérek képei szintén előfordultak: Frigyes főherceg, Paul Hindenburg német és Conrad von Hötzendorf osztrák tábornokok. Noha eleinte nagy kereslet mutatkozott ezek iránt a tárgyak iránt, 1917-ben a gyártók nyersanyag hiánnyal szembesültek, 1918-ban pedig már azzal, hogy az érdeklődés is alábbhagyott.

Irodalom:

BÖDŐK G.: Propaganda a háború jegyében – Első világháborús kiállítás nyílt az Országos Széchényi Könyvtárban. (http://ujnautilus.info/propaganda-a-haboru-jegyeben-első-világháborus-kiállítás-nyílt-az-országos-szechenyi-könyvtárban?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201912, hozzáférés: 2021. május 14.)

KARÁCSONY Zs.: Az ismeretlen ismerős. A propaganda médiumai a Nagy Háborúban. Helikon. XXVIII. évfolyam, 2017. 11. (721.) szám (<https://www.helikon.ro/az-ismeretlen-ismeros-a-propaganda-mediumai-a-nagy-haboruban/>, hozzáférés: 2021. május 14.)

S. NAGY A.-SPEKÁL J.: Gulyáságyú és rohamsisak. A nagy háború gyomornézetből. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. Budapest, 2016.

Propaganda az első világháborúban – kiállítás. (<http://www.oszk.hu/kiállítások/propaganda-az-első-világháboruban-%E2%80%93-kiállítás>, hozzáférés: 2021. május 14.)

Balsamariumok Dunaújvárosból

Buza Andrea
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
buzaandrea@gmail.com

Az Intercisa Múzeum állandó kiállításának római kori részében két ember alakú bronzedény található.

A nagyobbik, 15 cm magas darab (leltári szám: 55.26.1) 1952-ben vásárlás útján került a múzeumba, előkerülési helye Dunaújváros-Öreghegy. Az edény egy negroid típusú ifjút ábrázol. Plasztikusan kidolgozott teste meztelen, nyakában sodrott nyakperecen bulla látható. Karjait az edény teljes hosszában ábrázolták. Haja több sorban, függőleges csavart tincsekbe rendezett, a fej elülső oldalán, a homlokrészen három, a hátulsón öt sor látható, melyek a homlok és a nyak nagy részét is eltakarják. A fej két oldalán található az edény két fogója, ezek indítása a fejen található, levél alakú. Ehhez kapcsolódik egy négyzetes tag, ami karika alakú fülbe csatlakozik. A kerek fedőlap hiányzik, csak a zsáner csatlakozórésze van meg. A fedőlaphoz hasonlóan az edény alja sincs meg.

A 8,7 cm magas kisebbik edény (leltári szám: 67.2.51.4) ásatáson került elő az intercisai nagytemető 604., hamvasztásos sírjából. A sírban egyéb tárgyak is voltak: koporsószeg, cipőszegek valamint egy strigilis, azaz olajkaparó. Ez az edény is negroid típusú ifjút ábrázol, talpzata kerek, az ifjút mellől felfelé ábrázolja, teste meztelen, a nyakában sincs semmi. Vállai lekerekítettek, karjait nem ábrázolták külön. Haja ennek is tincsekbe rendezett, de ezek inkább hatszögletűek, a fej hátsó részén három sor látható, a fejtetőn egy, és a homlokrészen is egy. Haja hátul teljesen eltakarja a nyakát, a homlok nagy része azonban szabadon látszik. A tincseket a fejtetőn található kerek fedőlapon is jelezték. Szemeit egykor feltehetően berakással díszítették.

Az ilyen típusú antropomorf edényeknek vannak közös jellemzőik: mindegyik fején zsanérral záródó kerek nyílás, illetve a külön készült fogantyú számára készített akasztók vannak. E közös jellemzőkön kívül jóval több a különbség köztük. Egy részük mellszobor, azonban ezek sem mind azonosak: előfordul a váll indításáig, a mellkas középső részéig illetve a derékig ábrázolt edény is. Tartozhatott hozzájuk talpzat, ahogy ez a kisebbik intercisai edény esetében is látható. A büsztök mellett ismertek fejalakú, a nyaknál végződő edények, de egész alakosak is.

Eltérnek arcvonásaikban és hajviseletükben is. Vannak negroid – núbiai, etióp – vonásúak, de természetesen ezek sem egyformák. Az intercisai szobrok ifjakat ábrázolnak, vannak azonban idősebb, szakállas négerfejek is. Emellett, bár mindegyiknek több sorba rendezett fürtös haja van, ezek is nagy változatosságot mutatnak. A negroidok mellett vannak egyéb ábrázolások is, gyakoribb a Dionüszosz kíséretéből származó alak (satyr), fiatal férfi (Antinous), de vannak egyedi kiképzésűek, isteneket ábrázoló és groteszk alakok is.

Az ilyen edények általános, modern kori elnevezése balsamarium, azonban a formájukra utaló elnevezéssel is illeti őket a külföldi és magyar szakirodalom egyaránt, így hazai publikációkban használt a fejedény elnevezés is. A forma eredete egészen az etruszkokig nyúlik vissza, használatuk tehát hosszú időre tehető, Itáliából mégsem ismertek ilyenek. A Római Birodalom egyéb területén viszont népszerű forma volt, a limes menti tartományokból, főleg a Rajna mentén elég nagy számban kerültek elő. Keltezésük tág határok között mozog, különböző kutatók az 1. és 4. század közötti időszakra helyezik használatukat.

Bár a funkciója a címben is szereplő balsamarium (illatszertartó) elnevezéséből adódóan egyértelmű lehetne, ez még sincs teljesen így. Az itt bemutatott darabok a leltárkönyvben még füstölőedényként szerepelnek. Ez nem véletlen, Radnóti Aladár „A pannóniai római bronzedények” című, 1938-ban megjelent munkájában is még azt írja, hogy formájuk alkalmatlan folyadék vagy kenőcs tárolására, legvalószínűbbnek azt tartja, hogy füstölőedények lehettek, vagy a füstöléshez használt magvakat tárolhatták benne. A füstölőedény funkciónak ellentmond azonban maga az edény formája, a szűk nyílás, illetve izzást tápláló lyukak sincsenek rajta. Egy franciaországi példány esetében arról számoltak be, hogy előkerüléskor illatos szürke por volt benne. Egy másik franciaországi edényben a források szerint állati zsiradék, egy thraciai darabban pedig olívaszerű aromatisztó olaj volt. Ezek alapján feltételezhető balsamarium funkciójuk. Sajnos a korábban feltárt, restaurált példányok esetében az egykori tartalmat igazoló kémiai vizsgálat már nem végezhető el, illetve előfordult az is, hogy bár a frissen feltárt edénynél a vizsgálat megtörtént, az nem vezetett eredményre.

Sírmellékletként gyakran strigilissel együtt kerülnek elő, ahogy ez az intercisai példány esetében is történt, ezek feltételezhetően férfi sírok. Mivel a strigilisek jellegzetes eszközei a fürdőkultúrának, ezért akad olyan kutató, aki olajoscedényként definiálja őket, úgy véelve, hogy alkalmasak voltak folyékony anyag tárolására. Ezzel szemben van olyan nézet, mely szerint az edény alakja nem alkalmas arra, hogy folyékony anyagot tároljanak és szállítsanak benne. Maga a forma kialakítása, a szűk nyílás megnehezíti, hogy a benne lévő anyaghoz a jelenleg ismert módon, pálcikákkal hozzáférjenek, azonban az aljáról a sűrűbb folyadék már kivehető lehetett. A korábban említett egykor zsiradékot, illetve olajat tartalmazó edények bizonyíthatják, hogy ezeket mégis illatszertartókként használták. Plinius Naturalis Historia című művében ír az unguentumok készítési módjáról, fajtáikról. Az unguentum a különböző kozmetikumok, illatszerek, festékek összefoglaló neve. Fiatalságuk megőrzése érdekében nők és férfiak egyaránt használták. Plinius alapján tudható, hogy az unguentumok több összetevőből álltak. Volt egy folyékony, vagy krémes alapanyaguk – ez növényi-, állati- vagy ásványi eredetű egyaránt lehetett –, ehhez adtak szilárd hatóanyagot, mely az illatanyagot is tartalmazta. Volt egy színt adó anyag is bennük, ez lehetett cinóber, vagy valamilyen piros szín előállítására alkalmas gyökér. Végül tartósítóanyagot is tartalmaztak, ez általában só, gyanta vagy mézga volt. Léteztek sűrűbb, kenőcsszerű unguentumok, cseppfolyósak, ezeken kívül por állagú, illetve pasztilla formában elkészített illatszerek és kozmetikumok is lehettek. A tárgyalt edénytípus alkalmas lehetett ezek tárolására, de akár a szőrtelenítésre használt – ez a rómaiaknál a férfiak esetében is elvárt tevékenység volt – gyantadarabokat is tarthatták benne, ebben az esetben a bronzedény a gyanta melegítésére is alkalmas lehetett, mely funkció magyarázatot adhatna a különálló fül és a talpazat meglétére.

Felhasznált irodalom:

BÓZSA, A.: A szépségápolás tárgyi emlékegyháza Pannonia Magyarországra eső részén. Doktori disszertáció. Budapest, 2016. (<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/32398>, hozzáférés: 2019.11.06)

K. PALÁGYI, S.: Emberfej alakú bronzedény Bakonyszentkirályról. (Kitekintéssel a belső-pannoniai darabokra.) A Bronze vessel in the shape of a human head from Bakonyszentkirály (With a survey of pieces from inner Pannonia). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 22 (2002) 57-68.

MARTI, V.: De l'usage des „balsamaries” anthropomorphes en bronze. Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité 108 (1996) 979-1000.

R. FACSÁDY, A.: Antropomorf bronz „balsamarium” Aquincumból. Archaeologiai Értesítő 139 (2014) 157-169.

R. FACSÁDY, A.: „Forma bonum fragile est...” Szépitkezés a római korban. Budapest, 2013.

RADNÓTI, A.: A pannoniai római bronzedények. DissPan. Ser. II. No. 6.

SZABÓ, K.: Balsamaries en bronze provenant de la Pannonie. Alba Regia 21 (1984) 99-113.

Venust ábrázoló csont hajtúk Intercisából

Buza Andrea
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
buzaandrea@gmail.com

1972 augusztusában Dunaújvárosban, az egykori Intercisa polgári településrészén végzett feltáráson két, Venust ábrázoló hajtú került elő, melyek jelenleg az Intercisa Múzeum állandó kiállításában láthatók.

Az egyik csontból készült hajtú 9,3 cm hosszú. A tőrész kissé tömzsi, teteje szögletes tagban végződik, ezen áll Venus istennő, aki 2,27 cm magas. Venus meztelen, bal karjával keblét fedi, jobb kezével elől redőző ruháját tartja, mely lábát és szemérmét eltakarja, tomporát azonban teljesen fedetlenül hagyja. Arca kissé kopott, bár látszanak a szemei, orra és szája, de vonalaik elmosódtak. Haja hátul egyenes, nyakát takarja, elől középen elválasztott, szélén hullámos. Nyakában feltehetően gyöngysort ábrázoltak. Leltári száma: 81.77.1.

A másik Venust ábrázoló hajtú szintén csontból készült, ez az istennő-ábrázolás sokkal karcsúbb, mint az előző. A tőrész is vékonyabb, melytől két hornyolással választották el a tetején lévő Venust. Töredékes, az istennő feje és a tű vége hiányzik. Ábrázolása hasonló, mint az előzőnek, ez azonban jobbjával takarja keblét, baljával tartja elől redőző ruháját, hátul meztelen. Felületén mindenütt láthatók a faragás nyomai. Hossza: 7,35 cm, ebből a Venus hossza: 1,1 cm Leltári száma: 81.75.133.

A római kori nők körében a hajtúk viselete általánosnak mondható. Alkalmazták a frizura szétválasztására vagy megtűzésére, összetartására, a hajháló rögzítésére, de ékszerként, illetve értéktárgyként is funkcionáltak. A tűk többféle anyagból készültek, a fémből, leginkább bronzból valamint a csontból készített hajtúk voltak a leggyakoribb-

bak, de készítettek nemesfémből, üvegből, gagátból (egyfajta szénszarmazék), borostyánból, illetve fából is hajtúket, ez utóbbiak azonban – mivel szerves anyagból készültek – nem maradtak fenn nagy számban.

A különböző ábrázolásokon, szobrokon, múmiaportrékon is megfigyelhetők hajtúábrázolások, illetve ezeken a frizuradivat változásával a hajtúk viselésének változása is nyomon követhető. A Flavius–Traianus korszakban, az első század közepén, 2. század elején egy-két, a kontyba oldalról vagy felülről betűzött hajtú volt a divat, ezt követően nem nagyon ábrázoltak hajtúket – nyilván a viselet változása miatt –, majd a 3. századtól több, rövidebb hajtúval tűzték meg a fejtetőn a kontyot.

A megmunkált csontok esetében jelenleg már nehéz megmondani, hogy elkészítésükhöz milyen csontot használtak fel eredetileg, de többféle alapanyag is létezett, Leggyakrabban őz- és szarvasagancsot használtak, ezeknek szinte teljes egésze alkalmas a megmunkálásra és bőven rendelkezésre állt. Feltehetően nem csak a levadászott állatok agancsát használták fel, gyűjtötték az elhullajtott példányokat is. A kiskérődzők lábcsontjai, valamint a nagykerődzők láb- valamint borda- és lapockacsontjai szintén alkalmasak voltak csonttárgyak alapanyagául. Természetesen az elefántcsontot szintén felhasználták, az ebből készült tárgyak azonban jóval drágábbak voltak, azok vásárlását csak egy módosabb réteg engedhette meg magának. Csonttárgyak készülhetnek még szaruból is, ez a római korban azonban nem volt népszerű alapanyag.

A hajtúkon ábrázolt mitológiai alakok közül Venust ábrázolták a leggyakrabban, előképeiket híres Aphrodité szobrokban találjuk meg. Használatuk évszázadokon keresztül nyomon követhető. A 79-ben a Vezúv által elpusztított Pompeiben éppúgy megtalálhatók voltak, mint egy pannoniai 4. század végi szarkofágban. A tükön nem csak egyféleképpen ábrázolják az istennőt, több megjelenése is előfordul. Az intercisai példányok Venus pudica, azaz a szemérmes Venus, ezen belül is a félig felöltözött istennőt ábrázoló csoporthoz sorolhatók, a többihez hasonlóan szintén hellenisztikus előzményekre vezethetők vissza.

Természetesen egy-egy hajtún lévő ábrázolás esetében nem lehet elvárni azt, hogy egy az egyben utánozzák le a mintaképként használt szobrot, a legtöbb csak sematikus ábrázolás. Egy-egy faragvány minősége nem befolyásolta azt, hogy az hol készült. A település nagysága nem volt egyenes arányban a csontfaragványok minőségével, azaz nem a legnagyobb római kori településeken készültek a legszebb darabok. Az auxiliáris (azaz kiegészítő) csapat táborával rendelkező Intercisából sokkal szebb példányok kerültek elő, mint Savariából, amely tartományi közigazgatási székhely volt. Pannonia provincia legszebb faragványai az előbb említett Intercisából és Brigetióból (Szöny) származnak. Ezen a két településen egykor nagyszámban éltek a Római Birodalom keleti provinciáiból származó közösségek. Feltehetően innen érkeztek azok a csontfaragók is, akik szülőföldjük fejlett kézműves hagyományait hozták magukkal, és folytatták új lakóhelyükön is.

Irodalom:

BARTUS, D.: A római kori csontfaragás és a kisművészetek összefüggései. Doktori disszertáció. Budapest, 2007. (https://www.academia.edu/1624155/A_r%C3%B3mai_kori_csontfarag%C3%A1s_%C3%A9s_a_kism%C5%B1v%C3%A9szetek_%C3%B6szszef%C3%BCgg%C3%A9sei_Roman_bone_carving_and_the_minor_arts_, hozzáférés: 2021. június 30.)

R. FACSHÁDY, A.: „Forma bonum fragile est...” Széptézés a római korban. Budapest, 2013.

T. BÍRÓ M.: Pannoniai csontművészet. Budapest, 2000.

Muki, a Vidám Park vasparipája

Nagyné Hodik Mónika
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
hodikmoni@gmail.com

Április hónap műtárgyának most nem egy tárgyat, hanem egy fényképet választottam. A fotón látható vonat nem más, mint Muki, a sztálinvárosi úttörővasút első kis mozdonya. Bár csak néhány évig teljesített szolgálatot, mára legendává vált, a városban szinte mindenki ismeri.

A 285 001 pályaszámú gőzmozdony 1894-ben épült a Berlin-drewitzi Orenstein&-Koppel mozdonygyárban, a gyári megjelöléskor a 67-es gyári számot kapta. A 600 mm nyomtávolságú, eredetileg „B” tengelyelrendezésű szertartályos mozdony önsúlya 5,5 tonna, teljesítménye kb. 20 LE volt. A mozdony pályafutását gróf Almássy Dénes Gyulavár-Gyula közötti kisvasútján kezdte, majd a 20-as években a Magyar Föld Uradalom sarkadi üzemében dolgozott. 1942-ben a Rácz-féle kotróvállalatnál Miskolcon volt megtalálható, 1 pályaszámmal Muki néven. Az Ózdi Kohászati Üzemeknél 1955. februárjában 633 mm nyomtávon 39-es pályaszámon dolgozott, életkora és rossz műszaki állapota miatt üzemen kívül került. Elbontására nem került sor, nem sokkal ezután került Sztálinvárosba.

A sztálinvárosi úttörővasút megépítésnek gondolata először a városi tanács 1957. október 11-én hozott határozatában fogalmazódott meg. A nagyszabású fejlesztések egyik látványosságaként ekkor vetődött fel az úttörővasút megépítésének gondolata. Egy korabeli cikk szerint az ötlet már évekkel azelőtt felmerült, de megvalósítására az akkori zavaros politikai helyzetben nem volt lehetőség.

A sínpár vonalát az Út-, Vasútervező Vállalat (ÚVATERV) tervezte, megépítése viszont már társadalmi összefogáson alapult. A kivitelezésben főleg a helyi munkások és a KISZ-es fiatalok vették ki a részüket, ezenkívül pénzbeli hozzájárulással is segítettek mai szóhasználatnál élve „a projekt” sikerességét, ez volt az első ilyen nagyobb társadalmi munka. A vasút hídját a szovjet haderő műszaki alakulata építette fel. A helyi újság folyamatosan tudósított a történeésekről, 1958. januárjában például arról számoltak be, hogy a város egész fiatalsága részt vesz a munkákban. Ekkor derült ki, hogy a kisvasút kocsijait a Muki névre hallgató gőzmozdony fogja majd húzni. Az Ózdon üzemén kívül helyezett mozdony vásárlás útján került a város tulajdonába. 1958. februárjában a Vasmű mozdonyjavítójába érkezett gőzös „fővizsgát,” szerkocsit és a tengelynyomás csökkentése miatt elől hátul futókereket kapott. A felújítást, újjáalakítást végző ipari tanulók (MTH-s) és a KISZ fiatalok Szputnyik III-nak nevezték el a kis gőzöst.

A Sztálinvárosi Hírlap április 11-én visszafogott lelkesedéssel számolt be a munka megkezdéséről: „Szerdán délután négy órakor a Vidám Park bejáratánál megkezdődött az úttörővasút útvonalának földmunkája. Nem volt ünnepi beszéd, sem egyéb más ünnepi külsőség. Eljöttek a városi pártbizottság munkatársai, a tanácsi apparátus dolgozói, a Vasmű és a vasútállomás és más intézmények dolgozói. Ásót, lapátot, csákányt fogtak a kezükbe, és a kijelölt útszakaszon elkezdték a kisvasút útvonalának ásását. Vidáman, jókedvűen folyt a munka, mindenki úgy érezte, hogy egy kevés társadalmi munkával hozzájárult a gyermekeink örömeire épülő úttörővasút elindításához.” A munkák gyorsan haladtak, hogy aztán három héttel később, május elsején ünnepélyes keretek között át tudják adni a mintegy fél kilométer hosszú szakaszt. Az avatást, melyre május 1-jén került sor, már nagyobb ünnepség vette körül, „...zászlók lengtek, s pirosnyakkendős úttörők díszőrséget álltak a régen várt álom, a szép úttörővasút előtt.” Csanádi György, a közlekedés- és postaügyi miniszter első helyettese az ünnepi beszéd után hivatalosan is átadta a gyerekeknek a vasutat.

A kis mozdony hiányosságai hamar kiderültek: a széntüzelés miatti pernyeszórás káros volt az utasok ruházatára, a vezetőállás alá beépített futókerék a merev vezetés miatt gyakran kisiklott.

Az ünneplés után folytatódtek a munkálatok és megkezdődött a második 1200 méteres szakasz kiépítése. A cél az volt, hogy augusztus 20-ra a kisvasút immár teljes szakaszán közlekedjen, a Vidám Parktól a Duna partja fölött található Ságvári-kilátóig.

A városi tanács 1959 januárjában rendelte meg a MÁVAG Mozdony-és Gépgyártól az akkor már 285 001 pályaszámú mozdony kazáncseréjét, olajtüzelésre való átalakítását és az elhasználódott gépészeti elemek javítását, cseréjét. A kazán olajtüzeléses kivitelben történő átalakítását a MÁVAG a mozdonyfelújítás során nem vállalta, ezért üzem közben a személykocsi mozdony felőli végén a keretre függesztett ponyva védte az utasokat a pernyeszórástól.

Az indulás után egy évvel csatlakozott hozzá az Ezüstvonat, egy bányamoszdonyból átalakított dízelmotoros szerelvény is, mely a nyomtáv bővítés során hasonló sorsra jutott, mint a kis gőzös.

A könnyű építésű pálya a túlzott igénybevétel miatt hamar leromlott állapotba került. A gondot a mozdony kis teljesítménye okozta, mivel az egy személykocsiban kevés utast lehetett szállítani.

A városi tanács 1962. május elsejére az úttörővasút nyomtávját 600 mm-ről 760 mm-re építette át, így Muki a vidámparki végállomás mellett került kiállításra. A parkban ezután már kicsiket és nagyokat Kispiri szállította a maga öt Weizer kocsjával.

A mozdony a vidám parki második kiállítási helyére a 80-as évek másik felében került. 2013 őszén Orosz Csaba alezredes, városi tűzoltóparancsnok kezdeményezésére a kis gőzöst felújították és teljes festés után a park sétányán, a Vasmű úti zöldsávban került kiállításra két 760 mm nyomtávolságú személykocsi és egy alakjelző társaságában.

Nagyné Hodik Mónika

Irodalom:

PAVLETITS P.: Szemelvények a sztálinvárosi úttörővasút történetéből. In: Indóház 2013. március.

Sztálinvárosi Hírlap 1957. nov. 12., 1958. jan. 7., 14., febr. 7., 14., 28., ápr. 11., május 3., jún. 27., júl. 18., 29., aug. 5., 19.

Családfakutatás családi iratokon keresztül

Kronászt Margit
Intercisa Múzeum
2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kronaszt.margit@gmail.com

Az Intercisa Múzeum Történeti Gyűjteményében jelenleg közel 8700 darab leltározott műtárgy található, melynek nagy részét különféle dokumentumok képezik, így cikkemben ezzel a műtárgytípussal foglalkozom.

A típusból nagy számban találhatók levelek, képes levelezőlapok, igazolványok, oklevelek, önéletrajzok és más, Dunapentele történetéhez vagy a város korai éveéhez szorosan kapcsolódó iratok a gyűjteményben. Az iratok segítségével számos dolgot megtudhatunk a városról; nagyobb gyűjteményegység esetében pedig akár egy család mindennapi életéről is, hiszen ezek a dokumentumok jó kiindulási pontjai lehetnek bármilyen kutatásnak, pl. egy családfa elkészítésének.

1929. IV. é. c. végrehajtására előkészítő díjazással
Főjele

Házassági anyakönyvi kivonat.

Fotószám	A házasságkötés helye és ideje (év, hó, nap)	A vitélény		A mélyviszony		A házasságkötési tanúk család- és utóneve	Házasságkötési kijelentések. Aláírások.
		születési családi és utóneve	születési családi és utóneve	születési családi és utóneve	születési családi és utóneve		
		Takács Kalkunda Kalkács néhai Keresztóka Fülöp 4. k. k. k. 1880. júl. 17. Wiedermann Lőrinc Jánosovics	néhai Fülöp Ignác néhai Wiedermann Lőrinc Jánosovics	Babanits Margit Franciska Káptalanok néhai 4. k. k. k. 1884. márc. 14. Franciska László Jánosovics	néhai Babanits Margit Franciska Káptalanok néhai 4. k. k. k. 1884. márc. 14. Franciska László Jánosovics	Jánosovics Jánosovics Jánosovics Jánosovics	Jánosovics Jánosovics Jánosovics Jánosovics

Díjazás hejgyezések. — Kijelentések.

Bizonyítom, hogy ez a kivonat a ...
anyakönyvi ...
1929. márc. 20.
Jánosovics

12. r. sz. 16. sz. minta az A. U. 115. §-hoz. 10. 605. árn. 12. Éltér.

Munkámban erről a segéd tudományról kívánok rövid áttekintést adni, egy gyűjteményegység részletét segítségül hívva, hogy megmutassam, családi iratokból milyen információk nyerhetők ki a kutatáshoz.

A kérdéses gyűjteményegység 2009-ben vásárlás útján került a múzeumba, 168 darab képes levelezőlapot és 9 darab családi iratot számlál (ez az ún. Babanits-Takács hagyaték). A gyűjtemény darabjai 1900 és 1943 között keletkeztek (az iratok az 1920-as évekből származnak, illetve az 1940-es években a zsidótörvények miatt kerültek kiállításra). Találhatók köztük házassági anyakönyvi kivonatok, keresztlevelek, halottlevél, erkölcsi bizonyítvány, községi bizonyítvány, iparigazolvány és nemességi igazolás. Munkámban az első három típusról fogok szólni.

A genealógia rövid története

Genealógiával már az egészen korai időkben is találkozhatunk: elsőként az uralkodó rétegek rögzítették származásukat, mely örökösödési kérdésekben, dinasztikus igények alátámasztásában és a tekintély növelésében jutott döntő szerephez, majd később elterjedt minden rétegben.

A leszármazási táblák őse a rómaiaktól származik: ez az ún. *scala* vagy *stemma*, mely kereszt alakú, középpontjában a bázis személlyel – és már ekkor megjelent a hamisítás is. Más fajta ábrázolást alkalmaztak a germán népek: az emberi test alakját vették mintának, az egyes testrészek feleltek meg az egyes családtagoknak.

A genealógiai gyakorlatba beletartozott az ún. *őspróba* vagy *ősbizonyítás* (annak a bizonyítása, hogy valakinek bizonyos számú törvényes felmenői nemesek voltak-e). Ez eleinte a lovagi tornákon kapott szerepet, később már megkövetelték a polgárjog elnyeréséhez is.

A tudományterület fejlődése a reneszánsz idején indult meg jelentősen; bölcsezők és jogi karokon oktatták. Az első művek a XVI. században jelentek meg latin nyelven. A korban az uralkodó családok, főnemesség és nemesség foglalkozott a család történetével, majd idővel a polgárság is átvette ezt a szokást. Magyar vonatkozásban szintén ez mondható el, pl. az Andrásy, az Esterházy, a Károlyi vagy a Pálffy családok esetében. A kutatás inkább gyakorlati jellegű volt: egyes személyek családon belüli helyzetének áttekintése, ágak egymástól való elkülönítése, családi kapcsolatok vizsgálata. A barokk korban élte fénykorát a fiktív ősök felvonultatása, abból a célból, hogy az egyes család-fákat minél messzebbre lehessen visszavezetni.

A XVII.-XVIII. század fordulójára a genealógia háttérbe szorult, de néhány évtized múlva új lendületet kapott, hála a korban megjelenő számos lexikonnak és életrajzi írásnak, kézikönyvnek. A XVIII. századból kiemelhető Bél Mátyás munkássága, aki felhívások és önálló kutatás segítségével dolgozta fel 22 főnemesi család történetét; de ebben a században jelentek meg az első jezsuita munkák is, melyek írói már nagyobb hangsúlyt fektettek a forráskritikára. 1777-től egyetemi szinten oktatták a genealógiát.

A XIX. század második felében ismét virágzásnak indult a tudományág a századeleji újabb visszaeséshez képest. Létrejött két jelentős heraldikával, azaz címertannal és genealógiával foglalkozó társaság: Berlinben 1869-ben a *Herold* és Bécsben 1870-ben az *Adler*. Megjelentek az első helytörténeti vonatkozású munkák; magyar nemesi családok közül pedig sokan letétbe helyezték családi levéltáraikat 1849 és 1918 között, megteremtve a szervezett kutatás alapjait. Máig jól használható – bár sok pontatlanságot tartalmazó – mű Nagy Iván 13 kötetes 108 ősnemzettséget és 12.000 nemesi családot bemutató munkája (1857 és 1868 között).

1883-ban alakult meg a *Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság*, valamint állandó folyóirata, a *Turul*. A XIX. század végén, valamint a XX. században számos fontos mű jelent meg, egyre elterjedtebb a forráskritika alkalmazása, itthon fénykorát élte az Árpád-ház kutatása és a levéltárba járás. Kempelen Béla a XX. század első felében Nagy Iván munkáját folytatta. Közel 40.000 családról írt, 11 kötetet adott ki 1910 és 1931 között.

122/1902 *Harassági iratok bejegyzés*

HALOTT-LEVÉL.

ÜDVÖT AZ ÚRBAN!

Alulírott szennel hivatalosan bizonyítom miszerint az *(Püspökségi levél)* római-katholika plebánia halottak anyakönyvének III. -ik kötetében, 1889 -ik lapon, 1889. június 6. -ik napjáról következők foglaltaknak:

Születés ideje, hónap, nap	A megholtak			Kora	A betegségnek vagy a halálnak egyéb neve	Részvétel a halálközvetlen szertartásban?	A temetés helye s ideje	A bevezető lelkész neve s hivatala	Észrevétel
	Vesték- és keresztelési s polgári állás a születésnél vagy házasításnál vesték- és keresztelési s polgári állás	Születés- és lakhely, utca s házszám	N e m e						
1889. június 6.	Takács Ignác Wiedermann Mária József római-kath. Kereskedő	Dunavessze	fi	54 év	gyűrűs ömlétegy nem	nem	Június 8.	Gall István plebánus	

Kelt: *Postagon 1902 aug. 27. én*

Spelling Balogh plebánus

Az I. világháború után visszaesett a kutatás és a kiadványkészítés, Horthy Miklós családja került előtérbe. Miután valamelyest az ország magához tért a megrázkódtatásból újra felmerült a kutatás kérdése, művek láttak napvilágot már nemcsak a nemességről, hanem városi polgárságról is. A korszakban megkezdte működését néhány családfakutatással foglalkozó vállalkozás, új szakfolyóirat indult és felismerték a paraszttörténet kutatásának fontosságát.

A II. világháború után a segédtudományok háttérbe szorultak. 1950-ben megszűnt a *Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság*, melynek okai között többek között szerepelt az is, hogy a hangsúly az ekkor háttérbe szorítani kívánt nemességen volt a kutatásban. Ebben az időszakban került be sok egyházi, családi levéltár és töredék a Magyar Országos Levéltárba vagy valamelyik megyei levéltárba. Az ekkoriban készült segédleteket a ma kutatója is használni tudja. Megindultak a magyar középkor- és történeti demográfiai kutatások.

A *Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság* a *Magyar Történeti Társulat* keretein belül 1983-ban kezdte meg újra működését, folyóirata 1992-ben indult újra.

Az utóbbi néhány évtizedben fellendült a családtörténet kutatása, okmánytárak és forráskiadások látnak napvilágot, több régi és nagy sikerű mű megjelent reprint kiadásban, pl. Nagy Iván munkája.

Irodalom:

ARI I.-B. SIPOS G.-KOLLEGA TARSOLY I. (szerk.): Kis füzetben nagy segítség a család kutatáshoz 1-3. Szerk.: Szolnok, Aba Novák Kulturális Központ, 2012-217.

KOLLEGA TARSOLY I.-KOVÁCS E.-PANDULA A.-VITEK G. (szerk.): Genealógia 1-3. Budapest, 2012-2015.

KRONÁSZT M.: Levelek a frontról – Babanits Margit és Takács Kálmán első világháborús képeslapváltása. In: *Az Intercisa Múzeum évkönyve I.* Szerk.: KESZI T. Dunaújváros, 2016. 43-62.

MATUSSNÉ DR. LENDVAI M.: Kiegészítések Dunapentele 20. század eleji történetéhez. A Babanics család. In: *Alba Regia Annales Musei Stephani Regis* 39. Szerk.: DEMETER ZS. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2010. 87-95.

Hímzett falvédő Dunaújvárosból

Debnár Lilla
Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, 1146 Budapest,
Vajdahunyad sétány
debnarlilla@gmail.com

A hímzett, feliratos falvédők széleskörűen elterjedtek szinte az egész Kárpát-medencében, történetük több mint kétszáz éves múltra tekint vissza. A magyar népművészeti textileken nagyon gyakran ellentétes színeket láthatunk, jellemző a kék és a piros szín használata; sárga, a zöld és a lila szín csak később, a 20. század folyamán vált elterjedtté. Jellemzően a felirattal ellátott konyhai falvédők kézzel vagy pirossal vannak kihímezve, ez az egyszerű színvilág az 1800-as évek utolsó harmadát idézi. A múzeum gyűjteményében megtalálhatóak más színekkel, vagy több színnel hímzett darabok is. Egyszerű tárgynak, konyhai idillt megidéző darabnak tűnhet számunkra elsősre ez a falvédő, de valójában figyelemre méltó társadalmi változások lenyomatát hordozza magában.

A falvédők népszerű tárgyának számítanak, egyszerűségük mellett megkapó varázst a mai ember számára abban rejlik, hogy ezek a textilek sokakban erős nosztalgiát képesek ébreszteni. A hétköznapi szemlélők gyakran klasszikus néprajzi tárgynak tartják őket. Ennek ellenére kijelenthetjük, hogy a falvédők sokáig nélkülözték a néprajzkutatók figyelmét egészen a 20. század végéig. Az Intercisa Múzeum néprajzi gyűjteménye az 1950-es években jött létre, a tárgygyűjtés is korszerű szempontok alapján történt.

A falvédők használata a magyarsághoz a német kultúrából került be; elsőként a polgárságnál vált szokássá, hogy az ebédlők falára pirossal és késsel hímzett, feliratos falvédőket helyezzenek el. Ezeknek a tárgyaknak a feliratai jellemzően a magaskultúrából (opera, szépirodalom) merítettek. Ahogyan ez sok más tárgy használatának elterjedésére jellemző, csak ezután terjedt el a falvédők használata is a munkásság és a parasztság körében. A parasztság körében használatos hímzett falvédőkön sokszor valamilyen vallással kapcsolatos szöveg, aranymondás szerepel, feliratuk lehet még olyan szöveg is, amely a készítő és a használók világvépe jellemző (szerelemmel, hűséggel, takarékossgal, szorgalommal, ideálisnak tartott életmóddal kapcsolatos rövid mondások).

Az Intercisa Múzeum néprajzi gyűjteményében őrzött falvédők között egyaránt található profán és vallási vonatkozású darabokat is. Választásunk ezúttal egy konyhai jelenetet bemutató hímzett falvédőre esett. (Leltári szám: 88.73.1.) A műtárgyhoz tartozó nyolcpontos leírókarton szerint a falvédőn hímzés száröltéssel és slingeléses technikával készült. A száröltés a laposöltés egyik változata, ez az öltésfajta alkalmas vonalak, kontúrok hímzésére, a slingelést általában a széleken alkalmazták. A tárgy sarkában felfedezhetőek használatra utaló nyomok, de komolyabb, használatból eredő szennyeződés nem található rajta. Ez a hímzett textildarab kettős funkciót volt hivatott ellátni. Dekorációként szolgált, de mellette a konyha vagy a nyárikonyha falát óvta meg a koszolódástól.

Dunapentelére jellemző volt, hogy az 1920-as évekig minden évszakban a konyhában főztek, de később elterjedt, hogy nyári konyhát építettek az udvaron, a lakóház bejáratával szemben. Nyáron a főzés miatt gyakran túlságosan felmelegedett a konyha, ezt volt hivatott kiküszöbölni a nyárikonyha megépítése és használata. Télen a főzést a lakószobában végezték, a konyhát csak a nagyobb munkálatok elvégzésekor használták, ilyen volt például a disznóölés, a szappanfőzés vagy a gáymosás.

A most bemutatott falvédőn egy takarítási jelenetet láthatunk, a rajta részletgazdagon ábrázolt konyha nem egy paraszti háztartásé, hanem egy modern, városias otthon része. Ez a konyhaábrázolás nem egy hagyományos dunapentelei háztartás konyháját mutatja be. A tárgy jobb oldalán 1930-as évszám látható, és a „D. M.” monogram, amely valószínűleg a készítőé.

A falvédőt a lányok, asszonyok maguknak hímezték ki. Olyan előre gyártott falvédőket is lehetett vásárolni (bár elsősorban nem ezek voltak a legelterjedtebbek), amelyek szegést, kivarrást nem igényeltek. A falvédő elsődleges funkciója az volt, hogy a falat védje a főzés és nyersanyagfeldolgozás közben keletkező szennyeződésektől. Az elkészült, kihímzett tárgy legtöbbször a konyhában kapott helyet, ami kifejezetten női fenségterületnek számított. A funkcionalitás mellett az önkifejezés egyik lehetséges eszközének is tarthatjuk a hímzett falvédőket, amelyek dekorációs célokat is szolgáltak. Nagyon valószínű, hogy olyan szövegekkel ellátott falvédőket hímezték maguknak a nők, amelyekkel ők is azonosulni tudtak: a tárgy a készítő ízlését, meggyőződését és világlátását tükrözte.

A hímzett falvédőn ábrázolt konyhában konyhaszekrény, falikút is található, a helyiség jól felszerelt, és a víz is be van vezetve. A konyhaszekrényen három fazék látható, ezek az edények alkalmasak arra, hogy a sparhelten (vagy a spóron) készítsenek bennük

ételt, felváltva a cserépfazekakat és a nyitott tűzhelyt. A falon nem láthatunk a hagyományos, paraszti háztartásokra oly jellemző, dekorációként szolgáló cseréptányérokat, csak egy fedőtartót három, a fazekakhoz tartozó fedőkkel. A falikút mellett a falon felszerelt szappantartó látható, tőle balra alacsony zsámolyhoz támasztott káposztagyalu. A falvédőkön megjelenő idilli képek és jelenetek a készítő vágyát tükrözték. Talán éppen a vágyott, ideális és modern konyhát láthatjuk ezen az ábrázoláson. A hokedli ülőlapját kefével tisztító, divatos viseletű, nagyvárosi frizurájú háziasszony mellett a cica nyakában masni, megjelenése a mesekönyvekben ábrázolt állatfigurákat idézi.

A falvédőt a következő díszíti: „A konyha rendes, az asszony csendes”. Ez a mondat árulkodik számunkra arról, hogy mennyire fontos helyen áll a rend és a szorgalom a készítő világképében. Ugyanakkor a szöveg nagyszerűen illusztrálja azt a megállapítást is, amit több kutató is alátámaszt, hogy a falvédők a giccs és a népművészet határtérségében helyezkednek el.

Irodalom:

CSEH F.: Feliratos falvédők Harsányban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1 (2002) 454–465.

DOMÁN J.: „Magyar fiúk a csatába...” (I. világháborús falvédők a Hatvany Lajos Múzeum gyűjteményében) Történeti Muzeológiai Szemle: A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 5 (2005) 283–286.

KÓKAI M.: Falvédőre hímzett vágyak. Feliratos falvédők a Jász Múzeum gyűjteményében. TISICUM. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve. XXI. (2012) 91–99.

SERGŐ E.: Népi táplálkozás és étkezési szokások Dunapentelén. Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve 13 (1974) 273–285.

VONA A.: Olasz korsós minta egy magyar úrhímzésen. Folia Historica 4. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. (1976) 145–164.

BALASSA I.-ORTUTAY GY.: Magyar Néprajz. Corvina Kiadó, Budapest, 1982
<https://mek.oszk.hu/02700/02789/html/109.html>

Bronzkori fejpánt Dunaújvárosból

Keszi Tamás
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
keszitamás@gmail.com

A múzeum állandó kiállításában, a bronzkori fémművességet bemutató tárlóban látható egy felöltöztetett próbababa, „aki” a korszak ékszerviseletét mutatja be. A barna póthajban nehezen lehet észrevenni egy szintén barnás színű, vékony fémszalagot, egy fejpántot. A tárgy a Duna-dűlői nagy temetőből került elő, az A/315. jelű sírból.

Az emberi kultúrában a fejnek különleges jelentősége van. Ez nem véletlen: arcuk alapján ismerjük fel az embereket, a fejen megtaláljuk valamennyi érzékszervet. Ezzel függhet össze az a világszerte elterjedt elképzelés, hogy az emberi lélek, vagy legalább is az egyik emberi lélek a fejben lakik. A felegyenesedve járó ember feje ráadásul mesziről látszik, akár nagyobb tömegben is könnyen észrevehető, ezért különösen alkalmas arra, hogy másoknak szóló üzeneteket közvetítsük vele.

Hogyan lehet üzenni a fejjel? Például a haj-, vagy szakállviselettel. A magyar paraszti kultúra is szabályozta, hogyan viselheti a haját a hajadon, és hogyan a férjes asszony. Ma egyre több olyan terület van Európában is, ahol bozontos szakállú emberek élnek, akik közé nem tanácsos miniszoknyás lányoknak egyedül bemerészkednie. A szakáll ebben az esetben egyértelmű üzenetet közöl azzal kapcsolatban is, hogy az illető mit gondol a nők jogairól. A fejfedő szintén kifejezheti az ember vallását (sábeszdekli), családi állapotát (menyasszonyi koszorú, kendő), vagy egyéb csoporthoz tartozását (fegyveres testületek fejfedői). A középkorban az oroszok egy török népet hívtak 'fekete süvegesnek', az 1848-49-es szabadságharcban pedig a különleges bátorságot tanúsító alakulatokat nevezték 'vörössipkásoknak.'

A különböző fejpántok, hajpántok a mai viseletnek is fontos részét képezik. Az első hasonló, fémből készült tárgyak már a Kr. e. 4. évezred első felében megjelentek a Közel-Keleten. A régészek görög eredetű kifejezéssel diadémának nevezik őket. Előfordulnak nők, férfiak és gyermekek sírjaiban. Alkalmasak voltak a kiemelkedő társadalmi helyzetnek, vagy annak jelzésére, hogy viselője valamelyik istennel áll speciális, szorosabb kapcsolatban. Akadnak olyan példányok, amelyeket valószínűleg kifejezetten a temetkezés céljára készítettek.

A diadémák az őskori Kárpát-medencében ritka leletnek számítanak, és általában női sírokból kerülnek elő. Olyan személyek hordhatták őket, akik kiemelkedtek a társadalom többi tagja közül, esetleg valamiféle vallási specialisták voltak. A késő rézkortól (Kr. e. 3600-2700) fordulnak elő, legelső, rézből készített példányukat Vörsön találták. A korai bronzkortól (Kr. e. 2700-1900) egyre több leletet ismerünk, többségüket beütögetett pontokkal díszítették.

Dunaújváros kiemelt jelentőségű lelőhely a diadémák szempontjából is. Több példányt ismerünk innen, amelyeket a középső bronzkorra (Kr. e. 1900-1400) kelteznek. Egyikük még a múlt század elején került több más sírlelettel együtt Németországba. Valószínűleg ezek a tárgyak is abból a Duna-dűlői temetőből származnak, amelyikben az 1950-es évek elején két másik diadémát is találtak. A B/33-as számú sírból előkerült töredéket szintén beütögetett pontok, és köralakú dudorok díszítik. Ez talán azoknak a vászoncsíkból készített fejpántoknak az emlékét őrzi, amelyekre díszítésként gömbszelet alakú bronzpitykéket varrtak fel. Hasonló díszítésű diadémát találtak Ócsán is egy kincsleletben. Ennek alsó szélét kettős lyuksor szegélyezi. Ezekbe talán szerves anyagból készült függőket fűztek, amelyek a magyar Szent Korona díszeihez hasonlóan csüngtek le. Az A/315. sír pödrött végű diadémájának díszítése ezekétől eltérő, egyedi motívumokból épül fel. Valószínű, hogy ezek konkrét jelentést hordoztak, amit a korabeli emberek – vagy legalább azok egy része – pontosan megértett. Újabban a fejpántok felületére beütögetett minták egy részét az ősi indoeurópai hitvilág szereplőivel azonosítják.

Irodalom:

KULAKOĞLU, F.–KANGAL, S. (Eds.): *Anatolia's Prologue: Kültepe Kanesh Karum. Assyrians in Istanbul*. Editors, İstanbul, 2010.

BEHRENS, G.: Frühbronzezeitliche Gräber aus Ungarn. *Prähistorische Zeitschrift* 11 – 12 (1919 – 1920) 117-123.

BONDÁR M.: Újabb adatok a vörsi késő rézkori diadémról. *Magyar Régészet* 2015 Nyár (http://files.archaeolingua.hu/2015NY/Bondar_H15NY.pdf, hozzáférés: 2020. május 20.)

BÓNA I.: Bronzkori övkapcsok és diadémák: adatok a középduna-medencei bronzkori viselethez. *Archaeologiai Értesítő* 86 (1959) 49-59.

GIRIĆ, M.: Mokrin. Nekropola ranog bronzanog doba. Mokrin. The early Bronze Age necropolis. Beograd, 1971.

JELÍNEK, P.–VALENT, D.: Náboženské ikonografie v staršej dobe bronzovej. *Religiöse Ikonographie während der älteren Bronzezeit. Annales Musei Nationalis Slovaci – Zborník Slovenského Národného Múzea CXIII* (2019) 47-75.

TOPÁL J.: Bronzkori ékszerlelet Ócsáról. *Archaeologiai Értesítő* 100 (1973) 3-18.

VRANIĆ, S.: A Grave from the Early Bronze Age found at Šljunkara near Zemun. *Starinar* 42 (1991) 19-26.

WYGNAŃSKA, Z.: Tracing the “diadem-wearers”: an inquiry into the meaning of simple-form head adornments from the Chalcolithic and Early Bronze Age in the Near East. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 23/2 (2014) *Special Studies: Beyond ornamentation. Jewelry as an Aspect of Material Culture in the Ancient Near East*. Edited by A. Golani–Z. Wygnańska. 85-144.

Dea Syria istennőt ábrázoló ruhadísz Dunaújvárosból

Keszi Tamás
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
keszitamás@gmail.com

Az elmúlt években sokat hallottunk szír migránsokról, de talán kevesen tudják, hogy Intercisa életében fontos szerepet játszottak olyan csoportok, akik Syria provinciából kerültek a mai Dunaújváros területére. 167 és 180 között a Római Birodalom súlyos háborúkat vívott a Dunától északra élő markomannok és az alföldi jazygok ellen. A harcok a Dunántúlon is nagy pusztításokkal jártak, 177-178 során az intercisai palánktábor és az itt állomásozó alakulat is áldozatul esett az ellenséges támadásnak. Az itteni határszakaszt védő új, lovas íjászokból és gyalogosokból álló katonai egységet Syriában toborozták, és Hemesa (ma Homsz) városáról nevezték el. A katonákkal rokonok is érkeztek, akik az új tábor melletti civil településen laktak, és virágzó életet teremtettek új hazájukban.

Talán egy ilyen, szíriai gyökerekkel rendelkező nő sírjából került elő a Dea Syria istennőt ábrázoló ruhadísz. A gemma, vagyis drágakő foglalata aranyból készült, hátlapján négy kis fül szolgált a felerősítésre. A vékony foglalat valószínűleg még a készítés során kiszakadt, és az aranyműves egy háromszögletű lemez felforrasztásával „foltozta be” a lyukat. Maga a drágakő ónix, amelynek egyik tulajdonsága lehet, hogy világosabb és sötétebb sávok váltogatják benne egymást. Ezt használta ki a mester: a tejfehér figurákat az erős kontraszt is kiemeli a visszafaragott, sötét háttérből. Az istennő jobbra haladó hímoroszlán hátán ül féloldalasan. Bal kezével az oroszlán sörényébe kapaszkodik, könyökben behajtott jobbjaiban valószínűleg gabonakévét tart. Utóbbi arra utal, hogy az istennő biztosította hívei számára a termőföldek termékenységet. Feje elnagyolt, ezért nem lehet biztosan megállapítani, hogy milyen frizurát, vagy fejdíszet visel.

A Dea Syria, vagy más helyesírás szerint Dea Suria kifejezés szó szerint azt jelenti, hogy Szíria Istennő. A nevet még a görögök ragasztották rá, eredeti nevének hellenizált változata Atargatisz, illetve Derketó volt. Férjével, a viharisten Hadaddal együtt ismert alakja a térség panteonjának. Kultuszának központja Manbog (görögösen Bamyké, ma Manbidzs) városa volt, ami a görögöktől a Hierapolis (Szentváros) elnevezést kapta. A manbogi templom melletti medencében halakat, udvarában más vadállatokat is tartottak, ami arra utal, hogy az istennő nemcsak a növények sarjadását biztosította, de egyben az állatok úrnője is volt. A halakkal való különleges viszonyt több, egymástól eltérő mítosz is magyarázza. Ezek egyike szerint életének egy kritikus szakaszában maga az istennő is hallá változott. A történetre utalnak azok az ábrázolásai, amelyeken sellőként jelenik meg. Fejdíszként gyakran visel falkoronát, amely városvédő szerepét emeli ki. Máskor orsót és tükröt tart kezeiben. Ezek az attribútumok a nőiség védelmezőjeként jellemzik. Ugyanitt félhold díszíti a fejdíszét, ami a világmindenség működésének szavatolójaként mutatja be.

A makedón majd a római hódítás után tisztelete egyre nagyobb területen terjedt el Syrián kívül is. Ebben fontos szerepet játszottak azok a katonai alakulatok, amelyeket szírekből verbuváltak. Minél ismertebb lett Atargatis, annál több istennővel hasonlították össze, sőt azonosították is velük. Ma már alig lehet kideríteni, hogy kultuszának melyik eleme milyen előzményekre megy vissza. A hatalmat szimbolizáló oroszlán például a kisázsiai Cybelé istenasszony ábrázolásaiban is feltűnik. Ugyancsak közös vonása a két istennőnek, hogy legelszántabb híveik eksztatikus állapotban kiherélték saját magukat. A kasztráltak csoportosan járták a falvakat és városokat, körmeneteket tartottak, és az istennőnek szánt adományokból tartották el magukat. Apuleius így írja le egy thesszáliai közösségük felvonulását:

„Másnap tarkabarka ruhákba öltöztek, éktelenül fölékesítették magukat, sűrű festékkel bemázolták az arcukat, aláfestették a szemüket, s páváskodón elvonultak. A fejükön szalagok, vállukon sáfránysárga csalánszövet és selyempalást, némelyiken párhuzamosan futó vékony bíborsávokkal mintázott, derékban övvel összefogott fehér talár, a lábukon sáfránysárga saruk. ... Aztán karjukat vállig lemeztelenítették, s hatalmas pallosokat és szekercéket forgatva, ujjongó táncba lendültek, majd a fuvola hangja eszeveszett tombolásba hajszolta őket. Már végigjártak egész sor szegényes vityillót, amikor egy gazdag birtokosnak a villájához érkeztek. Alighogy betették ide a lábukat, azonnal felzúgott zúrzavaros ordításuk, eszeveszetteen végigtáncolták a házat, lehajtották a fejüket, és sima mozdulatokkal sokáig körbeforgatták a nyakukat, körbepörgették leomló hajfürtjeiket, olykor-olykor az izmaikba haraptak, s legutoljára a kezükben villogtatott kétélű karddal karjukat fölhasították. Valamelyikük még a többenél is eszeveszettebben tombolt, zihálva, sűrűn kapkodta fel a lélegzetet tüdeje mélyéről, s mintha átszellemült volna az istenség ihletétől, tomboló örültséget tettetett, mintha csak nem különbekké, hanem gyöngékké és betegké válnának az emberek, ha megszállják őket az istenek. ... Hangos szóval jósolni kezdett, holmi kieszelt, hazug váddal támadt magára, hogy állítólag szent vallásuk törvénye ellen valamit vétkezett, és most súlyos bűnéért saját kezével akarja magára mérni a megérdemelt büntetést. Fogta tehát a korbácsát, amit az effajta heréltek rendszeren magukkal hordanak, s amely bolyhos gyapjú sodrott zsinórja volt, a végén hosszú rojt, kipitykézve sokszögletű kockákká faragott birkacontokkal. Hát ezzel a százcsontú hadaróval marcangolta testét, és elvakultsága mintha sebeinek fájdalma ellen felvértezte volna csodálatosképpen. Szörnyű egy látvány! A kardvágások s a korbácsütések nyomán a heréltek mocskos vérétől ázott a föld! ... De hát végtére is kimerültek, megelégtették a maguk mészárlását, s véget vetettek a vérengzésnek. Most a nézők nyakra-főre

dobálták oda nekik a rézpénzt, sőt ezüstpénzt is, amit ők felfogtak ruházatuk bő ölében; némelyek azonfelül hordó bort, tejet, sajtot, valamicske gabonát s lisztet, az istennő cipelőjének pedig árpát ajándékoztak. A mieink mohón söpörtek be mindent, erre a koldulásra jó előre készen tartott zsákjaikba gyömöszölték,..."

Irodalom:

APULEIUS: Az aranyzamárr. Fordította és az utószót írta: RÉVAY József. Budapest, 1971.

LUCIAN: On the Syrian goddess. Edited with Introduction, Translation, and Commentary by Jane L. LIGHTFOOT. Oxford, 2003.

„Szól a rádió...”

Nagyné Hodik Mónika
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
hodikmoni@gmail.com

Éneкли a fiatalabb és az idősebb generáció közel 45 éve. Az LGT nagy sikerű, napjainkban is népszerű dala a magyar rádiózás hőskorát mutatja be. De mikor is volt az a hőskor, mit érdemes tudni a korabeli rádiókról, a rádiózásról, és milyen szerepet játszott az 50-es évek ideológiai nevelésében?

E hónap műtárgya időszaki kiállításunk egyik érdekes darabja, a 20. század jellegzetes használati tárgya, a rádió lesz. A Vadásztölténygyár R646-os Velence elnevezésű készüléke az 1950-es években készült. Az 1956-tól gyártott típus méretét tekintve 26×38×18 cm, közép és rövidhullám fogására alkalmas szerkezet, melyet sötétbarna fakáva „keretez”. Kortársaihoz hasonlóan asztali használatra készült, varázsszeme (az elektroncsöves vevőkészülékek hangolászjelzője) a jobb felső sarokban található. Felső része a hangszórót foglalja magában, alul található a kapcsolók, a fogható állomások, a hangerő és az állomáskereső gombok.

A múzeum történeti gyűjteményét több rádió is gazdagítja, melyek közül 4 db datálható a század közepére, ezek a korszakra jellemző készülékek. Rendszerint a szoba vagy a konyha díszei voltak, tetejükre horgolt terítő, porcelán csecsebecse vagy virág került, asztalra, szekrényre tették vagy éppen felkerült a polcra. Ugyanebben az időben léteztek kisebb és nagyobb méretben, sőt elektromos gramfonnal egybeépített változatuk is.

A rádiózás története, kialakulása hosszú folyamatot ölel fel. A rádió megszületése nem kapcsolható kizárólag egy feltaláló nevéhez, hanem több lépés eredményeként valósulhatott meg, időben és térben, távol eső területeken végzett munka tette lehetővé.

Magyarországon a rendszeres rádiós műsorsugárzás 1925. december 1-jén indult meg Budapesten. Bár a hivatalos indulás ekkor történt, az adáskísérletek akkor már több éves múltra tekintettek vissza. Az első hírszóró adó – a 250 wattos csepeli adó stúdiója – 1924-ben egy rozzant bútorszállító kocsi volt. 1925 nyarától azonban már a Budapest, Rákóczi út 22. szám alatt, a Telefonhírmondó épületében folytatta működését a műsorszóró rádiózás. Az intézmény akkor Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. (MTR) néven működött és a Magyar Távirati Irodát is magában foglalta. A rádiózás technikai hátterét (erősítők, stúdiók és adóállomások műszaki berendezései) a Magyar Királyi Posta biztosította, a műsorokat a részvénytársaság készítette. A rendszeres rádiós műsorsugárzás 1925. december 1-jén este 8 órakor indult meg, erre az eseményre emlékezünk a Magyar Rádiózás Napján.

A műsor zeneszámait azonban még nem úgy lehetett hallgatni, mint ma, hogy bekapcsoltak egy gombot a készüléken és felhangzott a muzsika. Az akkori detektoros rádiók, melyeket broadcastingnak hívtak, sokkal inkább a telefonokra emlékeztettek, amelyeken fülhallgatón keresztül lehetett az adást hallgatni.

A hazai lakosság körében az 1939-1940-es „Néprádió-akció” révén terjedhetett el a rádiókészülék. A háború után, 1948-1950 körül új mozgalmak születtek: az úgynevezett Népszuper- és Néprádió-akciók. Nagyon sok háztartásban volt rádió, egyre többen fizettek rá elő. A kádár-korszakban a rádiózás töretlen népszerűségnek örvendett. A 80-as évektől egyre jobban háttérbe szorult a rádióhallgatás, majd a 2000-s évektől kezdve átvette a szerepét az internetes rádió.

A rádió megjelenése új perspektívákat nyitott a média történetében. Az esti családi rádióhallgatás olyan általánosan elterjedt szokássá vált, ami voltaképpen előkészítette a szerepet a televízió számára. A gyors terjedést elég jól szemlélteti, hogy már az 1925-ös év végén 17.000 előfizető volt, ezt követően évente csaknem 50.000-rel nőtt a számuk. A második világháború előtti utolsó békeévben, 1938-ban 419.000 rádióval rendelkező ember volt az országban.

A rádió minden fontos döntésről beszámolt, ami a politikában, a társadalomban történt vagy éppen a gazdaság terén jelentős eseménynek számított. Különösen nagy szerepet töltött be az 50-es évek egypártrendszerében, az ideológiai nevelésben, a propaganda-gépezetben. Beszámoltak az ötéves tervről, a békekölcsönjegyzésről, a munkaversenyekről és a választásokról épp úgy, mint Sztálin vagy Rákosi születésnapjáról. Azt harsogták, hogy él és virul a szocializmus, épül a Békemű, erősödik a béketábor. Az agitáció és a propaganda fontos eszköze volt csakúgy, mint a televízió, a mozi és az újság.

1956 októberének eseményei Sztálinvárost sem kerülték el. A település újra felvette a Dunapentele nevet, és megalakult a Dunapentelei Nemzeti Bizottság. November 2-án a 36 m-es rövidhullámon jelentkezett először a helyi rádió a Szabad Dunapentele Hangja, másnéven a Rákóczi adó, melynek stúdiója egy Ikarusz busz volt. Céljuk a tárgyilagos tájékoztatás és a Nemzeti Bizottság segítése volt. November 4-től kezdve az adó állandóan változtatta a helyét, nehogy bemérjék őket. A helyi ellenállást november 7-én leverték, a Rákóczi adó ekkor szólalt meg utoljára...

A rádió népszerűsége az évtizedek folyamán valamelyest csökkent. A 20. század második felében megjelenő televízió komoly konkurenciának számított, és számít ma is. A hallgatói szokások azonban megváltoztak és más közönsége lett a rádió-, más a TV-műsoroknak. A rádiózás, ha veszített is népszerűségéből, azért mindenkor, minden korosztályhoz szólt és szól, hallgatják ma is lelkesen fiatalok és idősek, zeneszámokat éppúgy, mint a híreket.

Irodalom:

1. <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/496.html> (2020. szept. 15.)
2. <http://www.drfeherkatalin.hu/upld/ST91.pdf> A rádiózás története Magyarországon (2020. szept. 15.)
3. http://www.radiomuzeum.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=102 (2020. szept. 15.)
4. http://www.radiomuseum.hu/torteneti_m.html (2020. szept. 15.)
5. <https://www.google.com/search?q=a+r%C3%A1di%C3%B3+t%C3%B6rt%C3%A9net&oeq=A+r%C3%A1di%C3%B3&aqs=chrome.693j53j53j0l2j46j0l3.9005j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (2020. szept. 15.)
6. <https://www.beol.hu/seta-ter/a-radio-regen-es-most-2372019/> (2020. szept. 15.)
7. <https://tudomanyplaza.hu/a-magyar-radioadas-es-a-podcasting/> (2020. szept. 15.)
8. <http://www.mimicsoda.hu/cikk.php?id=814> (2020. szept. 15.)
9. <https://www.radio1.hu/ma-van-a-magyar-radiozas-napja/> (2020. szept. 15.)

Képes levelezőlap történelem

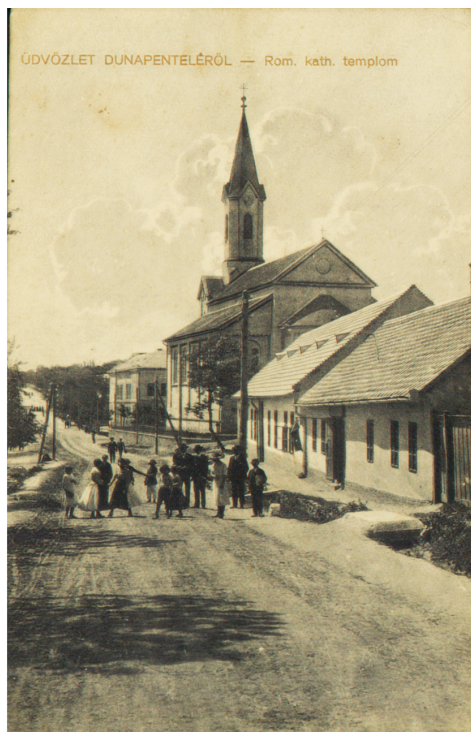
Kronászt Margit
Intercisa Múzeum
2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kronaszt.margit@gmail.com

2020. október 1-én 151 éve, hogy megjelent az első postai lap, mely a képes levelezőlapok közvetlen elődje. Az évforduló kapcsán a múzeum Történeti Gyűjteményében szereplő, Dunapentelét ábrázoló képes levelezőlapokat választottam a hónap műtárgyának. A gyűjteményben számos ilyen dokumentumot őrzünk, melyek különböző időpontokban kerültek be, egyedi tárgyként vagy egy nagyobb egység részeként. Felépítésük követi a levelezőlapok történetében ismertetett jellemzőket, és képi oldaluknak köszönhetően jobban megismerhető a 20. század első felének Dunapenteléje.

Több korábbi próbálkozás és kísérlet után, 1869. október 1-én jelent meg az első postai lap az Osztrák-Magyar Monarchiában, *Correspondenz-Karte* felirattal, majd egy hónappal később már *Levelezési-lap* felirattal is kapni lehetett. A lap eredeti ötlegazdája dr. Heinrich Stefan volt, aki már az 1865-ös postai kongresszuson felvetette egy boríték nagyságú lap ötletét, azonban ekkor a levéltitokra hivatkozva elutasították azt. Az 1869-es kongresszuson dr. Emmanuel Herrmann újra elővette a kérdést, azzal indokolva ezt, hogy mivel a lapok csak rövid köszöntéseket tartalmaznának, így nincs olyan titok, ami sérülne. Von Maly, a posta vezérigazgatója dr. Herrmann javaslata mellé állt és így értünk el 1869. október 1-ig.

Az ekkor kiadott lapokon a magyar, valamint német szöveg alatt a magyar és német címer volt látható. Hazánkban már a megjelenés napján 10 ezer db lapot adtak el és a kereslet folyamatosan növekedett, egy hónap alatt 1 millió lap kelt el. Hamarosan több országban is forgalmazni kezdték a postai lapot, mely olcsó volt, leegyszerűsítette a kapcsolattartást és ezek az országok is emelkedő tendenciát mutattak az eladás tekintetében. A postai lapot tekinthetjük a képes levelezőlapok közvetlen elődjének.

Rövidesen igény mutatkozott az olyan lapokra, amiken nem címer (esetleg ágyú) ábrázolása látható. Kezdetben a feladók díszítették saját lapjaikat.

1870-től a századfordulóig számítjuk a képes levelezőlapok klasszikus korszakát, mely igen mozgalmas volt. Terjedni kezdett a lapok használata, kiadók jelentek meg és magánkiadású lapok is forgalomba kerültek, többféle technikát kezdtek alkalmazni, emellett egyre változatosabban díszítették a lapokat és kísérleteztek a lapok méretével, hordozó anyagával is. A korszak első lapjai még osztatlan hátlappal rendelkeztek: az illusztráció a levelezési oldalra került, annak maximum a felét foglalhatta el; míg a teljes hátlapot a címzésnek tartották fenn. Maga az illusztráció is számos technikával készülhetett: vízrajz, tollrajz; fénykép alapján készült fekete-fehér, majd színes könyvnyomás; később magas- és mélynyomás. Ritkán a rézmetszés eljárását is alkalmazták.

A klasszikus korszak egyik nagy népszerűségnek örvendő laptípusa az ún. *Gruss aus...* (azaz *Üdvözlettel...*) típusú lap, melyeken *tájképek, városképek, várak, hidak, középületek, helyi nevezetességek virágdíszekkel, szalagokkal ékesítve szerepeltek.* (ERŐS 13.) Az üdvözlétküldés mellett voltak olyan gyárok, akik reklámcélra használták a *Gruss aus...* típusú lapokat. Ez a laptípus uralta a századforduló éveit, de hamarosan megjelentek mellette a különféle kiállításokra kiadott lapok.

Elkezdett bővülni a lapokon felbukkanó tematika: nemzetközi képeslapkiállítások kiadványai, uralkodói portrék, politikai- és hadi események, különféle évfordulók, művészi lapok és reprodukciók egyaránt megjelentek. Az új évszázadot köszöntötték a nagy kiadók *Das Grosse Jahrhundert (Nagy Évszázad)* címet viselő sorozatai.

1901-ben kezdődött a képes levelezőlapok aranykorszaka, mely körülbelül az I. világháború kitöréséig tartott. Egyes korszakolások több részletre osztják ezt a periódust, kiadók vagy a hátlap osztottsága szempontjából. Ebben az időszakban már minden kontinensen és társadalmi osztályban használták a képes levelezőlapot és több híres sorozat is napvilágot látott Európában. Az aranykorszakban újra módosult a képes levelezőlapok tárgyválasztása: helyet kaptak a technikai újdonosságok, a modern sportélet, politikai-társadalmi események, tüntetések és sztrájkok, a szüfrazsett mozgalom, az általános választójogért folytatott küzdelmek és a gazdasági válság miatta kivándorlás is.

Az 1910-es években visszaesés következett be a kiadásban, csökkent a gyűjtési láz, de az 1914-ben kitörő Nagy Háború elhozta a képes levelezőlapok újabb népszerűségi hullámát, melynek végére szintén több datálás létezik: 1918 – a háború vége; 1930 – a fehér keretes lapok kiadásának vége. A háború alatt megfigyelhető a témakörváltás: kezdetben a hazafias téma dominált (háború iránti lelkesedés, annak támogatása, búcsúzás a frontra induló katonáktól, feltétlen hűség az uralkodó irányába). A háború előre haladásával bukkantak fel a propaganda lapok az elhúzódó háború miatt kirobant gyűlölet visszaszorítására. A lapokon megjelentek neves személyek, a lövészárkok-beli élet, a hátszág és a Vörös kereszt munkája, hadifoglytáborokban készült képek és pillanatfelvételek is.

Következő korszaknak tekinthetjük a két világháború közötti időszakot. Az első lapok a győzelmi ünnepekről készültek a győztes oldalon; a vesztes oldalon pedig a hadifoglyokat támogató lapok voltak domináltak, majd a népszavazások. A tömegtermelés igénye hatott a tárgyválasztásra és megnőtt a lapok kiadási száma. Az 1920-as évektől váltak népszerűvé a színészeket, színésznőket ábrázoló portrék, a filmjelenetek vagy a szürrealista alkotók. Később egyre jobban politikai síkra tolódott a képes levelezőlapok tárgyválasztása, egészen az 1936-1939 között zajlott spanyol polgárháború eseményeiig.

A következő periódus a II. világháború időszaka. Megcsappant a lapok iránti érdeklődés, nehézkessé vált továbbításuk és emiatt újabb kísérletek történtek mind a hordozó anyagra, mind pedig a továbbítás módjaira. Több csoportot különböztethetünk meg: hadviselés; kitüntetett katonák; hazafias propaganda; a győzelem és a béke kérdésköre; a nők a háborúban. A háború után a megszállt országokban a győzelem és annak évfordulói voltak a középpontban. Díjjegyes formában elkezdtek megjelenni a különféle turisztikai kiadványok.

Az 1950-es évek igazi fénykor volt a képes levelezőlapok történetében. A nyugati országokban tucatszám kerültek forgalomba a gépkocsikat, illetve a repülést népszerűsítő kiadványok; valamint művészek rajzait és kollázsait ábrázolókat. Az NSZK legnépszerűbb lapjai az ún. petíciós kiadványok voltak; Spanyolországban és Görögországban a katonai téma dominált; a Szovjetunióban a heraldika; Franciaországban a gúnyrajzok és fotómontázsok; míg Angliában az uralkodó családdal kapcsolatos események kerültek előtérbe.

1969-ben ünnepelte a postai lap a centenáriumát. Ebből az alkalomból számos emléklapot adtak ki; valamint ritkaságszámba menő, nehezen beszerezhető lapokat reprodukáltak.

Napjainkban elmondható, hogy a digitális technika fejlődésével és az internet elterjedésével megjelent az életünkben számtalan új kapcsolattartási lehetőség, így lehetséges a virtuális képeslapküldés is. A postai képeslapküldés háttérbe szorult ugyan, de még mindig örömet okozhatunk egy kézzel írt, postán küldött lappal.

Irodalom:

BALÁZS K.: Képes levelezőlap lexikon. Somorja-Budapest, Méry Ratio Kiadó, 2006.

ERŐS L.: Képeslapok könyve. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1985.

KRONÁSZT M.: Levelek a frontról – Babanits Margit és Takács Kálmán első világháborús képeslapváltása. In: *Az Intercisa Múzeum évkönyve I.*. Szerk.: KESZI Tamás. Dunaújváros, Intercisa Múzeum, 2016. 43-62.

KRONÁSZT M.: *Miről mesélnek a képes levelezőlapok? – Képeslapváltás 40 év tükrében.* Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2020. (Publikálatlan mesterképzéses szakdolgozat.)

MATUSSNÉ LENDVAI M.–PONGRÁCZ Zs.: Dunaújváros története képeslapokon. Dunaújváros, 2000.

MATUSSNÉ DR. LENDVAI M.–KISMONI L.–KLEIN A. M.–KNÓDEL M.–PÁLFALVI J. (szerk.): *Duna-pentele, Sztálinváros, Dunaújváros fényképeken.* Dunaújváros, 2005.

PETERCSÁK T.: Képes levelezőlapok üdülésről, utazásról. In: *História* 5. évf. (1983.) 3. sz. 18-19. (https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Historia_1983/?pg=89&layout=s, hozzáférés: 2021. május 14.)

Szakajtó

Kiss Rebeka
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kiss.rebeka.97.29@gmail.com

November hónap műtárgyának a fenti képen látható szakajtót választottam, mely azon túl, hogy „íz-ig-vérig néprajzos tárgy”-egy hagyományos parasztháztartás elmaradhatatlan kelléke – furcsa mód akár a 2020-as év egyik jelképe is lehetne. A szakajtó az ott-honi kenyérsütés eszköze – ebben pihen, kel a dagasztott tészta – és mint ilyen, szerepe újból felértékelődni látszik napjaink lelkes kovásznevelői és „karanténpékjei” szemében.

A szakajtó további elnevezése még a *kelesztőedény*, *vájolókosár*. Formája a kenyérével áll összhangban, ezért kerek, általában fonott kosár, a Szigetközben, Bodroghözben, a Bódva és a Hernád mentén fából faragott tál. Alkalmazása hazánkban a 16. századtól kimutatható.

A fent látható darab különlegessége, hogy formája a megszokott kör alaktól eltérően ovális. Zsuppból fonott, felső szélén vesszőhasítékból készült szegő látható. Magassága 14, hossza 49, szélessége 25 centiméter. A múzeum tulajdonába vásárlás útján került 1955-ben.

A kenyér hazánkban alapélelmiszer, fogyasztása a többi gabonaételhez viszonyítva is kiemelkedő: „a kenyér táplálkozáskultúrában betöltött szerepét hangsúlyozta az is, ahogy bántak vele. Nemcsak élelem volt, hanem annál több: meghatározott helye volt az asztalon, szépen hímzett ruhával takarták le. Csak a gazda szelhetette meg, fogyasztását a gazdasszony felügyelte.”

A napjainkban is népszerű otthoni kenyérsütés cseppet sem újkeletű, tulajdonképpen csak pár évtizede kopott ki a háziasszonyok feladatai közül. „A parasztgazdaságok az önellátás eszményét a kenyérsütés abbahagyásával adták föl teljesen.” Nagyjából az 1960-as évektől tértek át a falusi háztartásokban is a bolti kenyér fogyasztására, addig a kenyeret (és egyéb péktermékeket) otthon, a kemencében sütötték. Egyszerre nagy mennyiséget készítettek, a házi kenyér – a boltival ellentétben – napokig friss maradt.

A tészta kelesztéséhez használt anyag a gyári sajtolt élesztő előtt a kovász vagy kovászmag – a „sütnyivaló” volt. A kovász elnevezés alapvetően a teljes lisztmennyiség egy részéből kevert erjesztett tészta, ezt a népnyelv „kiskovász”, „anyakovász”, esetleg „párkovász” néven ismeri. Ettől némiképp eltérő kelesztőanyag az úgynevezett *kovászmag*. Ez legtöbbször a már érett tészta egy félretett nyers darabja, vagy teknővakarék, melyet szárítva, vagy nedvszívó korpával, esetenként (pl. Erdélyben) sóval bedörzsölve tároltak, majd a sütés előtt vízben áztattak. Ezt a tartósított erjesztőanyagot hosszabb időre, többnyire egy egész évre előre, nyár végén a vagy szüret után készítették. Az olyan kovászmag használata, amelyet más háztartásban használnak fel, mint ahol készül a *vándorkovász*, nálunk csak kivételesen fordult elő. Ez utóbbi napjainkban egyre népszerűbb, saját ismeretségi körömben, sőt a közösségi média oldalakon is több alkalommal találkoztam a kovász továbbadásának jelenségével.

Érdekesség, hogy Pentelén egykor erjesztőanyag gyanánt korpával kevert borhabot használtak. A borhabot a következőképpen nyerték: a szőlőt kádban összetörték, megtaposták majd miután forrásnak indult, habját vödörrel lemerték. Ezt a habot később korpával keverve, ponyván szétterítve, a padláson tárolták. Egy vödörnyi borhabból készített „élesztő” egy család egy évre elegendő mennyiségét fedezte.

A kenyérsütés hosszadalmas folyamat és fáradtságos munka volt: lebonyolítása 15–16 órát is igénybe vett. „Arra törekedtek, hogy a kovász érlelése és a dagasztás éjszaka történjék. Ehhez délután három-négy óra körül áztatták meg az erjesztőanyagot, szitálták a lisztet, nyolc-kilenc körül kovásztoltak, ezután az asszony lefekhetett. Hajnali két-három órakor kezdett dagasztani. Míg a tészta érett, befűtötték a kemencét. Öt óra körül vetették be a kenyereket, és a hétórai harangszóra készen kiszedték.”

A tészta érlelése több szakaszban történt. Ennek a folyamatnak az utolsó, legrövidebb fázisát nevezik kelesztésnek; azt a szakaszt amíg a tészta a szakajtóban pihen. Ezt megelőzően a teljes tésztamennyiség a teknőben várakozik, a szakajtóban azonban már kenyérnyi mennyiségekre osztva kel. Éppen ezért, megfigyelhető, hogy egy háztartásban annyi szakajtot találunk, ahány kenyeret egyszerre sütni szoktak.

Sütés előtt kenyereket közvetlenül a szakajtóból borították a sütőlapátra. „A szakajtó alkalmazásának az az értelme, hogy a tészta a kelesztés alatt nyert lazítottságát megőrizve kerüljön a kemencébe.”

A szakajtókat sok helyen a bolti kenyérre való áttérés után sem dobták ki; tojást, hagymát, krumplit stb. tároltak benne. (Ez volt a sorsa a múzeum ovális szakajtójának is.)

Irodalom:

BÁTI A.: Ételek, ízek, emlékek. Régi és új elemek a cserépfalui konyhán. Budapest, 2019.

Magyar Néprajz IV. Életmód. Főszerkesztő: Balassa Iván. Budapest, 1997. (<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/04/247.html#253>, hozzáférés: 2021. június 3.)

Magyar Néprajzi Lexikon 1-5. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Budapest, 1977-1982. Kelesztőedény, szakajtó, vajúlókosár (<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-251.html>, Hozzáférés: 2021. június 3.)

Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Budapest, 1977-1982. Kenyér (<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-290.html>, hozzáférés: 2021. június 3.)

Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Budapest, 1977-1982. Kovász (<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-800.html>, hozzáférés: 2021. június 3.)

Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Budapest, 1977-1982. Kovászmag (<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-802.html>, hozzáférés: 2021. június 3.)

SERGŐ E.: Népi táplálkozás és étkezési szokások Dunapentelén. *Alba Regia* XIII (1974) 273–285.

Római szarkofág Intercisából

Keszi Tamás
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
keszitamás@gmail.com

A múzeumokban vannak kis leletek, vannak nagy leletek, néha pedig akkorát találnak a régészek, hogy az be sem fér az épületbe. Az Intercisa Múzeum gyűjteményében ilyenek a szarkofágok, amelyeket a kőtár területén lehet megtekinteni április 15-től október 15-ig. Közöttük is különleges helyet foglal el a 430. sír kőkoporsója.

A szarkofág görög eredetű kifejezés, szó szerinti jelentése 'húsevő.' Ez utalás arra, hogy a kőládába temetett halottak csontjairól a hús idővel lebomlik, vagyis azt a kő 'megeszi.' Pannoniában a Kr. u. 2. század végén jelennek meg a korhasztásos temetkezés terjedésével párhuzamosan, de zömüket a 3. századra keltezik. Így van ez Intercisa esetében is, ahol a feliratok tanúsága szerint a legtöbb példányt a Hemesa (ma Homsz) városáról elnevezett katonai alakulat tagjainak faragták ki. Valószínűleg a lakosság keleti eredetével is magyarázható, hogy Intercisában kiemelkedő számban kerültek elő az olcsónak igazán nem mondható, mészkőből készült koporsók. Szerencsére a 3. században a császárok jól megfizették a katonaságot.

A tetőt vaskapcsokkal erősítették az alsó részhez, a közöttük maradt hézagot pedig körben habarccsal zárták le. A korai császárkorban a szarkofágokat gyakran a föld felszínén helyezték el kis szentélyépületeken belül. A kései császárkorban gyakrabban süllyesztik őket a földbe. Régebben arra gondoltak, hogy ennek a sírablások elharapódása volt az oka, de lehet, hogy a szokás ettől függetlenül változott meg.

A 430. sír szarkofágját érintetlenül találták a régészek, ami ritka szerencsének számít. Az építkezések miatt nem lehetett pontos megfigyelést végezni, de valószínű, hogy egy, a sírgödörbe vezető rámpán eresztették le végső helyére. Jellegzetes teteje a római házak cserepekkel fedett tetőszerkezetét idézi. Ez utalás arra, hogy a kóláda a halott végső otthona. Csak egyik oldalát díszítették, ezen kétfelől egy-egy bánatos, szárnyas genius látható, akik lefelé fordított fáklyára támaszkodnak. A genius eredetileg a római férfiak egyik lelke volt, amely a halál után szellemként élt tovább. A fogalom jelentése később kibővült: olyan védőszellemeket tiszteltek bennük, amelyek akár katonai alakulatokat, vagy egész népeket óvtak a veszélyektől. A szarkofágok egyes részeit festéssel is díszítették, ennek a 430-as sírnál nem maradt nyoma. Középen üresen maradt a nagyméretű feliratos mező, ahol a halott nevét, életkorát, pályafutásának fontosabb állomásait szokták megörökíteni. Ennek hiányában, sajnos, nem tudjuk, hogy kit fektettek a sírba.

Márpedig ennél a leletnél éppen maga a halott a legérdekesebb. Amikor 1963 őszén Vágó Eszter ásátásán előkerült a sír, a fél város csodájára járt. A tető felemelése után ugyanis kiderült, hogy a szarkofágban egy mumifikált halott feküdt, akinek megmaradt a haja, bőre, szemgolyói, szíve, tüdeje. A halott testét és végtagjait külön-külön több réteg, gyantával átítatott vászonnal tekerték körbe. A szarkofág aljára cserszömörce veszteit és leveleit szórták, amit egy vászonnal terítettek le. Erre fektették a holttestet nyújtott végtagokkal. Vele együtt temették el parafa talpbetétes bőrpapucsát is. Egyetlen további melléklet volt még a kóládjában: egy darab szivacs a bal térde közelében.

Hasonló temetkezések Pannoniában mindössze négy lelőhelyről ismertek: Carnuntumból (egy sír), Brigetióból (három sír, négy halott), Aquincumból (öt sír) és Intercisából (hat sír). A másik három település (ma Bad Deutsch-Altenburg, Komárom, Budapest) legiós táborhely volt, Dunaújváros az egyetlen, ahol csak ezerfős, auxiliarius alakulat állomásozott. A sírok közös jellemzője a különféle anyagú és szövésű, gyanútával átítatott szövetek használata a test bandácsolása során. Ugyancsak gyakori lelet a parafabetés halotti cipő, papucs. A sírokból néha egészen különleges tárgyak is előkerülnek (például augur, tehát madárjós botjának aranyozott ezüst része, gyümölcsmagvak), de többségük tipikus sírleletnek számít (fibulák, hajtűk, üvegedények, ládikák, pénzérmék stb.). A sírokban talált pénzek alapján úgy tűnik, hogy a hasonló rítusú halottakat a 4. század első felében temették el.

Maga az intercisai szarkofág tehát inkább a 2. század végére, a 3. század első két harmadára keltezhető, a temetkezés módja viszont inkább a 4. század első felére. A római kori leletanyagban nem példa nélküli a szarkofágok „újrahasznosítása,” a brigetiói sírok esetében ezt bizonyítani is lehetett. Hasonló gyakorlat elképzelhető Intercisában is: a régi ’tulajdonosokat’ eltávolították, a kőkoporsók pedig új ’lakókat’ kaptak a 4. században.

Nem tudjuk, hogy milyen társadalmi csoporthoz tartozhattak a halottak, akiknek a rokonai ilyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a test épsége, szépsége megőrzésének. Előfordul közöttük férfi, nő és gyermek is. Mind a négy lelőhelyen erős keleti, mindegyelőtt szíriai hatásokat lehet megfigyelni. A 4. század első felében már nem üldözik a keresztényeket, és még engedélyezik a többi vallás működését. Megfelelő írásos források híján lehetetlen megmondani, hogy esetleg valamelyik keleti eredetű vallás egyik szektája áll-e a jelenség mögött, amelyik a század második felére megszűnik. Az valószínű, hogy vagyonos családokról van szó, mert nem lehetett olcsó mulatság a szarkofágok készítése, beszerzése, a holttest felkészítésében szerepet kapó specialista közreműködése.

A sír megihlette Fehér Tibor író is, aki „Aquincumi lovas” című regényében állított emléket a halottnak, egyszersmind a késő római világnak.

Irodalom:

- B. VÁGÓ E.: Előzetes jelentés az 1957–1968. évi intercisai ásatásokról. *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis X* (1969) 166-169.
- B. VÁGÓ, E.: Ausgrabungen in Intercisa (1957–1969). *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis XI* (1971) 109-119.
- B. VÁGÓ, E.–BÓNA, I.: Die Gräberfelder von Intercisa. Der spätrömische Südostfriedhof. Budapest, 1976.
- BARKÓCZY, L.: New Data on the History of Late Roman Brigetio. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae Tom. XIII. Fasc. 1-2.* (1965) 215-257.
- DE JONG, L.: *The Archaeology of Death in Roman Syria: Burial, Commemoration, and Empire.* Cambridge, 2017.
- ERDÉLYI G.: *A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon.* Budapest, 1974.
- LŐRINCZ B.: *Vezető az Intercisa Múzeum római kőtárához.* Dunaújváros, 1996.
- MÓCSY, A.: *Pannonia and Upper Moesia: a history of the Middle Danube provinces of the Roman Empire.* London–Boston, 1974.
- NAGY L.: *Aquincumi múmiatemetkezések. Mumienbegräbnisse aus Aquincum. Dissertationes Pannonicae Musei Nationalis Hungarici Ser. I. Fasc. 4. Bp. 1935.*
- ONIAN, R. B.: *The origins of European thought about the body, the mind, the soul, the world, time and fate: new interpretation of Greek, Roman and kindred evidence, also of some basic Jewish and Christian beliefs.* Cambridge, 1951.
- Sz. PÓCZY K.: Újabb aquincumi múmiasírok. *Archaeologiai Értesítő 91* (1964) 176-191.
- Sz. PÓCZY K.: What the mummy burials in Late Roman Pannonia reveal. *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae 24/1997-1998* (1999) 420-442, 759-766.
- TOPÁL J.–NÉMETH M.: Verses szarkofág mumifikált temetkezéssel a Bécsi-úti sírmezőből. *Beschrifteter Sarkophag mit mumifizierter Bestattung vom Gräberfeld an der Bécsi-Strasse.* *Budapest Régiségei XXVII* (1991) 73-84.

Beszámoló az Intercisa Múzeum 2020. évi tevékenységéről

A Dunaújvárosi járás területén elvégzett régészeti szakfeladatok 2020-ban

Buza Andrea
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
buzaandrea@gmail.com

Az Intercisa Múzeumnak 2020-ban egy megelőző feltárása volt, Dunaújváros-Castrum lelőhelyen.

KÖH azonosító: 22656

Feltárási engedély száma: FE-08/ÉPÍT/1526-4/2020

Az Intercisa Múzeum 2020. június 30. – július 29. között megelőző feltárást végzett Dunaújváros-Castrum lelőhelyen. A feltárás egy, a későbbiekben GINOP pályázat keretében megvalósuló beruházás miatt vált szükségessé. A feltárás során elsősorban az egykori katonai tábor falának pontos irányát szerettük volna meghatározni, ezért a falak feltételezett helyén nyitottunk szelvényeket. A munka 2019-ben kezdődött meg, akkor hét szelvényben dolgoztunk. 2020-ban újabb négy szelvényt nyitottunk, területük összesen 117 m² volt. A humuszt géppel távolítottuk el. A 8. szelvényt (2020-ban folytattuk a 2019-ben megkezdett szelvény számozást) a tábor északi oldalán nyitottuk, a Római kőtár és romkert hátsó bejáratának közelében. Itt 2019-ben abbahagytuk a lebetonozott rész miatt a feltárást, 2020-ban azonban a bozót kiirtása után találtunk olyan területet, amely kutatásra alkalmas volt. A szelvényben nagyon vastag 20. századi feltöltés volt, alatta néhány római kori objektumot – köztük egy vízelvezető csatorna kisebb szakaszát – tártunk fel, de sajnos a falnak nem volt nyoma, pedig északi irányban egészen a kőtár kerítéséig meg is hosszabbítottuk az eredetileg megnyitott szelvényt, itt azonban csak két hatalmas, a 20. század közepén létesített illetve használt szemétködröt találtunk.

A 9. szelvényt szintén az északi oldalon, de az északnyugati saroktorony közelében nyitottuk. Ezen a részen nagyon erős mélyülés, törés tapasztalható a terepben, mely nehezítette a szelvény kijelölését. Ebben a szelvényben találtunk köveket, melyek korábban valamilyen falhoz tartozhattak, hogy kövessük irányukat, a szelvényt nyugati irányban, annak déli végénél meghosszabbítottuk, de csak egy egész kis részen maradtak meg a kövek, a többit korábban már kiszedték. Mivel nincs minden korábbi feltárásról pontos dokumentáció, így egy-egy szelvény nyitásánál nem mindig tudható pontosan, hogy azon a részen korábban volt-e már feltárás. A legtöbb szelvényünkben ilyenek nem volt nyoma, a 9. szelvényben, viszont több, korábban már feltárt és vizs-
szatemetett részt is megtaláltunk.

A 10. szelvényt a tábor délnyugati sarkában nyitottuk, itt több 20. századi jelenség alatt értük el a római szintet, sikerült megfigyelnünk a palánktábor árkát is. A 11. szelvényt a 9. szelvény közelében, attól keletre nyitottuk, itt bozótirtás után volt olyan rész, ahol kissé északabbra is tudtunk ásni, mint a 9. szelvény esetében. Végül ebben a szelvényben sikerült megtalálnunk a tábor falának egykori helyét, de a köveket, ahogy az az előző évben megnyitott szelvények esetében is megfigyelhető volt, korábban kitermelték. Evvel végül sikerült elérnünk azt a célt, hogy ahol lehetett, azaz az egykori katonai tábor déli, nyugati és északi oldalán is megtaláltuk a fal nyomát. Evvel a fal futásának irányát is megismertük.

A megnyitott szelvényekben a leletanyag mindenhol szegényes volt. A 10. szelvényben ugyan kerültek elő terra sigillaták, illetve egy elrejtett ép római kori fazék, ez azonban csak földet tartalmazott. Összeségében elmondható, hogy kiemelkedő régészeti tárgyat nem találtunk. Objektum is viszonylag kevés volt, az 8. szelvényben 12, a 9. szelvényben 9, a 10. szelvényben 26, a 11. szelvényben 2 SE számot osztottunk ki

A leletanyag az Intercisa Múzeumban került elhelyezésre, a szelvények visszatemetése megtörtént.

2020-ben végzett régészeti terepbejárás:

2020. szeptember 17. – szeptember 29. között Kulcs területén, a község településrendezési eszközeinek módosításához kapcsolódóan.

2020-ban elvégzett régészeti megfigyeléseink:

2020. január 6. – szeptember 16. között Az M-E konzorcium az „Észak- és Közép-dunántúli szennyvíz-elvezetési és kezelési fejlesztés (ÉKDU 2)” című projekt keretében Kulcs, Rácalmás és Dunaújváros területén végzett csatornázási munkák földmunkái során.

2020. február 4-én Iváncsán optikai alépítmény hálózat építése során.

2020. február 17. - március 4. között a Dunacell Kft., DSZC 10 kV alállomás betápláló kábelek cseréjéhez kapcsolódó földmunkák idején Dunaújváros és Kisapostag területén.

2020. március 18. – április 20. között Dunaújváros, Panoráma úton a vízhálózat rekonstrukciójával összefüggésben.

2020. július 24-én Iváncsa, Mátyás király utca 22. (hrsz. 525) ingatlanon családi ház építését megelőző alapásás során.

2020. augusztus 11-én Kulcs, Ifjúság u. 21. (hrsz. 3301/2) ingatlanon családi ház építését megelőző alapásás idején.

2020. szeptember 8-án Dunaújváros, Mohácsi u. 4. szám alatti 2128. hrsz-ú ingatlanon részsű kialakításához kapcsolódó földmunkák alatt.

2020. szeptember 9-én Ivánca, Bajcsy-Zsilinszki u. 11/1. (hrsz. 505/2) ingatlanon családi ház építését megelőző alapásás során.

2020. október 21-én Dunaújváros, Táltos u. 9. szám alatt (2121 hrsz) családi ház bővítése során.

2020. november 10-én Ivánca, Hunyadi u. 81. (hrsz. 666) ingatlanon családi ház építését megelőző alapásás során.

Beszámoló a Néprajzi gyűjteményben végzett munkáról

Kiss Rebeka
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kiss.rebeka.97.29@gmail.com

Az év első felében több múzeumpedagógiai foglalkozásra is sor került, az intézmény néprajzosának közreműködésével.

A 2020-as évben múzeum honlapjára, a *hónap műtárgya* sorozat részeként felkerült két néprajzi vonatkozású cikk: *2020. június hónap műtárgya – Hímzett falvédő Dunaújvárosból*, illetve: *2020. november hónap műtárgya-Szakajtó* címmel.

A 2020 szeptember 4-én *megnyitott 70 éves a város - „...hétszáz nap alatt város született a kukoricaföldek helyén”* című kiállítás részeként, a múzeum földszintjén berendezésre került egy néprajzi sarok, amelyben egy dunapentelei házbelső részlete került bemutatásra (egy étkező asztal a hozzá tartozó tárgyakkal). Továbbá kihelyezésre kerültek még a dunapentelei falusi életet bemutató fényképek és ismertető szövegek is.

Novemberben elindult a múzeum facebook oldalán a jeles napokat bemutató néprajzi posztsorozat; ennek folytatása a 2021-es évben is folyamatos.

Az év folyamán a néprajzi gyűjtemény több tárgygal (25 db) is gazdagodott adományozás útján ezek mind leltárba és gyarapodási naplóba kerültek; továbbá gyarapodási naplóba és leltárba kerültek még mindazon tárgyak (hímzés sablonok, 474 db, valamint a hozzájuk tartozó 86 ív indigó és egy mappa), amelyek korábbi években kerültek a múzeumhoz, de leltározásuk eddig elmaradt. E mellett folyamatos volt a meglévő néprajzi gyűjtemény revíziója, rendszerezése is.

Gyűjteménygyarapodás az Intercisa Múzeumban 2020-ban

Kronászt Margit
Intercisa Múzeum
2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kronaszt.margit@gmail.com

2020-ban régészeti gyűjteményünk 6358 db tárggyal gyarapodott, melyek az egykori római tábor területén végzett megelőző feltárás során kerültek elő. A feltárások 2020. június 30. – július 29. zajlottak.

A múzeum néprajzi gyűjteménye 2020-ban 25 db tárggyal gyarapodott. A tárgyak vegyes típusúak: található köztük fémdoboz, több dísztányér, fakanál és más konyhai eszközök. A tárgyak feldolgozása megkezdődött; emellett leltározásra kerültek a 2019-ben érkezett hímzés sablonok a mappájukkal és a hozzá tartozó indigókkal.

Történeti Gyűjteményünk 2020-ban ajándékozás és gyűjtés útján bővült több tárggyal. Az év folyamán az összegyarapodás 365 db tárgy volt. Az ajándékozott tárgyak között voltak egyedi darabok, de nagyobb egységek egyaránt. Mind Dunapentele, mind pedig Sztálinváros/Dunaújváros életéhez kapcsolódóan érkeztek tárgyak. Dunapenteléhez köthetők a többek között Jantsky kocsmából származó tárgyak; a városhoz pedig egy nagyobb egységben szereplő emléktárgyak, fényképek és plakettek. Külön említést érdemel a lomtalanításon előkerült Lehel 100-as típusú hűtőszekrény, valamint egy Sokol 403-as rádió, de érdekes darabok az 1949-ből és az 1970-es évek elejéről származó babakocsik is.

Gyűjtés keretében a Mayer házból mindennapi használati tárggyakkal bővítettük a gyűjteményt: különféle edények és konyhai felszerelések érkeztek a gyűjteménybe, emellett néhány ruhát is sikerült gyűjtenünk. A gyűjtés még nem zárult le, a későbbiek folyamán még több műtárgytípussal tudjuk gazdagítani a gyűjteményt. A beérkezett tárgyak gyarapodási naplóba vétele megtörtént. Az év folyamán korábbi gyarapodásból leltározásra kerültek képes levelezőlapok.

Leltározott műtárgyállomány összesen 2020-ban:

Régészet: 649.360 tétel

Néprajz: 2.673 tétel

Történet: 8.703 tétel.

Műtárgyvédelem az Intercisa Múzeum 2020-as évében¹

Léhi Krisztina műtárgyvédelmi asszisztens/ restaurátor hallgató (MKE)
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
lehi.b.krisztina@gmail.com

Az Intercisa Múzeum állományvédelmét 2020-ban három fő végezte. A felsőfokú tanulmányát végző munkatárs feladata a restaurátorműhely számára kiadott feladatok irányítása, bekerülő tárgyak állapotának felmérése, azok állapotuk szerinti csoportosítása, majd a tárgyakon felmerülő tisztítási, konzerválási feladat elvégzése, műtárgyvédelmi kollégák segítségével. A műtárgyvédelmi feladatokat két fő látta el.

A restaurátorműhely elsődleges feladata, hogy a 2020-ban régészeti feltárás során a földből kiemelt leletanyag minél hamarabb tisztított, konzervált, szükség esetén restaurált állapotba kerüljön. A Római Kőtár területén talált leletek nagy mennyisége főként szilikát alapú kerámiatöredékként került elő. Ezek tisztítását mihamarabb szükséges volt elkezdeni, mivel a nedves talajból kikerült tárgyakon lévő szennyeződés vagy sólerakódás száradás során megkeményedik, majd zsugorodik, és az érzékeny felületről a máz vagy festés elválik a kerámiáról, vagy odaköt hozzá, (CRONYN 1996, 141) amit csak igen nehezen, vagy egyáltalán nem lehet eltávolítani. Az ásatás során a régészek egy teljesen ép római edényt is találtak, aminek kiemelése körültekintést igényelt. Azért, hogy a tárgyat sérülés nélkül a restaurátorműhelybe tudjuk juttatni, általában a körülötte és benne lévő földdel együtt emeljük ki a lelőhelyről, majd azt a műhelybe szállítást követően szakszerűen eltávolítjuk. Ebben az esetben elegendő volt a benne lévő földdel csomagolni, mert a körülötte lévő talajt sérülés nélkül tudta eltávolítani a régész kolléga. A csomagolásnál fontos, hogy a tárgy ne száradjon ki a konzerválás megkezdéséig, valamint bélelt dobozban szállítsuk a sérülések elkerülése érdekében.

Római fazék kiemelés előtt

Római terra sigillata töredék kiemelés után

Tisztítás után

¹ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Buza Andrea régésznek, Kronászt Margit történésznek, akik tanácsaikkal segítették munkámat.

Gyűjtemény		Tisztított db	Konzervált db	Restaurált db
1.	Természettudomány	321	-	-
2.	Régészet	3332	270	12
3.	Történet	285	21	1
4.	Numizmatika	98	-	32
5.	Néprajz	23	-	-
6.	Képzőművészet	-	-	-
7.	Iparművészet	-	-	-
8.	Irodalomtörténet	-	-	-
9.	Agrártörténet	-	-	-
10.	Ipar- és technikatörténet	-	-	-
11.	Egyéb (vegyes)	-	-	-
12.	Összesen:	3059	291	45

2020. évben kezelt tárgyak darabszáma gyűjteményi elosztásban.

Másik kiemelten fontos feladat az állandó kiállításban található tárgyak állapotának rendszeres ellenőrzése. Amennyiben egy tárgyon felfedezhető sérülés, korrózió vagy egyéb rendellenesség, a tárlóból kiemelésre kerül. Ilyen eset volt a ragasztó elöregedése miatt kettévált római kori üvegcsé, mely tisztítás, újraragasztás után visszakerült eredeti helyére.

A történész kollégák által rendezett „70 éves a város – hétszáz nap alatt város született a kukoricaföldek helyén” című időszak kiállításban szereplő tárgyak közül több darab érkezett családi hagyatékokból, gyűjtésből. Némelyik darab tisztítása konzerválása igen nagy kihívást jelentett az idő rövidsége, valamint megfelelő szakirányon végzett restaurátor hiányában. Egyeztetve a történész-muzeológus munkatársakkal az a megoldás született, hogy a rövid határidő okán a kiállítás idejére pusztán a tárgyakon található poros, koszos szennyeződés szakszerű eltávolítására kerül sor.

Ikarusz babakocsi tisztított állapotban

A kiállítás egyik izgalmas darabja, az Ikarusz babakocsi volt, amely rendkívül rossz állapotban került a gyűjteménybe, egyelőre csak a poros szennyeződések eltávolítása valósult meg. Ez a művelet több napot vett igénybe, amit Márton Noémi valamint, Pelsőczy Ildikó műtárgyvédelmi asszisztensek végeztek el.

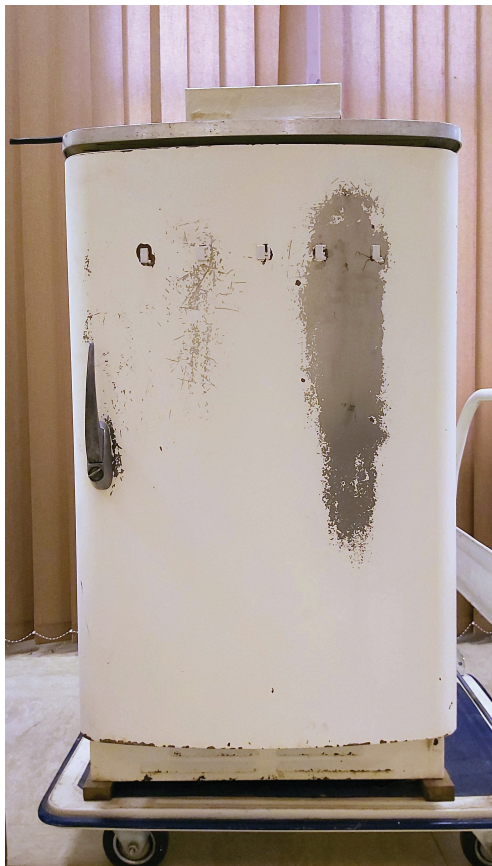

A babakocsit poros, zsíros szennyeződések borították

A letisztított felület

Előfordul, hogy egy-egy lomtalanítás során ritka, különleges tárgy kerül elő, ilyen az az ötvenes évekbeli Lehel hűtő is, melyet Orosz Csaba talált egy alkalommal. A tárgyon látható nagyméretű festékihiány miatt kizárólag retusálása után kerülhetett a kiállításba, amit Márton Noémi készített el.

A hűtő gyűjteménybe kerülésének állapota

A kész, retusált állapot

Irodalomjegyzék:

CRONYN, J. M. 1996: Régészeti leletek konzerválásának alapjai. Budapest.

Az Intercisa Múzeum időszaki kiállításai 2020-ban

Pongrácz Brigitta
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
bpongracz.intercisamuz@gmail.com

A koronavírus terjedése miatt a magyar kormány elrendelte az ország összes múzeumainak, és kiállítóhelyeinek a bezárását. A 46/2020.(III.16.) Korm. rendelet miatt 2020. március 17-től zárva tartott a múzeum. Az újra nyitás első napja 2020. június 24. volt. Az ősz folyamán a 484/2020. (XI.10.) Korm. rendelet értelmében 2020. november 11-től harminc napra újabb zárva tartás következett, ami több alkalommal meghosszabbításra került.

Régészeti kiállítások

A Venus Intercisában - Szépségápolás és viselet a római korban című régészeti kiállítást az eredeti tervek szerint 2019. december 13. - 2020. április 5-ig tekinthették volna meg a látogatók. Mivel az intézmény március közepétől több hónapra át zárva tartott, az újranyitás után az időszaki tárlat látogatási idejét július végéig meghosszabbítottuk. A tárlat a lehető legtöbb, a témához kapcsolódó raktárban őrzött tárgyat mutatott be. A tárlatot 158 fő tekintette meg.

Múltba ásott város - Dunaújváros a dunaújvárosiak előtt

A tárlatot eredetileg 2020 decemberében terveztük megnyitni, azonban a járványhelyzet korlátozó rendelkezései a kiállításmegnyitó szervezését nem tették lehetővé, a kiállítás megnyitását 2021-re halasztottuk.

Történeti kiállítások

A Terror Háza Múzeum kiállítása a 30 éve szabadon című tárlat megnyitóját 2020. március 11-én, szerdán délután tartottuk a múzeum aulájában. A 30 éve szabadon emlékvé keretében az Emlékbizottság az 1989-90-es rendszerváltoztatás 30. évfordulója alkalmából állította össze a tablókiállítást. A kommunizmus bukására és a kelet-európai nemzetek három évtizede történet antikommunista forradalmára emlékező kiállítás időrendi sorrendben jeleníti meg a kommunista rendszer és az elmúlt három évtized meghatározó pillanatait.

A bannereken öt nagyobb egységen keresztül, időrendi sorrendben mutatja be, hogy hogyan jutott el Magyarország a kommunista diktatúra elnyomásából a

rendszerváltoztatásig. A tablók idézetekkel és fényképekkel, korabeli újságcikkkel szemléltették a kommunista rendszer eseményeit, amely egészen 1989-90-es összeomlásig megfosztotta a magyarokat szabadságuktól.

A kiállítás megnyitón a vendégeket Farkas Lajos, múzeumigazgató és Pintér Tamás, Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzat polgármestere köszöntötte. A tárlatot Balogh Gábor, a Terror Háza Múzeum történésze nyitotta meg, valamint közreműködött Csépai Eszter színművésznő. A múzeum látogatóinak pár napja maradt megtekinteni a tárlatot a koronavírus világjárvány következtében hozott intézménybezárás miatt. A látogatottsági adat a kiállítás megnyitójától – március 16-ig terjedő időszakra vonatkozik. A tárlatot 113 fő tekintette meg.

Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával létrejött a város alapításának 70. évfordulója alkalmából a 70 éves a város - „...hétszáz nap alatt város született a kukoricaföldek helyén” címet viselő kiállítás.

A tárlatépítést megelőzte a 2020 februárjától november végéig tartó kutatómunka. A történész kollégák felhívással fordultak a dunaújvárosiak felé, személyes visszaemlékezéseket és tárgyakat gyűjtöttek, „ az első határozat megszületésétől (1949. december 28.) egészen addig, míg 1961. november 24-ig, amikor a várost átkeresztelték Dunaújvárosra” bezáró időszakból.

Az elmúlt időszakban Békési György magángyűjtő gyűjteményével gyarapodott a múzeum történelmi gyűjteménye. A kiállítás fő pillérét ez a magángyűjtemény alkotta, amit ki egészítettünk az időszakhoz kapcsolódó leletekkel, tárgyakkal és archív fényképekkel.

A látogatókat a földszinten az egykori Dunapentele életvitelét bemutató enteriőr fogadta. A paravánokon pedig Holczer Tibor – Időkapu című fotóit tekintették meg a vendégek. A fényképeken Dunaújváros ismert épületei és utcái voltak felfedezhetők. A második emeleten a kiállítóterem előterében az érdeklődők megnézhatték az ötvenes években készült archív filmhíradó felvételeiből készült válogatást, valamint a városközpont és a főtér terveit.

Fényképezkedési lehetőséget is biztosítottunk azok számára, akik a város egykori nevezetességeivel – például Kiss István: Felszabadulási emlékmű című köztéri szobráról származó egyik galamb – egy közös fotót szerettek volna készíteni.

A kiállítóterem elején az egykori kis mezővárosról, Dunapenteléről láthattunk fényképeket, valamint a mohácsi történések következtében létrejött határozatot, ami alapján itt épült meg az első öt éves terv legnagyobb beruházása, a Vasmű és mellette a város. Az ország minden pontjáról érkeztek dolgozni vágyó emberek. A bemutatni kívánt időszakot személyes történeten keresztül mutattuk be.

Az érdeklődők olvashattak az ötvenes években végzett régészeti feltárások körülményéről, a leletmentés történetéről, valamint a Sztálinvárosi Múzeum alapításáról.

Az archív fényképeken keresztül bemutattuk az építkezést, ahogyan a fennsíkból kiemelkednek az első épületek. Az idő múlásával az építkezés egyre jobban kezdett hasonlítani egy városhoz. A kiállítóteremben berendeztünk egy sztálinvárosi étkezőhelyiséget is. Ezen kívül Sztálinvárosról készült képeslapokat, babakocsit és gyermekjátékokat, olvasókönyveket, valamint a Vörös könyvet is megtekinthették a látogatók.

A nagy érdeklődéssel fogadott kiállításmegnyitót 2020. szeptember 4-én tartottuk, a vendégeket Farkas Lajos, múzeumigazgató köszöntötte ezt követően Pintér Tamás polgármester méltatta a jubileumi kiállítást. A kiállítást megnyitó Horváth Tamás, a Dunaújváros mesél blog szerzője beszédében az emlékek őrzésére hívta fel a figyelmet. A tárlatot 2020. szeptember 4. – november 15. közötti időszakban 318 fő tekintette meg.

Az Intercisa Múzeum múzeumpedagógiai tevékenysége 2020-ban

Pongrácz Brigitta
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
bpongracz.intercisamuz@gmail.com

Az év elején még bizakodva vártuk a múzeumpedagógiai foglalkozásra jelentkező csoportokat. 2021. március 10-én a Beporzók napja megünnepléséhez csatlakozott a múzeum. Debnár Lilla néprajzkutatóval elkészítettük a Beporzók napi múzeumi óra vázlatát. A néprajzi gyűjteményből kiválasztottuk egy zsúpból, fonott spirális technikával készült méhkast, amit a népi méhészet története című foglalkozáson használtunk volna, sajnos nem érkezett megkeresés az általános iskolákból.

Az egész évre nagy hatással volt a koronavírus világjárvány, ami 2020 év elején elérte Magyarországot.

2020. március 11-én a kormány a koronavírus miatt Magyarország egész területére veszélyhelyzetet hirdetett ki. Március 17-én megjelent az a kormányrendelet, ami az ország összes múzeumában, kiállítóhelyén elrendelte a zárva tartást, és a rendezvényszervezés tilalmát meghatározta. Elmaradt több múzeumpedagógiai foglalkozás, nagyrendezvény, kiállításmegnyitó, a nyári múzeumi tábor, ismeretterjesztő előadások, múzeumkerti koncertek.

Tárlatlátogatás az Intercisa Múzeumban

Időközben a járványügyi óvintézkedések betartása mellett június közepén újra kinyithatott a múzeum és a Római Kőtár és Romkert valamint a Római kori Fürdő. A dunaújvárosi Dózsa György Általános Iskola, a Móricz Zsigmond Általános Iskola, a Petőfi Sándor Általános Iskola, valamint a Vasvári Pál Általános Iskola pedagógusaitól kaptunk megkeresést, akik a Napközi Erzsébet-tábor programszervezésében kértek segítséget. Ezek közül néhány csoport különböző néprajzi témát ismert meg a múzeumi órán, mint például: „Szemét-e a hulladék?”, Egyszervolt Dunapentele. – Időutazás egy 100 évvel ezelőtti pentelei parasztházba, Népi fazekasság, Népi díszítőművészet, Népi táplálkozás és lakodalmi étrend, étkezési szokások. A múzeumi óra helyszíne minden esetben a néprajzi szoba volt, ahol megismerkedtek a néprajzi szobában látható műtárgyakkal és néhányat kézbe vettek.

A kézműves foglalkozásokat szinte minden tanuló nagyon várta. Szébbnél-szebb alkotásokat készítettek a gyerekek, ezekből néhányat szeretnék ismertetni. Karkötőt készítettünk színes gyapjúfonal szálakból négyes fonással.

Elkészültek a karkötők

A felső tagozatos diákok a makramé technika fortélyát sajátították el. Népszerű volt mindkét foglalkozás. Tetszett nekik a könnyen elsajátítható fonás, ami kicsit eltért a hagyományos hármas fonástól. A népi fazekasság témához kapcsolódóan kisméretű tálakat készítettünk, hurka technikával.

Népi fazekasság témájú néprajzi múzeumi óra

A népi díszítőművészet órán a kiállításban látott motívumokból inspirálódtak, majd létrehoztaak egy új motívumot, ami egy ládika díszje is lehetett volna. Ügyesek voltak a gyerekek, nagyon szépen megjelent a munkákon a tulipánok, a szívek, az évszámok, és a monogramok. A felső tagozatos diákok a házi áldás készítő foglalkozáson vettek részt. A megrajzolt mintát színes ceruzával kiszínezték, vagy kifestették. A környezettudatosságra nevelő néprajzi óra után, papírgurigából készítettünk egy bagoly figurát.

A dunaújvárosi Dózsa György Általános Iskolából érkező diákok egy részével az állandó kiállításban a római kori játékokról beszélgettünk, majd a múzeumi óra második felében kipróbálták a játékokat is. Júliusban három alkalommal tett látogatást nyári táborozó gyermekcsoport a Római Kőtár és Romkertbe, illetve két alkalommal érkezett csoport a Római kori Fürdőbe, ahol Buza Andrea régész tárlatvezetést tartott nekik. Mielőtt a tanulók visszasétáltak volna az iskolába, megnézhettkék a kőtár területén végzett régészeti feltárást.

A Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet és a Pálhalmi Agrospecial Kft. közösen szervezett nyári tábor gyerekcsoportjának tartottunk miniatúrásatás foglalkozást.

A nyári táborokban tartott foglalkozások száma összesen: 16 alkalom, résztvevők: 242 fő diák és 28 fő felnőtt kísérő

2020. szeptember 28. és november 11. között került megrendezésre a Múzeumok Őszi Fesztiválja elnevezésű országos rendezvénysorozat, amelybe programjaival az Intercisa Múzeum is bekapcsolódott. Az előző évekhez képest jelentősen csökkent a programok iránti érdeklődés, sajnos az oktatási intézményekből nem érkezett bejelentkezés. A kis létszámú csoportok az egyéni jelentkezőkből nehézkesen jöttek össze, de végül sikerült megvalósítani az eseményt. Szükség volt a programvezetők és a résztvevők flexibilis hozzáállásához, valamint a szabadtéri programok miatt az időjáráshoz való alkalmazkodáshoz is.

Szeptember végén elindult a „Séta, vezetéssel a dunaújvárosi építészeti emlékek szocreál tanösvényén” című program. Az első időpontra öt fő jelentkezett, akik egy rövidített útvonalon haladva járták be a várost, közben pedig a nevezetes épületekhez érve Nagyné Hodik Mónika történész tartott vezetést.

Októberben a „Múzeumbéjárás – Az **Intercisa Múzeum pincétől a padlásig felfedezésre vár!**” című programon tizenhét főből álló csoport járta be a múzeum rejtett, látogatók elől elzárt helyiségeit. Keszi Tamás régész köszöntötte a résztvevőket, ezt követően a látványtárba invitálta őket és kezdetét vette a vezetés, az ismeretátadás. A következő állomás a bronzkori raktár volt. A múzeumi kalandozás következő állomásai voltak: a papírrestaurátor műhely, a kerámiamosó helyiség, a restaurátor műhely, a második emeleti történeti és néprajzi valamint a régészeti raktár, és végül az utolsó állomás, az előadóterem. A program végéhez érve a látogatók kérdéseket tettek fel a programmal és a múzeummal kapcsolatban.

Október 14-én kora délután indult a szocreál tanösvényen városnéző séta, Nagyné Hodik Mónika történész vezetésével. A múzeumhoz visszaérkező csoportból többen csatlakoztak a következő program résztvevőjéhez, így kezdetét vette a dunaújvárosi

Séta, vezetéssel a szocreál tanösvényen

Buza Andrea tárlatvezetést tart a Római Kőtárban

régészeti emlékek tanútja című program, amit Buza Andrea régész vezetett. Kellemes napsütéses idő volt ezen a napon, ami hozzájárult a programok sikeréhez. A programokon hat-hat fő vett részt.

November 7-én, szombaton, 10-16 óra között rendhagyó családi napot rendeztünk, amelyen Dunaújváros alapításának 70. évfordulójáról is megemlékeztünk. A program részeként megrendeztük a „Szelfizz és fedezd fel a várost!” című interaktív várostörténeti játékot. A játékra ismerősökből, barátokból, családtagokból álló csapatok szerveződtek. Kiválasztottuk a város hét helyszínét, ezeket a feladatlapon található információk alapján meg kellett találni, majd ott szelfit készíteni. A nevezéskor az indulók egy hetven, a város történetéhez kapcsolódó kérdést tartalmazó feladatlapot is kaptak. A fotókat valamint a feladatlapokat a rendezvény elektronikus címére kellett elküldeni.

A program célja volt, hogy minél többen megtalálják a város különböző pontjain lévő emlékeket, a feladatlap kitöltésével pedig alaposabban megismerjék a várost. A legjobb eredményt elérők múzeumi kiadványt kaptak ajándékba. Eközben a múzeum épületében, a családi nap keretében megtartottuk a „**Múzeumbejárás - Az Intercisa Múzeum picétől a padlásig felfedezésre vár!**” című programra, előzetes bejelentkezéssel fogadtuk a résztvevőket. **Keszi Tamás vezetésével két csoport indult múzeumi sétára, hat-hat fő részvételével. A családi napon 41 fő részt vett.**

Restaurátor műhely rejtelmek

A múzeum 2020. november 11-től, a 484/2020. (XI.10.) Kormányrendelet értelmében ismét zárva tartott. A múzeumi munkavégzést a továbbiakban „zárt” ajtó mögött végeztük és készültünk az újrainytásra.

Intercisa Múzeum
2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.

A kiadásért felel Farkas Lajos, az Intercisa Múzeum igazgatója

Felelős szerkesztő Keszi Tamás

Megjelent A/5-ös formátumban
Ívterjedelem 18 nyomdai ív
Megjelent 300 példányban
Papírminőség: műnyomó, 115 g

Az évkönyv az Extra Média Nyomda Kft gondozásában készült
Felelős vezető Szabó Dániel, ügyvezető
8000 Székesfehérvár, Fecskepart 4054/1.

